36438

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України
Д 29155

„Бібліотека для школи і дому".

ДОСІ ВИЙШЛИ:

1. **Леся Українка: У ПУЩІ,** драма в 3 діях—у редакції А. Крушельницького, сторін I—IX, 1—94. зол. 1·80
2. **Борис Грінченко: ОПОВІДАННЯ,** у редакції А. Крушельницького, сторін I—X, 1—78 . . . зол. 1·90
3. За. **Іван Нечуй-Левицький: МИКОЛА ДЖЕРЯ,** у ред. А. Крушельницького, ст. I—XVI, 1—136. зол. 2·70
4. **Степан Руданський: ВИБІР З ТВОРІВ,** у редакції д-ра І. Брика ст. I—XVI, 1—80 . . . . . зол. 1·80
5. 5а. **Микола Гоголь: РЕВІЗОР,** комедія на 5 дій— у редакції д-ра І. Брика, ст. 1—112 . . . . зол. 2·—
6. 6а. **Іван Нечуй-Левицький: НЕ ТОЙ СТАВ,** повість, у ред. д-ра І. Брика, ст. 1—160 . . . . . зол. 2·70
7. 7а. **Микола Костомарів: КУДЕЯР,** іст. повість, у редакції д-ра І. Брика, сторін 1—264 . . зол. 4·50
8. 8а. **Б. Грінченко: ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ,** повість, у ред. А. Крушельницького, ст. I—XVI, 1—256 зол. 4.40
9. 9а. **Марк Твейн: ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА,** у редакції д-ра І. Брика, сторін 1—261 . . . . зол. 3·80
10. **Юліян Опільський: ІДУ НА ВАС,** іст. опов. з часів Святослава (960—972 рр.), II. вид. ст. 1—191. зол. 3·20
11. **Тарас Шевченко: КОБЗАР,** повне видання зладив М. Сабат, том І. Романтична доба (до кінця 1842 р.), частина І., сторін 1—72 . . . . . зол. 1·80
12—13. **М. і Л. Старицькі: ПЕРЕД БУРЕЮ,** іст. роман з часів Хмельниччини, пер. М. Залізняка, ст. 1—400, 1—400, 2 томи . . . . . зол. 12·—
14. **Тарас Шевченко: КОБЗАР,** повне видання зладив М. Сабат, т. I, частина 2, ст. 1—120 . . . зол. 2·—
15. **Г. Квітка-Основяненко: ПЕРЕКОТИПОЛЕ,** оповідання з поясненнями, ст. 1—35 . . . . . зол. 0·90
16. **Кобилянська: ЛЮДИНА,** ст. 1—76 . . зол. 1·80
17. **Марк Твейн: ПРИГОДИ ГЕКА ФІНА,** з 8 ілюстраціями . . . . . зол. 4·80
18. **Андрій Чайковський: ЗА СЕСТРОЮ,** історичне оповідання з ілюстраціями . . . . . зол. 1.50

Кожний випуск можна купити в гарній полотняній оправі з золотими витисками за доплатою 2 зол. за том.

Замовляти:

Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів, Ринок 10.

Луцьк, Ягайлонська 95. — Перемишль, Ринок 14.
Кремянець, Широка 68.

Перше українське заведення виробів Протез, ортопедичних апаратів і хірургічних бандажів.

ІВАН УГРИН
Львів, Вірменська 15.

Заведення новочасної ортопедії штучних ніг та рук найновіщої конструкції — ортопедичні апарати і всякі пропуклинові бандажі та всякі хірургічні черевні паси на упадок жолудка, матиці (prolopsus uteri et vaginae) системи „Levedana", суспензорії, — вклади на плоску стопу та непередбачене запотребування модної форми тіла.

Спеціяльність: Протези Маркса — повна конструкція на всякі можливі ампутації

ОКРУЖНА АПТИКА
Михайла Терлецького
давніше Ц. К. Циркулярна Аптика Д-ра А. Склепінського

Львів, Ґродзіцьких ч. 2.
Телєфон 16-21.

Поручає всякі специфіки краєві і заграничні, перевязочний і ґумовий матеріял, як також власні випробовані фабрикати як діточий пудер, каплі на біль зубів, масть на нагнітки, вино хінове з залізом для недокровних, мило і т. п. Власна лябораторія хемічно-мікроскопова для аналізи під проводом лікаря-спеціяліста.

ЖАДАЙТЕ УСЮДА! **ЖАДАЙТЕ УСЮДА!**

ОЛІВЦІВ краєвої фабрики

HARDTMUTH Сп. Акц. В КРАКОВІ

для Повітових Союзів Кооператив доставляє тільки через

„ЦЕНТРОСОЮЗ"

ЖАДАЙТЕ ПО УСІХ КРАМНИЦЯХ!

ДОБРЕ СНІДАННЯ добрий настрій на цілий день — мир і тишина в родині. Це знає кожна розумна господиня, тому уживає **до кави** лише цикорії

„ЛУНА"

вибір одинокої української кооп. фабрики, Львів, Богданівка. **Кожна Кооператива має на складі.**

РІК ОСН. 1841 ТЕЛ. 19—96

О. Т. Вінклєра Син

Львів, Ринок 28.

поручає у великому виборі:

фарби, лякери, оливи і смари до машин, вироби ґумові, технічні, посторонки, шпаґати, прибори до риболовства і прибори артистичні.

Хоронитель нашого здоровля Феллєра відсвіжуючий, цілющий Флюід з маркою „Elzafluid“ є від давна випробуваним, певним запобіжним домашнім средством проти всяких недомагань, спричинених перестудою, протягом, слотою і вогким мешканням. Многі лікарі уживають і поручають то средство. Ми самі уживаємо його при болях голови, зубів, напливі крови до голови, умученню і т. п. Средство се помагає при перестудах, проти кашлю, хрипки, зафлєґмленню, болям горла і грудий, катарові і иншим недомаганням. Дає воно певну поміч і заслугує на те, щоб не забракло його в жадному домі. Феллєра „ЕЛЬЗА-ФЛЮІД“ можна набути в кожній аптиці.

Феллєра прочищуючі Рабарберові пастилькі з маркою „Elza pillen“ усувають брак апетиту і є пригожі майже при всіх недиспозиціях і хоробах жолудка.

Польська станиця висилкова Ельзапрепаратів ч. 311. Бєльско, Аптикар А. Ґутвіньскі, Ринок 15.

БАРУХ МАЛЄРМАН І МИХАЙЛО МАЛЄРМАН, Львів, Казимирівська ч. 8.

ҐУРТІВНЯ КОЛЬОНІЯЛЬНИХ ТОВАРІВ І ОВОЧІВ

Рік осн. 1882 Рік осн. 1882

БРАНКА

ФАБРИКА ЦУКОРКІВ, ЧОКОЛЯДИ І КАКАО

Спілка Акційна у ЛЬВОВІ

поручає свої вироби.

Продукція обіймає всі роди цукрового промислу. — У фабриці працює 500 урядників і робітників.

„Новий Час“

найбільший і найдешевший щоденник

виходить щодня рано і коштує тільки 20 сотиків примірник. Місячна передплата всього 3·— золоті

„Новий Час”

приносить кожного дня відомости з усіх ділянок життя — Кількістю інформацій дорівнює чужій щоденній пресі — інформує всіх про все

Хто читає „Новий Час“ — знає все, а платить за те тільки 3·— зол.

Адреса: „НОВИЙ ЧАС“, Львів, Боїмів ч. 4. Тел. 30-13 і 106-13

Не гайте ні одної хвилини та сейчас замовляйте „НОВИЙ ЧАС“

Наш Прапор

це найцікавіший, ілюстрований часопис, що виходить двічі в тиждень (в четвер і в неділю)

приносить в кожному числі обширний огляд світової політики — подає найцікавіші відомости з життя українського народу на всіх наших землях — містить статті на політичні, господарські теми — дає обширний огляд української та чужої преси так, що читач докладно знає, що пишуть другі ґазети.

Кожна Читальня, кожна культурно - освітня Установа, Кооператива, та кожний Українець, якому заважко передплачувати щоденну пресу, передплачує **НАШ ПРАПОР,** бо знає, що точні передплатники „Нашого Прапору“ дістають безплатно що місяця все нову книжку-премію (на 128 стор. друку) видання „Української Бібліотеки“. Що року улаштовує „Наш Прапор“ для своїх точних передплатників **велике льосування нагород.** Тому, якщо Ви ще не є передплатником, ще нині вишліть передплату на „Наш Прапор“.

Передплата разом із книжками „Української Бібліотеки“ коштує:

місячно 1·95 зол.
чвертьрічно 5·55 „
піврічно 11·10 „

Адреса: Львів, Руська 18. — Чекове конто П. К. О. 500·277

III
Д 28155
1934

Printed in Poland

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

НА 1934 РІК

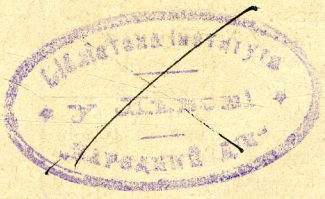

ЛЬВІВ 1934

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЧОЇ КООПЕРАТИВИ „ЧЕРВОНА КАЛИНА"
Львів, Зіморовича 3. ч. тел. 57-79.

З друкарні Юрія Яськова, у Львові, вул. Хорущини ч. 23.

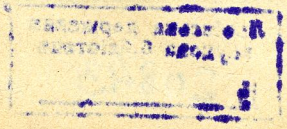

СІЧЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	П	*Груд. 1932.* Бон.	**Новий Рік 1933.**
2	20	В	Ігнатія Бог. свмч.	*Імени Ісус*
3	21	С	Юліяни мч.	Генофеди д.
4	22	Ч	Анастазії вмч.	Евгенія
5	23	П	10 муч. на Криті	Телєсфора м.
6	24	С	*Нав. Різд.* Евгенії	**Трьох Королів**
7	**25**	**Н**	**Різдво Христове**	**1. п. З. К.**
8	**26**	**П**	**п. Р. С. П. Бог. Иос.**	Северина
9	**27**	**В**	**Стефана првмч.**	Юліяна Васил.
10	28	С	20 тис. муч. в Н.	Івана Д. еп. м.
11	29	Ч	Дітий уб. у Вефл.	Гиґіна папи м.
12	30	П	Анізії мч.	Аркад., Ернеста
13	31	С	Меланії прп.	Леонтія еп.
14	1	Н	*Січень.* **Об. Г. В. В.**	**2. п. З. К.**
15	2	П	**п. Просв.** Сильв.	Павла Пуст.
16	3	В	Малахії пр.	Маркила п. м.
17	4	С	Собор 70 Апост.	Антонія ав.
18	5	Ч	*Нави. Бог.* Теопем.	Прест. св. Петра
19	6	П	**Богоявл. Госп.**	Марія м., Канута
20	7	С	Собор Ів. Хрест.	Фабіяна і Сев.
21	8	Н	**32 по С.** Юрія	**3 п. З. К.** А.
22	9	П	Полієвкта мч.	Вінкентія м.
23	10	В	Григорія прп. і Дом	Раймунда
24	11	С	† Теодозія Вел.	Тимотея еп. м.
25	12	Ч	Татіяни мч.	Нав. Ап. Павла
26	13	П	Єрмила і Страт. мч.	Полікарпа еп. м.
27	14	С	Отців у Сінаї	Івана Зол. ев.
28	15	Н	Павла Тив. і Ів. прп.	Старозбп.
29	16	П	Поклін ок. Ап. П.	Франца С.
30	17	В	† Антонія Вел. прп.	Мартини д. м.
31	18	С	Атаназ. і Кир. пр.	Петра

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Перша кв.
дня 3 о год. 11·24
Повня
дня 11 о год. 21·39
Послідня кв.
дня 19 о год, 7·15
Нів
дня 26 о год. 0·20

Довгота дня около 9 год.

Погода в січні.

До 15 студенно, від 15 до 23 сніг та дощ, потім лагідно, а від 29 знов студінь.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В СІЧНІ

14 січня 1649 р. вїзд Богдана Хмельницького до Київа. — 21 січня 1803 р. вмер гетьман України Кирило Розумовський. — 22 січня 1918 р. 4-ій універсал Укр. Центральної Ради.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № 38592 П
Львівська державна наукова бібліотека № 20843

Видання „Червоної Калини“

для членів 50% знижки

Роман Купчинський:

КУРИЛАСЯ ДОРІЖЕНЬКА

ст. 208. Вичерпане.

ПЕРЕД НАВАЛОЮ

ст. 192 ціна зл. 4·00

У ЗВОРАХ БЕСКИДУ

ст. 176. ціна зл. 3·90.

„Повість Р. Купчинського—це перша у нас спроба відтворити середовище, в якому зродилася і зросла в могутню силу стрілецька ідея. Герої повісти, близькі знайомі автора. Події, які описує, пережив як співучасник та очевидець. З цього боку твір автора являється для історика рр. 1914—1918 горячим документом. Масовий читач буде вдячний авторові за талановиту панораму картин з бурхливих воєнних років, в яких формується новий тип Українця“.

Михайло Струтинський.

А. Крезуб:

ПАРТИЗАНИ

Спомини

	ціна зол.
Том I. ст. 186	4·00
Том II. ст. 172	4·00

„Крезуб належить до найліпших наших мемуаристів. Його спомини відзначуються змістовністю і стислістю викладу і старанним добором фактів. І ще одна його добра риса, як мемуариста: він дійсно згадує і описує те, що було, не стараючись дати подіям толкування, яке прийшло йому до голови щойно по кількох літах (як роблять деякі інші автори спогадів). Для того читач переживає оповіджені події дуже живо, немовби бачив їх на екрані. Страшна рука російської Чрезвичайки, пригоди в таборі партизантів, сутички, цікаві типи тих бурхливих днів — ось теми цих споминів. Деякі їх розділи скидаються на фантастичний роман, яких тоді богато можна було списати на українських степах. На загал — цікава лектура, богатий матеріял для історика української революції“.

„Літ. Н. Вістник“ за грудень 1930.

ЗАПИСКИ

ЛЮТИЙ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	Ч	Макарія прп.	Ігнатія еп. м.
2	20	П	† Евтимія Вел.	Мат. Б. Ґр.
3	21	С	Максима прп.	Власія еп. п.
4	**22**	**Н**	**Бл. сина Тимот.**	**Масоп. Вер.**
5	23	П	Климентія сщм.	Аґати д. і м.
6	24	В	Ксенії прп.	Тита еп. Д.
7	25	С	† Григорія Бог.	Ромуальда ав.
8	26	Ч	Ксенофонта прп.	Івана з Мати
9	27	П	† Пер. м. Івана	Апольонії
10	28	С	Єфрема прп.	Схоластики
11	**29**	**Н**	**Мясопуст. Пер.**	**Запуст. П.**
12	**30**	**П**	**Трох Святителів**	7 Основ. Сер.
13	31	В	Кири і Івана	Григорія
14	1	С	Лютий. Трифон	Попель Вал.
15	**2**	**Ч**	**Стрітення Госп.**	Фастина
16	3	П	Симеона й Анни	Юліяна
17	4	С	Ізидора прп.	Юліяна К.
18	**5**	**Н**	**Сиропуст. Агафія**	**Вступ. Сим.**
19	6	П	Вукола прп.	Габіна м.
20	7	В	Партенія і Луки	Льва еп.
21	8	С	Теодора Страт.	Фелікса еп.
22	9	Ч	Никифора мч.	Маргарети
23	10	П	Харлампія мч.	Петра Дамяна
24	11	С	Власія свщ.	Матея ап.
25	**12**	**Н**	**1. посту. Мелетія**	**Суха. Кесар.**
26	13	П	Мартиніяда прп.	Віктора
27	14	В	Авксентія прп.	Александра
28	15	С	Онисима ап. П.	Теофіля

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Перша кв.
дня 2 о год. 14·16
Повня
дня 10 о год. 14·16
Послідна кв.
дня 17 о год. 15·08
Нів
дня 24 о год. 13·44

Довгота дня около 10 год.

Погода в лютому.

До 5 хмарно, 5 погода, від 6 до 8 слотливо, від 9 до 12 мороз, 13 сніг або й теплий дощ, потім до кінця сніги та дощі.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛЮТОМУ.

20. 1054. Смерть Ярослава Мудрого. 9. 1918. Центральні держави: Німеччина, Австрія, Туреччина й Болгарія підписують з Україною мир у Берестю та визнають Її окремою самостійною державою.

Ілько Борщак:

Великий Мазепинець — Григор Орлик

ґенерал - пор. Людвіка XV-го

„Revеляційні документи про взаємини Франції та України в XVIII-ому в. відкриті нашим земляком в архівах Міністерства Закордонних Справ у Парижі та в Музею-Замку Дентевіль. Виїмки з великого, досі невідомого „Діярія" Гр. Орлика. Книжка прегарно видана з ілюстраціями".

„Діло" 2. II. 1932.

„Це книжка просто безцінної вартости для української історичної науки, літератури, ба навіть політики, книжка, яка напевно стане предметом окремих дослідів ученйх істориків, матиме величезне виховне значіння та може послужити неодним поважним атутом для української національно-політичної пропаґанди. Українські літературні кола знали від місяців про приготування до випуску того твору й ждали його з великим зацікавленням, однак вони мабуть не сподівалися, що дістануть до рук справжню ревеляційну новину".

„Мета" 7. II. 1932.

стор. 208 ціна 7 зол.

В. Приходько:

Під сонцем Поділля

„Спомини ці надзвичайно цікаві,зокрема для читача — Галичанина. Вони оповідають про початок XX. ст. до війни, цебто про час відносно найменше знаний. Багато дуже появилося споминів про часи 1917—1921. р., доволі багато старших діячів писало про XIX. ст. (роки 1870 і до 1890-их), поміщувані переважно в київській „Україні", або деінде. Зате так небагато мемуарного матеріялу маємо про початок XX. ст., що рішуче треба радіти з цього причинку. Але й цінні ці спогади ще й тому, що в них розказується про українське життя Поділля, отже читач має змогу зазнакомитися з окремим куском України, а таких місцевих споминів так як не маємо. Зі споминів п. Приходька довідуємося про цікаві речі, без яких часом трудно було б зрозуміти окремі моменти в нашій історії.

„Дзвони" за липень—серпень 1931.

стор. 250 ціна 6·00 зол.

ЗАПИСКИ

БЕРЕЗЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	61	Ч	Памфила, В. мч.	*Попел.* Альбіна
2	71	П	Теодора вмч,	Симплікія папи
3	81	С	Льва папи	Кунеґунди ціс.
4	**19**	**Н**	**2 пос.** Архима ап.	**Глуха.** Казим. к.
5	20	П	Льва еп. Кат.	Адріяна
6	21	В	Тимотея прп.	Перпетуї і Фел.
7	22	С	Найд. м. мч. в Евг,	Томи з Аквв.
8	23	Ч	Полікарпа свмч.	*Сух.* Вінцен. К.
9	24	П	† 1 і 2 найд. г. І. Хр.	Франціски Рим.
10	25	С	Тарасія св.	*Сух.* 40 мучен.
11	**26**	**Н**	**3 пос.** Порфірія ст.	**Середоп.** Кон.
12	27	П	Прокопія	Грнгор. В.
13	28	В	Василія ісп.	Христини д. м.
14	1	С	*Березень.* Евд. прп.	Матильди ціс.
15	2	Ч	Теодота свмч.	Климента Двор.
16	3	П	Евтодопія і ін. мч.	Киріяка м.
17	4	С	Гарасима прп.	Патрикія ем.
18	**5**	**Н**	**4 пос.** Конона мч.	**Чорна.** Кирила
19	6	П	42 муч. в А.	*Йосифа. Од.*
20	7	В	Василія свмч.	Евфимії д
21	8	С	Теофілякта пвм.	Венедикта ав.
22	9	Ч	† 40 Муч. в Севаст.	Катерини шв.
23	10	П	Кондрата і ін. мч.	Фелікса м.
24	11	С	Софронія пт	Гавриїла Арх!
25	**12**	**Н**	**5 пос.** Теофана ісп.	Квітна. Благов.
26	13	П	Пер. мощ. Ниж.	Еманіула
27	14	В	Венедикта прп.	Івана Дамаск.
28	15	С	Агапія мч.	Івана Капістр.
29	16	Ч	*Поклони.* Сав. і Ю.	Вел. Четв.
20	17	П	Алексія прп.	Вел. Пят.
21	18	С	Лаз. суб. К. Є. св.	Вел. Суб.

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Перша кв.
дня 4 о год. 11·23
Повня
дня 12 о год. 3·46
Послідня кв.
дня 28 о год. 22·05
Нів
дня 26 о год. 4·20

Довгота дня около 11 і 1/2 год.

Погода в березні.

До 21 студено, потім до кінця химерно, то сніг, то дощ, то погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В БЕРЕЗНІ.

3. 3. 1861 р. скасували в Росії і на Україні кріпацтво. 9. 3. 1814 р. народився Тарас Шевченко. 10. 3. 1861 р. умер Тарас Шевченко.

М. Брилинський:

Хрестний огонь

Воєнні нариси

стор. 184. ціна 3·50 зол.

„Хрестний огонь“ — це тільки спомини учасника боїв, з тим застереженням, що там нема призвищ дійсних осіб, які брали в них участь.

Автор списував свої воєнні враження без наміру „потрясати“, захоплювати, дивувати. Вони немов вибрані із записника фронтовика, що серед воєнної метушні не має змоги думати про літературну вартість своїх вражінь. Цим пояснюється, що в нарисах М. Брилинського переважають зорові враження. Він хоче перш за все схопити — бачене“.

„Діло“ з 20. II. 193[illegible].

Ґен. Всеволод Петрів:

СПОМИНИ

з часів української революції.

	ціна зол.
I. До Берестейського миру ст. 180.	3·50
II. До заняття Київа ст. 184.	3·50
III. Кримський похід ст. 164.	3·50
IV. Доба Ґетьманщини. ст. 117.	3·00

„З усіх досі написаних у нас споминів із недавно-пережитого, може ні одні не залишають такого сильного враження своєю щирістю, безпретенсійністю, холодною обєктивністю й глибоким тверезим поглядом в минуле, як спомини ґенерала Петрова. Спомини написані дуже цікаво й читаються з неослабленим інтересом, як ліпший роман, до останнього рядка.

Видавництво „Червона Калина“, яке видрукувало до цього часу цілий ряд цікавих книжок, має можливість сміливо пишатися випущенням у світ цих безперечно цінних споминів“.

„Літ. Наук. Вістник“ за квітень 1928.

„Очевидець наших визвольних змагань — дає картину подій, що хвилюють більше як сензаційна повість. Вірність, щирість, безпосередність, сотні подробиць революційної боротьби неімовірних мов порив невідомих героїв...“

Д-р М. Рудницький.

ЗАПИСКИ

КВІТЕНЬ

Стиль. н.	Стиль. ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	Н	**6. Квітня Хриз.**	**Воскр. Хр.** В.
2	20	П	ОО. убитих	*Св. Пон.*
3	21	В	Яксва Ісп.	Ришарда еп.
4	22	С	Василія свм.	Ізидора еп.
5	23	Ч	*Вел. Четв.* Іпат. прп	Вінкентія Фер.
6	24	П	*Квітень.* **Вел. П.**	Келестина папи
7	25	С	*Вел. Суб.* Тита прп.	Дионізія еп.
8	26	Н	**Воскр. Хр.**	**1. Біла.** Войтіха
9	27	П	**Світл. П.** Иос.	Марії
10	28	В	**Світл. Втор. Т.**	Езекіїла
11	29	С	Марка і Кир. прп.	Льва
12	30	Ч	Івана Ліств. прп.	Юлія
13	31	П	Іпатія	Герменегіл.
14	1	С	Квітень. Марії	Юстина
15	2	Н	**1. Томина. Тита**	**2. по В. Ан.**
16	3	П	Никити	Бенедикта
17	4	В	Йосифа, Ґеоргія	Анікита
18	5	С	Теодула	Аполонія м.
19	6	Ч	Евтихія св.	Льва папи
20	7	П	Григорія св.	Теодора
21	8	С	Іридіона і ін. ап.	Ансельма п.
22	9	Н	**2. Мирон. Сим. пр.**	**3. по В. Сот.**
23	10	П	Антипи свмч.	Войтіха
24	11	В	Василія прп.	Фіделіса
25	12	С	Артемона свмч.	Марка
26	13	Ч	Мартина папи	Клита і М.
27	14	П	Аристарха, Пуда ап	Петра
28	15	С	Агафії, Хіонії і Ір.	Павла
29	16	Н	**3. Розсл. Агафії**	**4. по В. П.**
30	17	П	Симеона	Катерина

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Перша кв.
дня 3 о год. 6·56
Повня
дня 10 о год. 14·38
Послідня кв.
дня 17 о год. 5·71
Нів
дня 24 о год. 19·38

Довгота дня около 13 1/2 год.

Погода в квітні.

До 8 сніжисто і вітри, потім тихо і випогоджується, 15 гарна погода, потім знов „квітневі хвилі": змінна, непевна погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В КВІТНІ.

7. 4. 1917 р. проголосили в Київі Українську Центральну Раду, а 19. 4. Всеукраїнський Конґрес визнав Її найвищою владою України. 25. 4. 1622 р. вмер у Київі гетьман Петро Сагайдачний. 29. 4. 1928 р. Павло Скоропадський став гетьманом України.

Евген Чикаленко:

ЩОДЕННИК

(1907—1917)

стор. 496 ціна 14 зол.

„Є це записки багатого досвідом піоніра того українського національного руху, який разом з „легальними можливостями" зродився по 1905 р. з новонародженою пресою („Рада"), товариствами і напівлегальними політичними партіями. Це українство „не було ніколи сепаратистичним і не думало ніколи відриватися від Росії, а мріяло тільки про широке самоврядування — автономію" (ст 256). Але й обставини його боротьби були нелегкі в епоху „зреформованого" царату, в епоху російського фашізму, що тоді народжувався з Столипіном і Савенком, аби не розцвівши вмерти в кривавім дні 1917 р. Повна запалу боротьба цього українства, з його вірою в ліберальну Росію, але і в свій нарід, з його сизифовими працями в змаганню з урядовим і суспільним націоналізмом російським, з його терпіннями й мріями; часто мимовільна, але вдатна характеристика діячів того українського руху — нераз інертних, але запальних, не все рішучих, але упертих, — ось образ того, що дає нам нова цікава книжка видана „Червоною Калиною".

Як історія „радянського" (від київської „Ради") українства від „конституції" до війни, і взагалі українського руху в ту епоху, книжка Е. Чикаленка незамінима".

„Літ. Наук. Вістник" за березень 1931.

Василь Леонтович:

Хроніка Гречок

стор. 136 ціна 3·50

Книжка В. Леонтовича, заслуженого громадянського діяча з Великої України й відомого письменника ще зперед війни, — це один з кращих зразків лектури, якої досі в нас не доставало. Родинна хроніка Гречок розкриває перед нами окремий світ, який головно тут, по тім боці Збруча, так мало був відомий. Написана легко, цікаво, та з великою ерудицією.

ЗАПИСКИ

ТРАВЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-католицькі	Свят римо-католицькі
1	18	П	Івана Декапол. прп.	Филипа
2	19	В	Івана Сроп. прп.	Атаназія еп.
3	20	С	Теодора Тіх.	*Цар. К. П.*
4	21	Ч	Янурія свмч.	*Знайд. св.*
5	22	П	Теодор і Віт. прп.	Пія V., Мон.
6	23	Н	**4 Самар. † Г.**	**5 по В. Івана**
7	24	П	Сави Стр. мч.	Хр. дні Фл.
8	25	В	† Мрка св.	Станислава
9	29	С	Василія сомч.	Григорія
10	27	Ч	Симеон свмч.	**Вознесенія Г.**
11	28	П	Ясона і Сосіп. п.	Франц.
12	29	С	9. Мч. в Кизиці	Панкратія
13	30	Н	**5. Сліп. † Якова**	**6. по В. Сер.**
14	1	П	*Май.* Єремії	Боніфатія
15	2	В	Атаназія Вел.	Івана зі Сал.
16	3	С	† Теодозія. Печ.	Бл. Андрея.
17	4	Ч	**Вознесення**	Пасхаліса
18	5	П	Ірини мч.	Венанція м.
19	6	С	Йова Многострад.	Петра К. пап.
20	17	Н	**6 Св. Отців.**	**Сош. св. Духа**
21	18	П	*† Івана. Бог.*	Пон. св. Д.
22	19	В	† П. мощ. св. Мик.	Юлії
23	10	С	† Симеона Зил. ап	Дезідерія еп.
24	11	Ч	Мокія свмч.	*ПДМ. Спом.*
25	12	П	Епіфан.	Урбана
26	13	С	Гликерії мч.	Филипа
27	14	Н	**Сошествія св. Духа**	**Св. Трійці**
28	15	П	**Прес. Трійці**	Августина
29	16	В	Тедора Освящ.	Марії Магд.
30	17	С	Андроніка ап. і Ю	Фелікса
31	18	Ч	Теодота мч.	**Боже Тіло**

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Перша кв.
дня 2 о год. 23·39
Повня
дня 9 о год. 23·04
Послідня кв.
дня 16 о год. 13·50
Нів
дня 24 о год. 11·07

Довгота дня около 15 годин.

Погода в травні.

До 7 тепло і погідно 7 може бути буря, потім до 17 дощі, потім до 23 вітри, від 23 до 29 сиро, при кінці погідно.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ТРАВНІ.

16. 5. 1848 р. скасували в Австрії панщину (по старому стилю 3. мая). 25. 5. 1226 р. застрілив у Парижі жид Шварцбарт Симона Петлюру, голову Директорії. 28. 5. 1916 р. смерть Івана Франка.

Василь Софронів:

ГРІШНИК

Нариси, стор. 112 ціна 1·50 зол.

„Грішник" — збірка незвичайно цікава.

В тім дрібнім вирізку життя, змальованім тут — зазначуються обриси справжньої дійсности так гостро, так переконуючо, а подекуди й захоплюючо, що читається його книжочку з щораз глибшою увагою, а при кінці з жалем, що вона така коротка. Софронів цікавить так тому, що від його нарисів віє чимсь свіжим, новим і вщерть природнім, ізза чого сміливий підхід в його любовних історіях пригадує дещо творчу стихійність у творах молодого Винниченка.

Д-р Остап Грицай: Американська „Свобода" ч. 140—143.

Богдан Лепкий:

	ціна зол.
ОТ ТАК СОБІ мініятури ст. 131	1·50
СЛОТА Поезії. ст. 27	0·90
ЗІРКА Повість з повоєнного життя ст. 181	4·00
ВАДИМ Повість з княжої доби ст. 227	4·50

„От так собі" дає більше як обіцює своїм заголовком. Нема в нас письменників, які наслідувалиби цей дуже сучасний рід літератури, такий поширений нині на Заході; мініятури на один часописний фейлетон і легке оповідання. Жаль, що Б. Лепкий пише їх тільки як intermezzo між поважнішою працею. Деякі з них, мережані легкою іронією та соняшним гумором, вартують більше, як груба поважна повість.

М Рудницький „Діло" з 1. IV. 1927.

др. К. Левицький:

Великий зрив

(по конфіскаті наклад другий)

стор. 150 ціна 6·00 зол.

Спомини цього довголітного діяча й провідника українського національного життя в Галичині перед війною, мають величезну вартість. Це не звичайна собі історична лектура, а цінні матеріяли й документи з часів великого зриву, на переломі 1917—1918 років.

ЗАПИСКИ

ЧЕРВЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	П	Патрикія сщм.	Бл. Якова
2	20	С	Талалея мч.	Садока
3	**21**	Н	Всіх Св. † Кон. Ол.	**2. по С. Км.**
4	22	П	Василіска мч.	Квірина
5	23	В	Михаїла прп.	Боніфатія
6	24	С	Симеона прп.	Норберта
7	25	Ч	Прсв. Евх. (на нед.)	Роберта
8	26	П	Карпа ап.	Пр. Серця
9	27	С	Терапонта сщм.	Феліціяна
10	**28**	Н	**2. по С. Никити**	**3. по С. М.**
11	29	П	Теодозії прмч.	Варнави
12	30	В	Ісаакія прп.	Івана
13	31	С	Єрмія ап Єрм. м.	Антона
14	1	Ч	Червень. Юст. мч.	Василія
15	2	П	Пр. Серця Іс. (нан)	Бенона
16	3	С	Лукія мч. і ин.	Івана Фран.
17	**4**	Н	**3. по С. Митроф.**	**4 по С. Мер.**
18	5	П	Доротея сщм.	Ефрема
19	6	В	Висаріона Іляріона	Юліяни
20	7	С	Теодота сщм.	Сильверія
21	8	Ч	Теодора Страт.	Альойзія
22	9	П	Тимотея сщм.	Павлина
23	10	С	Кирила св.	Агрипіни
24	**11**	Н	**4. по С. † Варт.**	**5. по С. Різд.**
25	12	П	Онуфрія Вел. ппр.	Вільгельма
26	13	В	Акил. мч. Трифлі.	Павла і Івана
27	14	С	Элисея прор.	Владислава
28	15	Ч	Амоса пр. Єрон.пр	Іринея
29	16	П	Тихона	Петра і Павла
30	17	С	Мануїла і Савмч.	Пам. св. Пав.

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Перша кв.
дня 1 о год 12·53
Повня
дня 8 о год. 6·05
Послідня кв.
дня 15 о год. 0·26
Нів
дня 23 о год. 22·2

Довгота дня около 16 1/4 години.

Погода в червні.

До 21 тепло й весело, від 21 до 30 бурі й дощі.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЧЕРВНІ.

25. 6. 1225 р. Князь Роман Галицький гине під Завихостом. 6. 6. 1224 р. Битва над Калкою. 8. 6. 1652 р. Побіда Хмельницького під Батогом. 29. 6. 1918 р. Уступлення Центральної Ради; Павло Скоропадський стає гетьманом. 8. 6. 1919 р. Бій під Чортковом.

Федір Дудко:

В ЗАГРАВІ

Роман. Фільми української боротьби.

	ціна зл.
I. **Чорторий**, ст. 188	3·50
II. **Квіти і кров**. ст. 192	4·00
III. **На згарищах**. ст. 168	4·00

ГЛУМ

	ціна зл.
оповідання ст. 56	1·20

У нас досі бракувало повісти, що змалювалаб події боротьби за державність на Великій Україні. Широко — відоме й заслужене на полі видавання визвольної літератури, видавництво „Червона Калина" нарешті виповнило цю діймаючу прогалину, видаючи роман Ф. Дудка, де в живій займаючій формі змальовані, на тлі особистих переживань героя, події визвольної боротьби з большевиками, денікінцями, а також епізоди стихійної повстанської партизанки. Автор, наочний свідок тогочасних подій, що сам багато бачив, пережив й передумав, виявляє себе тут добрим спостерігачем і правдивим дієписцем. Маючи перед нами ріжні епізоди і типи недавнього минулого, автор заставляє читачів не тільки їх наново переживати, але й задуматися над їх трагізмом, що ще збільшує вартість його книжки.

Володимир Дорошенко
(„Літ. Наук. Вістник" за травень 1929.)

І. Калічак:

ЗАПИСКИ ЧЕТАРЯ

Спомини з Хирівського фронту 1918—1919 рр.

ст. 100. ціна зол. 2·80

„Записки Четаря", це спомини учасника з полудневого, підкарпатського фронту, найменше відомого й обслідуваного. Події цікаві й характеристичні зокрема тому, що відносяться до бориславсько-дрогобицького нафтового басейну. Автор-фронтовик, описує свої переживання від початків розвалу Австрії, аж до травня 1918 р., до переходу з розбитками УГА на Чехію — цікаво й кольористично.

ЗАПИСКИ

ЛИПЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	18	Н	5 по С. Леонтія м.	6 по С. *Пр. Кр.*
2	19	П	† Юди Тад. ап.	*Посіщ. ДМ.*
3	20	В	Методія свм.	Анатолія еп.
4	21	С	Юліяна Тарс. мч.	Теодора еп.
5	22	Ч	Евсевія свмч.	Антонія Мар.
6	23	П	Агрипіни мч.	Лукії мч.
7	24	С	Різдво св. Ів. Хр.	Кирила і Методія
8	25	Н	6 по С. Февронії м	7 по С. Єлисав.
9	26	П	Давида прп.	Вероніки
10	27	В	Самсона прп.	7 Братей м.
11	28	С	Пер. м. Кира і Івана	Пія І. пап.
12	29	Ч	Петра і Павла ап.	Івана Гв.
13	30	П	Собор 12 Апост.	Анаклита п. і м.
14	1	С	*Лип.* Косми і Дм.	Бонавентури
15	2	Н	7 по С † П. Р. ПБ.	8 по С. Генрика
16	3	П	Якинта і Анатол.	*МБ Шкапл.*
17	4	В	Андрія Крит.	Алексія
18	5	С	†Кирила і Методія	Симеона з Л.
19	6	Ч	†Атаназія Атон. пр.	Вінк. з П.
20	5	П	Томи і Акакія прп.	Чеслава
21	8	С	Прокопія мч.	Пракседи д.
22	9	Н	8 по С. Панкратія.	9 по С. Марії М.
23	10	П	† Антонія	Аполінарія
24	11	В	Е7фимії мч. Ольги	Кунигунди кор.
25	12	С	Прокла й Ілярія мч.	Якова ан.
26	13	Ч	Собор Арх. Гавриїла	Анни
27	14	П	Акили ап. Кирикамч.	Рудольфа Акв.
28	15	С	†Володимира Вел.	Віктора п.
29	16	Н	9 по С. Антиногена	10 по С. Марти
30	17	П	Маріни вмч.	Руфіна
31	18	В	Якинта й Емліяна	Ігната Льойолі

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Повня
дня 7 о год. 12·51
Послідня кв.
дня 14 о год. 13·24
Нів
дня 22 о год. 17·03
Перша кв.
дня 30 о год. 5·44

Довгота дня около 15 1/2 години.

Погода в липні.

Дня 3 хмарно, 4 може бути громовиця, від 5 до 10 погода, від 11 до 15 слотливо, потім зо два дні погода і від 18 до 29 знов дощі, вкінці погода.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛИПНІ.

10. 7. 1709 р. битва гетьмана Івана Мазепи і Шведів з царем Петром під Полтавою. 15. 7. 1075 р. умер у Київі князь Володимир Великий. 16. 7. 1917—22-й р. Універсал Української Центральної Ради. 27. 7. 1657 р. умер гетьман Богдан Хмельницький.

ЗАПИСКИ

Микола Голубець:

Історія Львова від найдавніших часів

Львів в часах великої і визвольної війни Л. Л.

ст. 179 ціна 3 зол.

Потреба в провіднику по Львові відчувалася вже давно тимбільше, що новіші польські провідники далеко не стояли на висоті строгої науковости та безсторонности.

Основна праця, великого знатока старого Львова — М Голубця, дала зручний перегляд топографії та історії Львова, його монументальних памяток, як світського так і релігійного характеру. Цінність його нарису полягає в тому, що тут здавна зеднано прінціп топографічного огляду рівнобіжно з історично-хронольогічним розвитком монументального мистецтва. Тому ми маємо не тільки „провідник" по місту у вузькому значінню цього слова, але також солідну монографію про Львів — його історію, розвиток та мистецькі памятки.

„Укр. Мистецтво" за грудень 1926.

Микола Матіїв-Мельник:

На чорній дорозі

Оповідання.

стор. 156 ціна 3·50 зол.

„Матіїв-Мельник не є вільний від суму, туги, задуми і всіх тих поетичних серпанків, без яких ніодин наш письменник взагалі не міг глядіти на світ. Зате він уміє, коли треба, краще закусити губи — заволодіти собою, щоби не крикнути. Збірка „На дорозі життя" має два сильні нариси „Короп" і „За парубоцьку славу". Це справжні новелі, якщо згодитеся, що „справжня" новеля є викінченою цілістю—ясно написаною, бо ясно передуманою. „Короп" має в собі силу Франкової „Панталахи", а „За парубоцьку славу" це дійсний сюжет — така рідка річ серед наших сучасних письменників, які вміють міркувати та розливатися лірикою за тему війни, замісць оповісти з неї, якийсь справді цікавий випадок.

М. Рудницький („Діло" з 11. XI. 1930.)

СЕРПЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	С	Макрини	Петра в оков.
2	20	Ч	† *Ілії пр.* (на нед.)	*МБ. Ангел.*
3	21	П	Симеона і Івана пр.	Найд. св. Стеф.
4	22	С	Марії Магдалини	Домініка
5	**23**	**Н**	**10. по С. Троф.**	**11 по С. МБ.**
6	24	П	† Бориса і Гліба	† Преоб. Гос.
7	25	В	† Успенія св. Анни	Каєтана в.
8	26	С	Єрмолея	Кириіяка м.
9	27	Ч	† Пантелеймона	Романа м.
10	28	П	Прохора і ін. прп.	Лаврентія м.
11	29	С	Калиника і мч.	Зузанни д.
12	**30**	**Н**	**11 по С. Сили**	**12. по С. Кл.**
13	31	П	Евдокима	Гіполіта
14	1	В	*Серп.* Предпр. Ч. Х.	Евзевія еп.
15	2	С	Перен. мощ	Успення П. Б.
16	3	Ч	Ісаака і ін. прп.	Йоакима
17	4	П	7 Молод. в Ефезі	Яцка в.
18	5	С	Евсигнія	Єлени кор.
19	**6**	**Н**	**12 по С. Пр. Гос.**	**13. по С. Л.**
20	7	П	Домет. Пас. м.	Бернарда
21	8	В	Еміліяна еп.	Іванни Фр.
22	9	С	† Матія ап.	Тимотея і тов.
23	10	Ч	Лаврентія мч.	Филипа Бен.
24	11	П	Евпла мч.	Вартоломея
25	12	С	Фотія і Анік. мч.	Людвика к.
26	**13**	**Н**	**13. по С. Макс.**	**14 по С. МБ.**
27	14	П	Михея пр.	Йосифа
28	**15**	**В**	**Успення Пр. Бог.**	Августина еп.
29	16	С	Пер. нерук. Обр. Г.	Усікн. гол.
30	17	Ч	Мирона мч.	Рожі Ліман
31	18	П	Фльори і Лавра мч.	Раймунда Нов.

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Повня
дня 5 о год. 20·32
Послідня кв.
дня 13 о год. 4·49
Нів
дня 21 о год. 9·40
Церша кв.
дня 28 о год. 11·12

Довдота дня около 14 1/4 годин.

Погода в серпні.

Початок слотливий, коло 8 випогоджується, коло 11 знов слота, від 16 до 25 гарна погода, потім до кінця знов хмари й дощ.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В СЕРПНІ.

31. 8. 1649 р. Побіда Хмельницького під Зборовом. 5. 8. 1657 р. Смерть Хмельницького. 2. 8. 1914 р. Початок світової війни. 31. 8. 1919 р. Галицькі і Наддніпрянські, війська займають Київ. 20. 8. 1920 р. Договір у Севрі яким визнано окремі границі Галичини.

Микола Галаган:

З моїх споминів

ціна зол.

I. 80-ті роки до світової війни ст. 203 . . . . . 4·—

II. Світова війна — розвал царату —українська революція, ст. 196 4·—

III. Третий військовий зїзд—делегація на Кубань — більшовицька навала — прихід Німців. ст. 176 . 4·—

IV. Дипльоматична місія в Румунії. — Дипльоматична місія на Мадярщині. ст. 296 . . . . . 6·—

Хто хоче зібрати — з оповідання самовидця — багатий матеріял для роздумувань над причинами удач і невдач національної революції на Україні, хай читає Галагана.

„Літ. Наук. Вістник" за вересень 1930

...Хоч як скромна була роля автора в подіях по 1917 р., його спомини дають силу матеріялу для оцінки тих подій, їх діячів, та настроїв мас. Перед читачом переходять постаті і свої — С. Шелухин, М. Шаповал (його спроба большевицької революції в Галичині) і чужі — як ґр. Каролі, Беля Кун (переговори з ним автора, В. Винниченка і Тищенка-Сірого в справі совітизації України), потім — ґен. Галер і його акція, нарешті народини „Руської Країни" і взагалі події 1920. р. Книжку читається з великим зацікавленням.

„Літ. Наук. Вістник" за лютий 1831.

Михайло Костів:

Джін-ґіс-хан гряде

Автор, Січ. Стрілець, попав над Стрипою 1915 р. у російський полон, зі Сибіру втік у Китай, скінчив у Пекіні медицину, опісля як лікар у армії ґен. Ченкайчека приймав участь у визвольній китайській війні. В книжці цій описує життя-буття китайського народу та його змагання до волі.

Книжка ця, зогляду на останні події в Манджурії і Китаю, незвичайно цікава, бо щойно прочитавши її можна здати собі ясно справу з положення на Далекому Сході, яке затрівожило весь світ.

стор. 102 ціна 3 зол.

ЗАПИСКИ

ВЕРЕСЕНЬ

Стиль. н.	Стиль. ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	С	Андрея Стр. мч.	Броніслави
2	**20**	**Н**	**14 по С.** Самуїла	**15 по С.** Стеф.
3	21	П	Тадея ап.	Симеона
4	22	В	Агатоніка і ин. мч.	Розалії д.
5	23	С	Лупа мч.	Лаврентія Юст
6	24	Ч	Евтихія свмч.	Захарії пр.
7	25	П	Вартоломея і Тита	Бл. Мельхіора
8	26	С	Адріяна і Наталії мч.	*Різдво ПДМ.*
9	**27**	**Н**	**15 по С** Пімена пр.	**16 по С.** Петра
10	28	П	Мойсея пр.	Николая
11	29	В	*† Усік. Г. І. Х.*(на н.)	Прота і Якинта
12	30	С	Алекс., Івана і Пав.	*Найсв. Ім. МБ.*
13	31	Ч	† Пол. Пояса П. Б.	Филипа м.
14	1	П	*Верес.* †Нов. Рік ц.	*Воздв. Ч. Хр.*
15	2	С	Маманта мч.	*7 Стр. ПДМ.*
16	**3**	**Н**	**16 по С.** Антима	**17 по С.** Корнил.
17	4	П	Вавили св.	Знаки св. Ф.
18	5	В	Захарії і Єлисавети.	Иосифа з Купер.
19	6	С	Чудо Арх. Михаїла	Януарія еп.
20	7	Ч	Созонта мч.	Евстахія м.
21	8	П	Різдво Пр. Богор.	Матея ап.
22	9	С	Иоакима і Анни	Томи з Вілян.
23	**10**	**Н**	**17 по С.** Минодори	**18 по С.** Теклі
24	11	П	Теодори п.	*ПД.* Вик.
25	12	В	Автонома свмч.	Бл.Володислава
26	13	С	Віднов. Хр., Корнил.	Кипріяна і Юст.
27	14	Ч	**Воздвиження Ч. Х.**	Косми і Даміяна
28	15	П	Микити вмч.	Вячеслава кор.
29	16	С	Евфимії вмч.	Михаїла арх.
30	17	Н	**18 по С.** Софії,	**19 по С.** Єроніма

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Повня
дня 4 о год. 6·04
Послідня кв.
дня 11 о год. 22·30
Нів
дня 19 о год. 19·20
Перша кв.
дня 26 о год. 16·36

Довгота дня около 12 1/2 годин.

Погода в вересні.

До 12 погода і тепло, від 13 до 25 вогко й холодно, потім до кінця знов соняшно. Треба поспішитися з оркою.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ У ВЕРЕСНІ.

2. 9. 1657 р. Похорони Богдана Хмельницького і вибір Виговського гетьманом. 2. 0. 1709 р. Смерть гетьмана Мазепи. 3. 9. 1914 р. Російські війська займають Львів. Переїзд У. С. С. до Стрия. 10. 9. 1914 р. Перший бій У. С. С. з Москалями під Сянками.

БЕРЕСТЕЙСЬКИИ МИР

Спомини і матеріяли.

стор. 320 ціна 8 зол.

ЗМІСТ: Від Видавництва. 1) Кедрин: Берестейський Мир. 2. М. Голубець: Берестє Литовське. 3) Др. М. Залізняк: Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському. 4) О. Севрюк: Берестейський Мир. 5) В. Винниченко: Мир з Центральними Державами. 6) Ґр. О. Чернін: Берестє Литовське. 7) Ґен. Гофман: Берестейський Мир. 8) Ґен. Людендорф: Мирові переговори у Берестю Литовському. 9) Колін Рос: Звіт. 10) Текст мирового договору. 11) Тайний договір про Галичину та Буковину. Карта України. 20 аркушів друку. 320 сторін + 16 сторін ілюстрацій. — Ціна 8 золотих.

Юра Шкрумеляк:

ЧЕТА КРИЛАТИХ

Дивні пригоди з воєнних часів

стор. 262 ціна 5 зол.

Хто хоче на якийсь час вирватися з сірої буденщини, хай прочитає цю повість, а певно не пожалує і ще на довго остане під впливом тих вражінь, що їх викличуть ці навіяні фантазією та вилеліяні любовю всего рідного, крилаті думки автора.

„Час“ (Чернівці) з 29. VII. 1929.

В. Юрченко:

I. Шляхами на Соловки

стор. 231 ціна 5 зол.

II. Пекло на Землі

стор. 211 ціна 5 зол.

В споминах Юрченка змальовані переживання свідомого українського громадянського діяча під більшовицьким режімом за час від 1920 до 1930 року. Переживання писані в формі споминів. Читаючи їх — віриш, що писані вони кровю серця, шліфовані болем, змивані сльозами. Всі переживання такого життєвого шляху змальовані незвичайно щиро, а попри те майстерно.

„Тризуб“ (Париж) з 11. X. 1931.

ЗАПИСКИ

ЖОВТЕНЬ

Стиль. н.	Стиль. ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	18	П	Евменія	Бл. Івана
2	19	В	Трофима	Ангелів
3	20	С	Евстахія	Кандида
4	21	Ч	Кондрата	МБ. Рожан.
5	22	П	Фоки	Плакида
6	23	С	Зачаття Івана Хр.	Брунона
7	**24**	**Н**	**19 по С. Теклі.**	**20 по С. М.**
8	25	П	Евфрозини	Бриґіди
9	26	В	† Пр. Ів. Бог.	Людвика
10	27	С	Калистрата	Францішка
11	28	Ч	Харітона	Еміліяна
12	29	П	Киріяка	Максиміліяна
13	30	С	Григорія	Едварда
14	**1**	**Н**	**20.по С. *Жовт.* Покр**	**21 по С. Кал.**
15	2	П	Кипріяна	Тереси
16	3	В	Діонізія Анропаґ.	Ґерарда
17	4	С	Єротея	Марґарети
18	5	Ч	Харитини	Луки
19	6	П	† Томи ап.	Петра
20	7	С	Сергія і Вакха	Івана
21	**8**	**Н**	**21 по С. Пелагії**	**22 по С. Ур.**
22	9	П	† Якова ап.	Кордулі
23	10	В	Евлампія І-пії	Северина
24	11	С	Фил. ап. Теоф. еп.	Рафаїла
25	12	Ч	Прова	Криспіна
26	13	П	Карпа. Косми	Евариста
27	14	С	Параскеви	Фльорентія
28	**15**	**Н**	**22 по С. Евфимія**	**23 по С. Сим.**
29	16	П	Льонгина	Наркіса
30	17	В	Осія, Аїд. Кр.	Альфонса
31	18	С	† Луки ап.	Вольфґанґа

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Повня
дня 3 о год. 18·08
Послідня кв.
дня 11 о год. 17·46
Нів
дня 19 о год. 6·45
Перша кв.
дня 25 о год. 23·21

Довгота дня около 10 1/4 годин.

Погода в жовтні.

До 3 гарна погода, 3 може бути буря, а потім сніжно до кінця, 29 або може впасти перший сніг.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЖОВТНІ.

1253 р. Коронація князя Данила на короля Галичини й Володимирії. 6. 10. 1918 р. Відкриття українських університетів в Камянці та Київі. 19. 10. 1918 р. Українські Національні Збори у Львові проголошують на українських землях Австрії Українську Державу.

ЗАПИСКИ

Антін Вільшенко:

Життя й пригоди Цяпки Скоропада

(Віршована іст. про пор. УСС. Цяпку).
стор. 270 ціна 4·50 зол.

Героєм цеї сатири-епопеї є популярна постать пор. УСС. Цяпки, про котрого загально оповідають багато переказів й анекдотів. Автор А. Вільшенко переказує дуже докладно й подрібно його життєпис, починаючи від народження, далі описує його ґімназійні й університетські студії, початок світової війни, творення січових відділів і перші подвиги Цяпки, його побут у коші і у вишколі, закладання лицарського ордену Залізної Остроги, у якому стає Цяпка великим комтуром, пляни нової роботи для національної справи, вихід у поле. Далі слідують події в звязку з революцією на В. Україні, перехід галичан до „червоних", арешт Цяпки, втеча його до укр. повстанців і заслання його до Архангельська, вкінці пригоди його в північній країні.

Книжку цю можна як найгорячіше поручити нашому загалові тим більше, що таких творів у нас дуже мало, а епопея Вільшенка та ще сатирична, це перша цього роду спроба.

„Український Голос" з 7. IX. 1927.

Т. Ґ. Масарик:

Світова революція

Том I. ст. . . . . 13·50 зол.
Том II. ст. . . . . 8·— „

Спомини Т. Ґ. Масарика зі світової війни, в яких передана й уся історія визвольних чеських змагань, мають уже свою славу. Вони появилися не тільки в одинацятому чеському виданні, але й у перекладах на кілька европейських мов. Перед нами український переклад „Світової Революції".

Для нашої незвичайно бідної мемуаристичної літератури, це великий та цінний набуток. І тому видавництву „Червона Калина" належиться сердечне признання за те, що взялась за друк тієї вартісної книги.

„Діло" з 9. V. 1930.

Львівська державна наукова бібліотека
№

ПАДОЛИСТ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	19	Ч	Йоіля пр.	**Всіх Святих**
2	20	П	Артемія вмч.	*День Задуш.*
3	21	С	Іляріона Вел. прп.	Губерта еп.
4	**22**	**Н**	**23 по С. Аверкія еп.**	**24 по С. М.**
5	23	П	Якова ап.	Захарії
6	24	В	Арети і ін. мч.	Леонарда в.
7	25	С	Маркіяна Нартирія	Бл. Антонія Б.
8	**26**	Ч	**Димитрія вмч.**	Годфріда
9	27	П	Нестора мч.	Теодора м.
10	28	С	Парак. вмч.	Андрія з Авел.
11	**29**	**Н**	**24 по С. Б. Хр.**	**25 по С. Март.**
12	30	П	Зиновія і Зиновії	Мартина
13	31	В	Стахія і Амплія	Станіслава К.
14	1	С	*Лист.*, Косми і Д.	Йосафата еп.і м.
15	2	Ч	Акиндина мч.	Гертруди д.
16	3	П	Акепсіма мч.	*МБ. Остробр.*
17	4	С	Иоанікія В. прп.	Сальомеї д.
18	**5**	**Н**	**25 по С. Галактіона**	**26 по С. Роман.**
19	6	П	Павла св.	Єлисавети
20	7	В	Єрона і ін. мч.	Фелікса Валейз.
21	8	С	**Соб. св. Михаїла А.**	*Ввд. в хр. ПБ.*
22	9	Ч	Онисифора мч.	Кекилії д. і м.
23	10	П	Ераста і ін ап.	Климентія п. м.
24	11	С	Міни. Віктора мч.	Івана від Хр.
25	**12**	**Н**	**26 по С.** *Йосафата*	**27 по С. Катер.**
26	13	П	† Івана Зол.	Леонарда.
27	14	В	† Филипа ап.	Валеріяна еп.
28	15	С	Гурія і ін. мч.	Здислава
29	16	Ч	† Матея ап.	Сатурніна
30	17	П	Григорія еп. чудотв.	Андрія ап.

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Повня
дня 2 о год. 8·59
Послідня кв.
дня 10 о тод. 13·18
Нів
дня 17 о год. 17·24
Перша кв.
дня 24 о год. 8·38

Довгота дня около 9 1/4 годин.

Погода в листопаді

До 5 вогко й хмарно, від 6 до 9 погідно, 9 може бути дощ, від 9 до 15 приморозки й студінь, 17—18 сніг, що вже може лежати до Різдва.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ЛИСТОПАДІ.

15. 11. 1918 р. Підняла Директорія повстання проти гетьмана Скоропадського. 20. 11. 1917 р. проголошено Україну самостійною державою.

Др. Ганс Кох:

Договір з Денікіном

Причинки до трагедії УГА на Великій Україні.—Від 1. XI. до 17. XI. 1919

стор. 55 ціна 1·80 зол.

Др. Іван Максимчук:

К О Ж У Х І В

(Трагічна доля рештків УГА).

стор. 100 ціна 2·80 зол.

Др. Андрій Чайківський:

Ч О Р Н І Р Я Д К И

(Спомини за час від 1. XI. 1918 до 13. V. 1919).

стор. 119 ціна 3 зол.

О. Олесь:

Кому повім печаль мою

(найновіша збірка поезій, другий наклад по конфіскаті)

стор. 174 ціна 5 зол.

Др. Степан Шухевич:
бувш. от. УГА.

С П О М И Н И

I. Від листопада 1918 до квітня 1919. стор. 176 4 зол.
II Від квітня 1919 до липня 1919 стор. 176 4 зол.
III. Від липня 1919 до січня 1920 стор. 162 4 зол.
IV. Від січня 1920 до квітня 1920 стор. 147 4 зол.
V. Від квітня 1920 до серпня 1920 стор. 164 4 зол.

Видиш брате мій

(8 місяців серед УСС.)

стор. 232 ціна 4·50 зол.

„Спомини д-ра Шухевича повинен прочитати кожний український громадянин, прочитати і задуматися — а тоді пізнає, в чому лежить причина нашої невдачі і чому той шлях, яким ми пішли, довів нас до катастрофи. З тих споминів ми повинні навчитися, як не слід нам поступати і яких хиб нам конче треба позбутися".

„Діло" з 26. III 1930.

З А П И С К И

ГРУДЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята українсько-катол.	Свята римо-катол.
1	18	С	Платона і Романа	Еліґія еп.
2	**19**	**Н**	**26 по С.** Авдія прп.	**1 Адв.** Бібяни
3	20	П	Григорія	Фран. Кс.
4	21	В	**Введення в хр. Б.**	Барвари д.
5	22	С	Филимона п. Кек.	Сави еп.
6	23	Ч	Амфілоха і Григор.	Миколая еп.
7	24	П	Катирини вмч.	Амврозія еп.
8	25	С	Климента Петра.	**Неп. З. ПДМ.**
9	**26**	**Н**	**27 по С.** Алипія	**2 Адв.** Леок.
10	27	П	Якова П	*М. Б.* Льор.
11	28	В	Стефана прпмч.	Дамазія папи
12	29	С	Парамона і Алим.	Александра м.
13	30	Ч	† Андрея ап.	Лукії д.
14	1	П	*Грудень.* Наума пр.	Спіридіона еп.
15	2	С	Авакума пр.	Валеріяна еп.
16	3	**Н**	**28 по С.** Софонія	**3 Адв.** Евсевія
17	4	П	Варвари Ів.	Лазаря
18	5	В	† Сави Освящ.	*Очекув. МБ.*
19	6	С	**Миколая чуд.**	Немезія еп.
20	7	Ч	Амврозія еп.	Теофіла м.
21	8	П	Потапія еп,	Томи ан.
22	9	С	**Непор. Зач. П. Б**	Зенона м.
23	**10**	**Н**	**30 по С.** Мими	**4 Адв.** Вікторії
24	11	П	Даниїла	*Нав.* Адам.
25	12	В	Спіридіона еп.	**Різдво Хр.**
26	13	С	† Евстратія	Стефана
27	14	Ч	Тирса мч.	Івана ап.
28	15	П	Елевтерія свмч.	Дітий убит. у В.
19	16	С	Аггея пр.	Томи еп.
30	**17**	**Н**	**Праотців.** Даниїла	**Н. по Р.** Евгенія
31	18	П	Севастіяна	Сильвестра

ВІДМІНИ МІСЯЦЯ:

Повня
дня 2 о год. 2·31
Послідня кв.
дня 10 о год. 7·24
Нів
дня 17 о год. 3·52
Перша кв.
дня 23 о год. 21·09
Повня
дня 31 о год. 21·54

Довгота дня около 8 1/2 годин

Погода в грудні.

До 8 студено, морозно і сніги, від 9 до 15 морозна погода, від 15 до 23 знов сніги може й з дощем, від 23 до кінця тепліє і випогоджується.

ІСТОРИЧНІ ПРИГАДКИ В ГРУДНІ.

8. 12. 1868 р. Засновано у Львові Товариство „Просвіту". 14. 12. 1918 р. Директорія здобула Київ. 19. 12. 1240 р. Татари зруйнували Київ і пішли на Галичину. 21. 12. 1761 р. Росія скасувала гетьманів на Україні. 29. 12. 1873 р. Засновано у Львові Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка.

Олена Степанівна:

На передодні великих подій

(Власні переживання і думки. 1912—1914).

стор. 45 ціна 2 зол.

— Повне незнання нашого вчорашнього — мабуть наймаркантніша риса нашої інтеліґенції. Тому поручаємо її заглянути до невеликої книжки О. Степанівної, яка старається представити настрої і орґанізаційно-військові змагання галицької молоді на передодні війни. Роки 1911—1914, роки бурі, що наближалася. Таємні орґанізації самоосвіти середньошкільників, перша пластова орґанізація, перші проблиски стрілецької ідеї; дві течії серед молоді — одна, яка числилася з майбутньою австро-російською війною і стреміла до мілітарного приготування нації, й друга — яка уважала ці стремління за шкідливе мрійництво, що відриває націю від „актуальніших" справ, як нпр. виборча ординація до галицького сойму...

У нас так мало опубліко́ваного маріялу про крисалізацію військової думки перед 1914. р. і про перші початки стрілецтва, — що невелика книжка О. Степанівної стане цікавим вкладом у майбутню іторію стрілецтва.

„Літ. Наук. Вістник" за березень 1931.

І. Борщак:

МАЗЕПА

Життя і пориви Великого Гетьмана

стор. 120. ціна 5·80 зол.

Омелян О. Попович:

Відродження Буковини

стор. 120. ціна 2·60 зол.

Олесь Бабій:

Перші стежі

Повість зі стрілецького життя.

стор. 339. ціна 6 зол.

Халіда Едіб:

В ОГНІ

повість з турецької визвольної війни.

ст. 234. ціна: 4·50

ЗАПИСКИ

ЧИТАЙТЕ ОДИНОКИЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПОЛЬЩІ ШИРО УКРАЇНСЬКИЙ ЩОДЕННИК

„ДІЛО“

ЩО ВИХОДИТЬ УЖЕ 54 ЛІТ У ЛЬВОВІ

Редакція і Адміністрація міститься **у Львові, Ринок 10. II. пов.** (Дім Т-ва „Просвіти“). Телєфон Редакції й Адміністрації 29-41. Конто почтової щадниці 143.322. — Адреса для телєгр.: Львів „Діло“

Видає: ВИДАВНИЧА СПІЛКА „ДІЛО“.

Місячна передплата 5 зол., за кордоном 1 ам. доляр. — В справі оголошень звертатися до Адмінстрації.

Друкарня Видавничої С-ки „ДІЛО“

кооператива з обмеженою порукою

у Львові, Ринок 10. I. пов. (дім „Просвіти“). Телєфон 29-26.

виконує скоро і солідно всі друкарські роботи, а саме: книжки, брошури, часописи, афіши, летючки, табелі, запрошення і т. і. по дуже уміркованих цінах. Має ротаційну машину (яка друкує 15.000 пр. на годину), 4 поспішні машини, 2 підручні та 4 машини до складаня т. зв. „лінотипи“.

Для Читалень „Просвіти“, повітових і місцевих Кооператив виконує касові книги, книги членів, запрошення на забави і т. і. після найновіших взірців. Для Лікарів, Адвокатів, Інжинєрів, Промисловців, Купців і інших осіб виконується листи, коверти, підручники і т. і. Для громадських і парохіяльних урядів виконує всякі друки. Замовлення з провінції виконуємо в двох днях.

АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

РІЧНИК XIII.

ПІД РЕДАКЦІЄЮ
ЛЕВКА ЛЕПКОГО

ЛЬВІВ 1934.

Львівська державна
наукова бібліотека
№

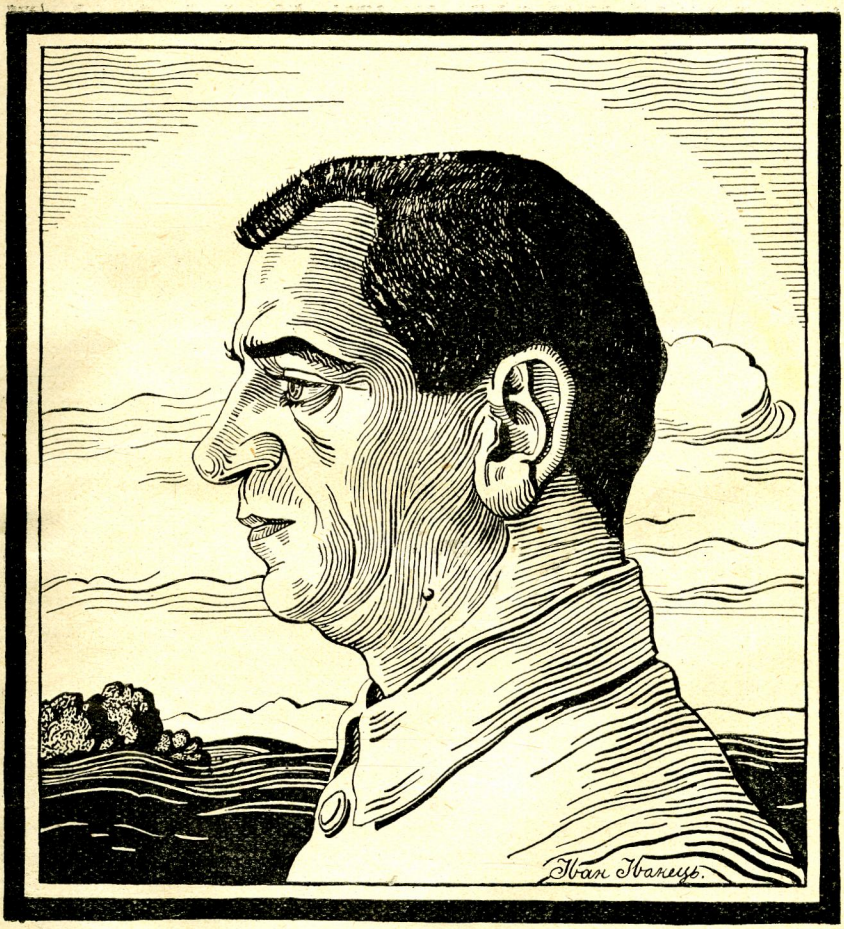

от. Гриць Коссак

Командант УСС. в 1914—1916 роках

(з приводу 20-ліття сформування УСС: 1914—1924)

Л. Л.

Літ тому двацять.

(1914 — 1934)

Літо 1914 р., погідне й гаряче, заповідало жнива, яких ще не бувало. У дні ясні й зоряні ночі доспівало збіжжа, а вагітний колос дожидав, коли під серп зляже на покосах.

Ніхто не бився тоді з чорними думками. Видавалось, що з кожним днем стає краще. Політичні успіхи останніх часів, осяги на економічному й освітному полі, давали запоруку, що українці в Галичині й на Буковині ось, ось добудуть своїх повних прав. Гін до праці, творчости і зусиль поривав кожного. Росли надії, росли й крила до дальшого лету.

Саме ішли в краю приготування на січово-сокільський Здвиг у Львові з приводу століття уродин Т. Шевченка. По містах, місточках і селах закипіло. Всюди готовились, щоб виступити на ньому гідно й величаво. В тисячах січово-сокільських гнізд, день і ніч, вправляли, шили нові одяги пристособлюючись на це небувале свято.

І дійсно Здвиг 28-го червня 1914 року випав величаво. Потяги за потягами котились з цілого краю висипуючи у Львові тисячі Січовиків та Соколів, що наповнили місто радісним гамором і піснями.

Відпливали ряди за рядами на площу Сокола-Батька. Як волошки синіли голубі сорочки соколів, червоніли маками верхи шапок січовиків. Попереду кожної батави маяли прапори й вилискували золотом на сонці мосяжні труби орхестр.

В навечеря перед здвигом відбувся концерт у Спортовій Палаті при Зеленій вулиці. Розкішно прибрана саля, святочний настрій, участь найкращих мистецьких сил в тому концерті надавали йому, поруч своєрідної закраски, багато поваги й величавости. Явився на ньому і представник австрійської армії — комендант львівського корпусу ген. Кольошварі.

Ця гостина високого австрійського генерала на українському, не без політичної закраски, святі могла давати багато до думання, а саме — що часи непевні, та що австрійський уряд таки починає числитися з українцями в Галичині хочби на випадок майбутнього конфлікту з Росією.

На другий день появився цей самий генерал зі своїм почотом на трибуні підчас січово-сокільських вправ на площі

Сокола-Батька і саме там доручили йому телеґраму про вбивство архикнязя Фердинанда та його дружини, що було зловіщим знаком і в дійсності дало привід до світової хуртовини, яка знялась уже за місяць. Відомість про атентат в Сараєві перервала програму свята і всі у дивному настрої розїздились домів. Проте ніхто не догадувавсь, що аж такі грізні хмари надтягають, що буря уже не за горами.

Учасники вертали під вражінням небувалого здвигу, розказуючи подробиці з маніфестаційного походу львівськими вулицями, які встелювались морем цвітів, що мов дощ сипались із вікон та бальконів. Та всі признавали, що найбільше захоплення було при появі сотень Січових і Сокільських Стрільців, які виступали в повному виряді, з набором і крісами. Залиті сонцем їх пісково-зеленкуваті однострої, жовті ремені, новенька збруя — проймали видців дрожжю радісних зворушень, що витискали на очах сльози. Спонтанічний зрив оплесків з ревом протяжного „слава" потрясав мурами при появі кожного такого відділу. Йшла піхота, невеличкі відділи кінноти, а все те молоде, справне й новеньке як з голки. Такеж захоплення Стрільцями було й на площі Сокола-Батька, як виступала до полевих вправ одна сотня під ком. бл. п. сот. Клима Гутковського. Рідне військо... Це вже не те, що Січи і Соколи зі своїми лентами, перами й топірцями.

А всежтаки нікому і не снилось, що в недалекі дні пічнуть ці відділи перший від 1709 р., кривавий танець з москалями, що стануть первопочином найкращого українського війська — Київських СС. і Галицьких УСС.

Місяць липень пройшов на дипльоматичних пересправах між Австрією та Сербією, що тупили то загострювали свої вістря і мало хто вірив, що вкінці таки прийде до збройного зудару. Аж ненадійно заговорили більші потуги. Вмішалась у цю справу — Німеччина і Росія, а далі—Анґлія і Франція.

Відносини між Росією та Австрією давно вже не були приязні з приводу ревалізації за впливи на Балкані. Російсько-французький союз також не ворожив нічого доброго і до остаточного розрахунку між союзником Росії, Францією, та союзником Австрії, Німеччиною, у відплату за Седан та 1871 рік, мусіло прийти. Також Анґлія почувалась загроженою кольоніяльним розмахом Німеччини й розбудовою німецької фльоти. До війни вже майже доходило 1912 р. після анексії Австрією Боснії і Герцоґовіни. Словом, назбиралось стільки причин та стільки запального матеріялу, що вона давно вже висіла на волоску. Вкінці найшлась іскорка — смерть архикняжої пари в Сараєві і пожежа спалахнула вогнем, якого історія не затямила.

1. серпня проголосила Австрія мобілізацію. Також Українська Народня Рада видала 3. ц. м. поклик вступати в ряди

Січових Стрільців. Воєнна хуртовина прийшла для населення ненадійно, як грім з ясного неба і то тимбільше, що воно вперто вірило, що поки жиє старенький цісар, Франц Йосиф, її не буде.

Мало хто запамятав воєнні часи в Австрії. Остання війна з Прусією, що покінчилася розгромом австрійської армії під Садовою і Кеніггрецом 1866 р., тревала дуже коротко. Памятали її деякі ветерани, але населення, навіть ці старші, її не бачили, а як згадували, то лиш Богу духа винного ґен. Бенедека, що командував тоді австрійською армією і мав зрадити... В дійсностиж, чесний цей старушок не хотів тоді прийняти команди знаючи, що з погано узброєною австрійською армією не встоїться проти пруської сили й технічної переваги.

Перші дні мобілізації це був один плач і жах. Вмлівали мами, товкли головами жінки й сестри, відпроваджуючи своїх синів, мужів і братів на війну.

Кому довелось переїздити тоді залізничим шляхом і бачити ці дантейські сцени, то до віку їх не забуде. Сама війна — фронт та зойки ранених не здавались опісля такими трагічними, як ці картини перших днів мобілізації. Згодом люди привикли. До всього людина привикне — тимбільше жінка, якій все скоріше збирається на плач. Пізніше відходили на війну вже навіть дідусі та плачу такого не було. І за чоловіків жінки так не побивались. Освоїлись. Врешті і надії на грошеву допомогу — т. зв. воєнні причинки, осушували їхні сльози.

З вибухом війни опинивсь австрійський ґенеральний штаб в дуже скрутному положенні. Готові пляни воєнної кампанії проти Росії, випрацювані разом з німцями, тепер стали безвартісними. Німці не сконцентрували в Східних Прусах двох сильних армій для удару на Росію, як було умовлено, а призначили лише одну, в силі кількох дивізій, для охорони східних границь. Зміну цю виправдували ненадійним проголошенням італійської невтральности, а саме — що замісць військ невірного союзника, Італії, які мали прийти в допомогу на французькому фронті, треба там покористуватись німецькими корпусами, що були призначені проти Росії. Та щоб потішити Австрію, обіцював німецький ґенеральний штаб після побідної офензиви у Франції, перекинути свої війська на Схід. На це мало ще вистарчити часу, бо по німецьким відомостям, москалі з мобілізацією не впорались, і заки вони — згідно зі своїм найновішим, а відомим уже німцям, пляном—сконцентрують свої сили на лінії Бугу й Збруча, Австрія вспіє видержати потрібний час у дефензиві.

І так давніший плян, що спирався на спільній концентричній акції австрійської і німецької армії, з метою вда-

рити на оба російські крила, пішов у нівець. Треба було як на грані думати про зміну.

Два можливі нові пляни брав австрійський ґен. штаб на увагу. Зогляду на те, що й другий „союзник", Ромунія, не додержав слова і в останній хвилині відказався в допомозі — мали австр. війська залишаючи Східну Галичину аж по Сян опертись на перемиській твердині, з продовженням правого крила вздовж Карпат для забезпеки Мадярщини, як головної оперативної бази.

Ця концепція могла мати і своє оправдання, та даючи ворогові легку добичу — цілу Східну Галичину, і не звязуючи його сил, виходило на те, що Росії підсувається змогу спокійно викінчити мобілізацію, щоб сконцентрованими силами вдарила опісля де захоче.

Другий плян і остаточний був кращий. Довідавшись при допомозі тайної і летунської розвідки, що російські війська евакуюють Польське Королівство поза Вислу, обсаджуючи лінію Німану й Нареву зі страху перед інвазією німців, та що тільки невелику ґрупу залишають в Люблиньщині прикриваючи всі ті операції сильною охороною кінноти — австрійське командування вирішило сконцентрувати всі свої сили над Сяном і Перемишлем, щоб якнайскоріше вдарити на російську Люблинську ґрупу й знищити її, заки зі сходу підсунуть головні сили ворога.

Та по суті, всі ці відомости не були правдиві. Тайна розвідка не про все розвідала, а летуньство було тоді ще в пеленках. Натомісць подорожні, що вертали з України, росказували про великі рухи російських військ в районі Київа, хоч розвідчики далі приносили вістки, що москалі евакуюють Проскурів, Камянець та палять магазини за Збручем і в пограничній полосі.

Загалом австрійський штаб не здавав собі ясно справи з положення й легковажив небезпеку від сторони Збруча, яка в дійсності була найбільшою.

Вкінці, коло 15. серпня, розгорнув таки свою кінноту підсуваючи її як найдальше на схід і північ з метою простеження не так передпілля, як полоси поза густим кордоном російської кінноти. Але бравурні атаки австрійських двох кінних дивізій під Сатановом, опісля під Залізцями і Олієвом, окрім зайвої масакри, не принесли користи. Нездарний, хоч очайдушний, провід вищих старшин витратив найкращі полки, але стратеґічно не мав успіху, бо не вспів прорватись у запілля російської кінноти й не простежив цього „невідомого" по російському боці.

Війна 1914 року мала в собі ще богато романтизму, зокрема в австрійській армії, яка від пів століття її не бачила. Одяг війська, цілий підхід до неї нагадували якісь

давні ще часи. Кіннота їхала в блискучих шеломах — аж капали від золота старшинські однострої, червоні штани й сині блюзи ярко грались колірами як деревляні вояки, що ними бавляться діти. І героїзм цих перших битв, подобав на баталії зперед пів століття. Це була справді велика парада... Але в дійсности мала ця парада сумний кінець. В перших боях вигинув цвіт австрійської кінноти.

Австрійське командування, скупчивши свої сили на лінії Сяну, мусіло щось діяти. Цісарські імянини 18 серпня дали остаточно привід до виступу. Ентузіязм населення, зокрема віденців, які хотіли подвигів і побід, рушив австрійські корпуси з місця. Почалась акція в північному та північно-східному напрямку — акція в незясованих ще умовинах, при слабших від противника силах і без ніякої німецької допомоги. Вона була, по суті, оправдана, але не передумана й не обчислена — кермована більше „імяниновими" настроями як розвагою і холодним розумом.

Ця перша офензива не принесла ніяких поважних успіхів. Були там і сям хвилеві побіди, від яких на радощах розносило пресу, та все це тревало коротко, а навіть заголюкане і розбурхане брехливими пресовими комунікатами населення Австрії стало собі здавати справу, що не є воно так рожево як ґазети пишуть, а відомости про кольосальні побіди—про сотки тисяч полонених, погром російської армії, схоплення кільканацять ґенералів — більше як переборщені.

Та найскоріше відчула ці воєнні австрійські „досягнення" Галичина. Ворожа українцям преса виправляла справжні оргії заповняючи свої шпальти всякими фантастичними „зрадами" москвофілів, смішними, притому жахливими в наслідках видумками, які навіть у дитинячій уяві не могли поміститись: Що ці „москвофіли" дають знаки ворогові дзвонами на дзвіницях (скільки ударів, стільки полків...) священики провадять навмисне похорони, бо домовини зі шкляною накривою, в яких немає мерця, сигналізують світлом проти сонця; писали також про знаки коровами на пасовиску, копами на полі, та всякі інші небелиці...

Ясно, що ця пресова кампанія не обійшлась без наслідків. Австрійські наївні штабовці, коли самі не вірили в ці чуда-дива, то всежтаки мали добру нагоду скинути на когось вину за невдачі.

І пішли арештування, побої, вішання, масакра невинного населення. Цілі кольони арештованих день і ніч проваджено на захід. А скільки бешкетів, скільки зневаги та побоїв натерпілись ці мученики по дорозі від міського шумовиння, яке не пощадило навіть старців і сивоволосих священиків. Не багато з них дійшло, після цього чистилища, до Талєргофського пекла...

В дійсності річ була не в москвофілах, бо „патріотична" преса залюбки давала порівнання, що „ріжниця між українцем і москвофілом така, як між жидом, та ізраелитою"—а йшло тут про знищення зненавидженого населення. Та часу на це не ставало. Російський вал котився вже зі сходу повним розгоном...

Офензивний випад австрійської армії на російську Люблинську Ґрупу не знищив її, тимсамим не облекшив трагічного положення. Тимчасом рушили 21—23 серпня дві російські армії VIII і III від Збруча, Луцька й Рівного на Галичину.

Австрійське командування, заскочене передчасним ударом і великою перевагою, стало в нервозі комбінувати протиакцію звязуючи до купи кінці, які заєдно рвались. День і ніч гнались потяги через карпатські просмики, з Угорщини та від Перемишля, з угорським та австрійським військом, щоб в останній хвилині склеїти якийсь оборонний фронт. Над Золотою Липою і на північний захід від неї, в напрямку горішнього Буга уставились II і III австрійські армії. II армія складалась з неповних — XII-го мадярського і VII-го корпусів, яких частини щойно були в дорозі, а деякі на сербському фронті. III армія ґен. Брудермана мала неповні дві дивізії XI львівського корпусу, та III альпейський або ґрацкий корпус. Прийшло до завзятих боїв 26 і 27 серпня, які річ ясна скінчились повною невдачею для австрійців. Не помогли очайдушні геройства альпейців—тирольських і цісарських стрільців, російські сили в троє переважали, притому досвід і російська артилєрія вирішили побіду.

Австрійці, крім славних мерзерів, що помагали німцям на західному фронті, не мали що показуватись тоді зі своєю перестарілою легкою артилєрією. Вона, щоправда, виїздила серед пекольного вогню на отверті позиції, було часами в ній багато бравури, а навіть очайдушности, та не було ні досвіду, ні справних гармат. Не вміла тоді концентрувати вогню, зміняти позицій та підпомагати піхоту. Коні й люди гинули без охорони винищуючи, через безрадність, себе самих. Річ ясна, що австрійська піхота без артилєрійської допомоги також пропадала марно та до решти деморалізувалась.

Черговий бій, на дальшому етапі відвороту австр. військ, почався на лінії Гнилої Липи, яка загиналась півлуком лівого австр. крила в напрямку на північний захід — від Рогатина через Перемишляни під Миколаїв, Гаї і Дубляни біля Львова.

Цей кровавий бій був справжнім погромом двох австрійських армій. В безладі, серед метушні й жахливої паніки, втікали рештки розбитків, встелюючи дороги і шляхи військовим майном, розбитими обозами, а навіть грішми.

В руки противника попали тисячі полонених, гармати, обози і цілі полеві лікарні.

Новий фронт склеївся на лінії Львова — від Жовкви до Миколаїва над Дністром і 31 серпня почались нові бої. Та це була тільки хвилева передиша, перед дальшим відворотом на лінію Верешиці. Російська навала котилась нестримно далі вперед, рештки австрійських частин відступали отарами, здеморалізовані до краю, спосібні вже лиш до грабіжі та бешкетів. І горіли галицькі села, день і ніч знімались дими до неба, як підчас татарських походів.

В таких настроях і таких умовинах збирались у Львові Січові Стрільці. Не було часу на вишкіл ні на повне скомплєтування стрілецьких відділів. Вже 3. вересня завагонувано усіх і на передодні приходу москалів до Львова, відправлено до Стрия. Там далі напливали молоді охотники з цілого краю. Тисячі їх зібралось, та „вдячна" Австрія, через ворожі інтриги, не захотіла покористуватись такою кількістю, а залишивши ледви дві тисячі решту відправила домів. Проте за Карпати, до нового місця постою в Горонді й Страбичеві, виїхало їх богато більше як призначило австр. командування. Неприняті мусіли порозходитись по цілій Галичині — перекрадатись пішки до своїх повітів занятих уже москалями.

Австрійці залишивши оборонну лінію Жовква—Львів—Миколаїв над Дністром, спинились на Верешиці. В допомогу підійшла тоді 4-та армія ген. Авфенберґа і це підкріплення вже дещо відновило сили, хоча не дорівнювало противникові. Пять днів, від 6—11 вересня тревали бої, в яких австрійські частини проявили не лиш богато стійкости, але й завзяття. Навіть генераліція не вагалась станути в передніх рядах для приміру й заохоти. Бували хвилини, в яких здавалось, що москалям доведеться відступати. І у Львові що раз ближче чути було громи гармат; всі вже надіялись повороту „своїх".

Проте бої ці знову закінчились австрійською програною. Завеликі маси викочувались з російського резервуару, боєвого запасу було доволі.

Тепер розбита австр. армія відійшла вже далеко на захід, а відворот цей спинився аж перед брамами Кракова.

Одинокий Перемишль як остров залишився в російському морі і на цю твердиню покладали якнайбільше надій в краю...

Сумна була ця осінь 1914 р. в Галичині. Скільки страхів, скільки жахливих переживань довелось зазнати мешканцям її, зокрема українцям.

Відступаючі австрійські війська поводились гірше найдикшого ворога. Головно мадяри, що не визнавались у ріжниці між українцями й москалями. Для них і ті і ці були „орос", або „муска"... Ясно, що вина тут була й по нашому боці, бо наші не привязували ваги до пропаганди перед

війною і навіть серед найближчих сусідів, мадярів, не мали тоді ні одного приятеля, а мадяри памятаючи про свої розрахунки з москалями за 1848 рік, відбивали тепер усе на укрїнцях, уважаючи їх також за москалів.

А всежтаки українці, не зважаючи на всі знущання, з тугою оглядались за австрійським військом й наслухували, чи більшає гук гармат — чи не вертають. І не дивниця, бо всі свої надії звязували тоді з побідою центральних держав. Та саме в цю осінь, надії ці змаліли. Німці заломились на передпіллі Парижа, а як пізніше справдилось, ця невдача над Марною вирішила й долю цілої світової війни. Про австрійців не було що й думати. Вони покинули Галичину й відступили на верхи Карпат.

Перша дія війни, у серпні й вересні 1914 р., закінчилась доволі трагічно.

Наприкінці осені, а саме в жовтні, праве австрійське крило в Карпатах почало демонстративну акцію для облекшення долі Премишля. Але акція ця не могла мати ніякого успіху. Австрійські сили в Карпатах були мінімальні — дещо останків кінноти та старі ополченці, — так що й для демонстрації вони не дуже надавались. Щоправда, в перших випадах з карпатських просмиків — їм вдалось підійти аж під Стрий, Борислав і Дрогобич, але ще скоріше довелось тікати знову в Карпати стративши чимало людей, що гинули тепер більше від жахливої холєри, як від куль.

В цій карпатській армії в корпусі ґен. Гофмана, що оперував у напрямку Стрия і ґен. Габлєнца, команданта кінної дивізії, що посувався на Дрогобич і Борислав, приймали УСС перший вогневий хрест, в боях під Синевідськом, на горі Ключ, під Стриєм, в Ужоцькім Просмику, під Бориславом, Дрогобичем і на горі Кобилі. Стрільцям довелось виходити в поле зі старими, однонабоєвими „Верндлями", а навіть у мадярських військових одягах, що не приносило великої слави, тимбільше довіря у свого населення, яке переживши мадярські звірства, боялось мадярів як вогню*. Та не було іншої ради. Не всі УСС мали свої давні однострої, а врешгі побоювались пімсти москалів, колиб попав хто з них у полон. Та по суті, побоювання ці не мали підстав, бо тодішні москалі ще не були большевиками. Але небаром дістали УСС нові австрійські однострої, так що лиш по жовто-блакитній стрічці можна було пізнати, хто вони; позбулись і „Верндлів", вимінюючи їх принагідно навіть за гроші від ранених австр. вояків.

Кампанія 1914 р. закінчилась в Галичині рядом боїв, без більшого значіння, на заході та позиційними сутичками в Карпатах. Там на Бескиді стояли і Січові Стрільці, що прославились як незрівнані стежники в недоступних горах.

*) Мазепинки та зірки підряд появились щойно в 1916 р.

Б. Крегулецький.

Чи памятаєте?

(Здвиг 28. червня 1914 року у Львові.)

Богато сонця на небі, ще більше радости в очах тих тисячів людий, що з усіх сторін краю спішать на сотні уродини свого найбільшого співця, того, що „волю писав".

А хоч хата, де Він на світ прийшов, і могила, де спочило Його втомлене тіло, не тут, а далеко, на сході, аж над Дніпром, то їм здається, що Він нині скрізь, де лиш у душу людську, як зерно в родючу землю, запало Його плідне слово.

Не можуть вони піти до Нього, ані до Моринець і Кирилівки, ані на Чернечу Могилу біля Канева, над Дніпром, бо кордон не пускає, то певно Він прийде до них, до Городу Льва, і буде вітати над ними і між ними, як батько, і як духовий провідник народу.

Знають це і тому такою радістю горять їх очі, тому так бадьоро і так гордо йдуть, бо чують, що отсе збувається велике чудо — обєднання міліонів душ у любові рідної землі і всього, що рідне і в незломній вірі у свою кращу майбутність.

Чи памятаєте?

Живими хвилями напливають у город гурти за гуртами, відділи за відділами, хлопці й дівчата, молодь і старина, з піснями, з хоругвами, з вінками, і з лентами, на яких виписані невмірущі слова найбільшого нашого поета, короткі, ясні, переконливі, як прикази верховного вождя. Здавалося, наша земля, що тільки гарного, буйного й живого мала, вислала до своєї столиці на це велике свято.

Чи памятаєте?

В тій живій, людській ріці, що міниться, мерехтить і грає усіми переливами красок і ліній, кілька сотень одностроїв, зелено-бурих, без блискучих оздоб і без зайвих прикрас, кілька соток молодих людий, мов один чоловік, мов одно серце і мов одна душа, свідома свого завдання великого, якого тоді ніхто, рішучо ніхто передбачити не міг.

Переходять. А хто їх бачив, побачив у них і минувшість забуту і майбутність невідому.

В тій батаві минуле до майбутнього долоню простягало... Віталися.

І дивилися на кількасот сіро-зелених юнаків останки старовинних мурів і дивувалися дивом великим, звідкіля вони тут узялися.

І дивилася на них вежа Волоської церкви і питалася святоюрського хреста, чи воно правда?

І виходили напроти них тіни забутих ставропигійців і колишніх бояр і достойного міщанства і благословили їх на дорогу.

Благословили...

Перейшли і щезли, мов видиво наших бажань, мов поранковий сон.

Чи памятаєте?

Якже можна забути?

Двацять літ з тієї пори минуло. Двацять довгих і жахливих літ. Не тисячі, а міліони народу пройшли предовгим походом і не вулицями одного городу, а всіми шляхами, всіми ходами й переходами величезних просторів, йдучи на зустріч сонцю золотому.

Не зустріли його.

І все ще хмари і дими над нами. Все ще сонця не видно.

Роман Купчинський.

Стрілецька пісня.

Колись, коли буду мати більше вільну голову, а доживу, напишу книжечку про історію стрілецьких пісень. Вони і варті цього і сама історія настільки цікава, що шкода булоб, колиб не була знана ширшому загалові. Не багато з нас, Усусусів, памятає всі обставини, серед яких творилися стрілецькі пісні. Це переважно ті люди, які були авторами тих пісень: Михайло Гайворонський, Лев Лепкий, Іван Баландюк і я.

Але навіть і автори пісень, як я переконався, позабу, вали де, коли і серед яких обставин творили вони свої пісні. Редагуючи свого часу „Сурму", додавав я до кожної стрілецької пісні коротеньку її історію і це лишилося досі одиною вказівкою для будучого дослідника пісенної творчости Українських Січових Стрільців.

„Серед бряскоту зброї — мовчать музи" — каже латинська приповідка. Воно дуже правдиве, але тільки тоді, коли творець сам тою зброєю побряскує. Колиж він її на хвилину відложить, тоді напевно зблизиться до нього муза, бо вона любить війну і навідується навіть до боєвої лінії.

Навідувалась муза часто і до стрілецьких окопів, чи до стоянок і натхнула молодих авторів до творчости. Помогли в цьому і сприятливі обставини. Стрілецька команда дуже швидко зрозуміла, що Стрілецтво, а з ним і цілий нарід потребує воєнних пісень, що без них історія визвольних змагань булаб неповна та що треба дати змогу музі підійти до Стрільців.

З тією метою основано „Пресову Кратиру У. С. С.“, до якої відкомандовано тих, хто виказував творчі здібности. Це відносилося так до красного письменства та малярства як і до музики. Молоді мистці відложивши на бік зброю взялися до творчости і тій обставині завдячуємо те, що стрілецький зрив, подвиги цілих частин, чи поодиноких людей, надії, мрії, болі і радощі першого по віках національного війська — все те бодай частинно збереглося в записках, образах та піснях.

Стрілецька пісня почалася ще в Ґоронді. Те, що там повстало, не має ні літературної вартости, ні оригінальної мельодії, але важне тим, що рахується першою стрілецькою піснею. Автор слів невідомий, а мельодія взята з пісні „Ой зацвила черемшина“:

„Машерують добровольці
Через Мезев Теребеш,
Гей гей, через Мезев Теребеш.
Чи то банда, чи то військо,
Ти ніяк не розбереш...
Гей гей, ти ніяк не розбереш“.

Мезев Теребеш — мадярська назва на село Страбичево. Там заїхали деякі частини У. С. С. після вимаршу зі Стрия в вересні 1914 р. В цивільних одягах, з крісами на плечах ходили на вправи і справді тоді тяжко було розібрати „чи то банда, чи то військо“.

Першу цю стрілецьку пісню співали всі залюбки, бо вона дуже добре віддавала фактичний стан.

Після того довший час не було ніяких ні оригінальних, ні запозичених пісень. Стрільці були так зайняті і своїми справами і загальними, що ніхто не подумав про пісню, бо й не мав часу про неї подумати.

Аж у Карпатах, підчас полевих застав у Гуснім (село в Турчанщині) повстала перша оригінальна стрілецька пісня. Співається нині вона в зовсім інакшім значінні і з іншим настроєм як тоді.

„Хлопці алярм! Гей вставаймо'
Вже найвищий час,
Наступають на три шляхи
Москалі на нас“.

а рівночасно з тим:

„Слава, слава, отамане,
О ти батьку наш,
Ми з тобою на ворога
Підемо всі враз".

Автором слів обидвох пісень був Назарак, мельодій М. Гайворонський. Повстали ці пісні зараз після повороту 1. сотні У. С. С. з Гусного до Веречок, коли Назарак написав веселу одноактівку: „Штурм на полукіпки". В ній автор змалював гумористичну подію, яка склалась в одну темну ніч під Гусним. Командант застави діставши фальшиву вістку, що на Стрільців ідуть наступом москалі, побудив усіх і рушив до протинаступу. Страшний ворог показався смирними вівсяними полукіпками, що таємничо заглядали ізза воріння.

Коли одна і друга пісня зискала популярність, а правдива причина їх появи на світ забулася — „Хлопці алярм!" стало закликом до бою, а „Слава, слава, отамане!" гимном кожночасного коменданта У. С. С.

Карпатська зимова кампанія не була пригожа до складання пісень. Вища австрійська команда кидала Стрільцями з місця на місце, хлопці були весь час на стежах, а короткий час відпочинку — використували тільки на відпочинок. Щойно позиційна війна під весну 1915 р. і створення т. зв. „Артистичної Горстки" принесло пару пісень Гайворонського. Сюди належать: „Ой впав стрілець у край зруба" і „Питається вітер смерти", які були створені після боїв на Маківці.

Рушивши москалів з Карпат перейшли Стрільці через Галичину, весь час у боях, і спинилися над Стрипою. Села Тудинка, Соснів, Вівся, Новосілка гостили довший час Стрільців, бо фронт над Стрипою стояв більше як пів року. В тім часі прийшов до Стрільців з 55 полку Лев Лепкий і збільшив гурт стрілецьких „піснярів". Тоді повстало чи не найбільше стрілецьких пісень, бо були до цього пригожі обставини. М. Гайворонського: „Пройшли гори, пройшли доли", „Їхав стрілець на війноньку" (з моїми словами), „Нема в світі кращих хлопців", „Йде Січове військо", Левка Лепкого: „Коби скорше з гір Карпатів", „Ой видно село", Р. Купчинського: „Ой шумить, шумить" і друга часть „Дівчино — рибчино".

Після битви на Лисоні, коли славний вояк і гарний хлопець хорунжий Федь Черник дістався до московської неволі, повстала пісня „Гей там у Вільхівці". Мав я вже був давніше початок мельодії і слова, але ніяк не міг докінчити. Аж як розбитки полку збирались відходити до коша, жаль

за добрим товаришем, що десь манджав тепер у неволі, додав спонуки Л. Лепкому і він з місця виграв конець пісні на скрипці.

Стрілецький обоз, до якого долучилась і „Пресова Квартира", провадив до Коша чет. Іван Цяпка. Ішли ми тоді з Бережан до Миколаєва над Дністром і мали по дорозі досить нагод посміятися з ріжних „потягнень" незабутнього Цяпки та любовних клопотів стрілецького Казанови — хор. Осипа Теліщака. Ті два старшини стали героями двох пісень, одної Л. Лепкого: „Бо війна війною", а другої: „Як з Бережан до Кадри", яка має мої слова, а запозичену мельодію.

Побут Стрільців у Коші та Вишколі, серед сяк-так нормальних обставин, дуже пособив пісенній творчости. Повстала тоді пісня Баландюка (слова (Лотоцького) т. зв. Гимн Коша „За сімома десь горами", Р. Купчинського „Ой чогож ти зажурився", „За рідний край", „Не сміє бути в нас страху", „Вдаряй мечем", Л. Лепкого „Най жиє Великий Комтур наш." а М. Гайворонський скомпонував другу мельодію до слів За рідний край", до слів М. Голубця: „Ой нагнувся дуб високий" і загалом перейшов на більш поважну музику, кинувши компонувати маршові чи принагідні пісні. Тоді склав також Л. Лепкий у Коші, в Пісочній, відому пісоньку „Колись дівчино мила".

З часу побуту Стрільців під Куропатниками і Конюхами коло Бережан маємо дві пісні: „Човник хитається серед води" і „Накрила нічка", слова і музика Р. Купчинського. Перша з них повстала на позиції під Куропатниками, де Стрільцям дуже добре поводилося. Між нашими і російськими окопами зібрана річка Ценівка утворила справжнє озеро, так що не треба було боятися ворожого наступу. Весняні, місячні ночі виваблювали вояцтво і старшин на окопи, де до пізньої години лунали співи і бреніли гітари.

Пісня „Накрила нічка" зложена по бою під Конюхами в память поручника Осипа Яримовича, який при кінці червня 1917 р. погиб підчас т. зв. офензиви Керенського.

По бою під Конюхами знову недобитки полку УСС відійшли до Коша, а властиво до Вишколу, який був тоді в бараках коло Миколаєва н. Дністром, а пізніше в Верині, Рудниках і Надітичах. Хоч праця в Вишколі була тяжка, всеж таки вечері проводило Стрілецтво на безжурних гутірках в бараках, чи в чистих селянських хатах. Хлопці тоді позакохувалися в кім хто міг, то й не дивниця, що і стрілецькі пісні з цього періоду оспівують „дівчину-рибчину". Вони веселі і безжурні як і ціле тодішнє життя Стрільця. Тоді повстала пісня Л. Лепкого: „Казав мені Курат на сповіди", Р. Купчинського: „За твої дівчино", „Пиймо друзі" і ще дві-три таких, що навіть не ввійшли до збірника стрілецьких пісень і вже зовсім забулися.

Відїзд на Велику Україну за гетьманату в 1918 відбився в двох піснях Р. Купчинського: „Зажурились Галичанки" і „За Збруч, за Збруч, хоч голіруч". Перша з цих пісень дуже швидко прийнялася і до нині залюбки співана, друга пропала, бо була нездала ні до маршу, ні до хорового співу, хоч до одного і другого була призначена.

Побут за гетьмана на Великій Україні позначився тільки одною піснею, яка повстала вже у Чернівцях після повороту з Херзонщини. Це пісня Р. Купчинського: „Як Стрільці йшли з України". В ній чути тугу за тими гарними соняшними днями, які Стрілецтво пережило в місті Єлисаветі і підмісь-ких селах, де стояло довший час.

Українсько-польська війна не дала підчас боїв у Львові жадної пісні. Вона й не могла дати. Кожний з піснярів сповняв тяжку фронтову службу і не мав часу подумати над піснею. Щойно після виходу зі Львова, коли Стрільці утворили т. зв. „Групу Схід", зложив Л. Лепкий пісню „Від Сяну аж до гір Кавказу", а по Чортківській побіді — „Ми йдем вперід, над нами сонце сяє". Ці дві пісні — от і все, що зродилося підчас боїв у Галичині.

Аж перейшовши Збруч і опинившись у Камінці Подільськім повстають нові пісні. Перша з них це „Ой та зажурились" Р. Купчинського, яка повстала в серпні 1919 р. на Руських Фільварках біля Камінця. Спершу ніхто зі старшин не хотів її співати, бо вважали, що її слова та мельодія за тяжкі. Щойно пізніше прийнялася ця пісня загально не тільки серед Стрілецтва.

Тяжкі труди, тиф і пригноблення, які ходили слід-у-слід за Стрілецтвом, не перелилися в пісню. Стрільці перестали співати старі пісні, не то щоб творили нові. Одинокими піснями з того часу є Р. Купчинського: „Бодріться брати Галичани", якої ніхто не співав і „Засумуй трембіто", яка зискала деяку популярність.

Останньою, лебединою піснею У.С.С. є пісня М. Баландюка: „Ой зацвила черемшина, зацвила", яку він скомпонував до слів Р. Купчинського в польськім полоні в Тухолі на Поморю. Це пісня хорова, концертова і її співають тільки на концертах.

Лишаються ще тільки дві пісні, які вважають всі за стрілецькі, а це „Журавлі" Л. Лепкого, слова Б. Лепкого і „Ой у лузі червона калина" здається Ст. Чарнецького. Вони повстали поза Стрілецтвом, як наприклад пісня Ф. Колесси — О. Маковея: „В горах грім гуде". Але і „Журавлі" і „Ой у лузі" не тільки прийнялися, але ввійшли в кров і кости Стрілецтва та стали разом з „Ой та зажурились" трійцею найважніших і найповажніших стрілецьких пісень. Ці три пісні рішучо найдовше будуть жити, бо мають до того найбільше право.

Ярослав Курдидик

З історії подільського села

(1914 — 1917)

Те, що обнімає моя память з минулого, стануло тепер за простором довшого часу. Передімною гребля з 20 літ — років, що на своїх хребтах перенесли хто знає, чи не найбільші дні історії. Та всежтаки те, що залишилось у споминах, таке живе, що здається витягнутиб тільки руку і можна діткнутись. Оттак ніби бачу моє родинне село Покропивну на Поділлі, що тонуло літом у сочистій зелені піль, а зимою, як тільки міг зір сягнути — розливалася довкруги біла монотонія. Непомітно минали роки в тому селі. Сіяли „чесні ґазди" „хліб насушний", весною та літом працювали коло нього, під осінь возили домів, обставляли хати загатою і ждали на зиму. Минулася холодна подільська зима і знову приходила та сама черга селянської морґки.

Одиноким живішим осередком в селі був мій батьківський дім — приходство. Тут приносили й розносили з нього ті, що жили ближче з нами, усі новости, там сходились селяни на поради, або на скарги. Там сходилася радість і смуток цілого села. Матір моя займалась трохи лікарськими порадами і тому не було дня, щоби не приходило по кілька жінок самі і з дітьми. За те вони реванжувалися усякими „толоками" (жали гуртом, копали бараболі, згромаджували сіно і. т. п.), а зимою приходили з кужелями, засідали у просторій кухні і співаючи пряли, іноді далеко поза північ, сотаючи сірі нитки. Ціле село, це була ніби наша одна велика родина і тому його радощі були водночас нашими радощами — а його терпіння і смутки нашим горем.

Так жила собі Покропивна безтурботно аж до червня 1914 року. А рік той був прекрасний. Врожай десь узявся такий, що люди не запамятали. Ціле Поділля пахло свіжим хлібом і медом, що тягнув вітром від білих загонів гречки. Саме тоді відбувався у Львові великий Січово-Сокільський Здвиг з приводу 100-літних народин Тараса Шевченка. — Через наше село їхало до стації в Озірній багато Січовиків та Соколів. Фіри і коні були позамаювані зеленню, а молодь, що їхала, грімко та весело виспівувала. — Тихе щастя залило тоді було Поділля...

Аж одного дня понура вістка потрясла селом. Післанець повернув з міста з почти і приніс відомість про вбивство престоло-наслідника і його дружини у Сараєві. Про подробиці вбивства батько читав на голос з часопису. За якої пів години зійшлося до нас багато господарів з села і батько ще довго оповідав їм про цю жахливу подію.

В кілька днів після цього говорили священики сусіди, які заїздили до нас, що Австрія не подарує Сербії ніколи того, що вона вислала своїх вбивників до Сараєва, та що це може погано скінчитись. Незадовго після цієї вістки появилася ще грізніша. Війна. Якось годі було повірити, що це була дійсність. До пізної ночі це слово „війна" не сходило нікому з уст і з кожною хвилиною ставало жахливіше.

На дзвіниці і на багатьох будинках порозклеювано великі аркуші оповісток про мобілізацію, а люди товпились коло цих клаптів паперу, записаних великим друком і читали їх по кілька разів.

Мобілізаційні оповіщення були друковані в польській та українській мові і починалися словами:

„До моїх Народів!"

У змісті цісар закликав, щоби усі вірні народи станули на оборону Австрії. Підпис — Франц Йосиф І.

На приходстві зібралось багато молодших селян, що мали йти на війну і просили, щоби батько їх висповідав.

Батько сповідав їх до пізна в ніч, а після молебня вклякнули вони в довгі два ряди до св. Причастія. Церква була освітлена дуже ясно. Жінки і діти, що заповнили її, тихо поплакували. Не було ні одного лиця, що не булоб мокре від сліз. Після причастія відспівали „Боже буде покровитель" — австрійський державний гим. (На цю мельодію співають тепер німці своє Дайтчшлянд = Дайтчшлянд ібер алєс.) З черги батько виголосив до них пращальну промову. Памятаю, що казав: „Доля покликала вас заслонити своїми грудьми Австрію від ворогів — Ідіть боронити честі цісаря. Хай Бог вам допоможе вернути як найскоріше переможцями."

В тодішньому понятті українців „Австрія" не була чужою державою. Українці почували себе у ній дійсними співгромадянами, та при її допомозі надіялись здійснити свої мрії. І хоча не все тут діялось по правді, то з кожним роком ставало ніби краще. Війна приносила нові сподівання — можливість визволення України зпід царату. Звідси і ці симпатії, в перших днях війни, до Австрії.

Підчас промови і мужчинам почали котитись сльози — жінки стали голосити, а батько мій теж витирав очі хусточкою. Такої прикрої хвилини, як тоді, я ще не бачив. Люди не хотіли виходити з церкви. Моя матір ходила теж заплакана поміж них і кожному з тих, що відходили, давала маленький алюміньовий хрестик. Він то — оця малесенька відбитка Хреста, мала охоронити перед кулями і усім нещастям вояка на фронті...

Коло церкви стояли довгим рядом фіри з клунками і ждали на мобілізованих, щоби відвезти їх до стації. Мо-

Вишкіл УСС. відходить на Україну. (Веринь над Дністром — травень 1918 р.)

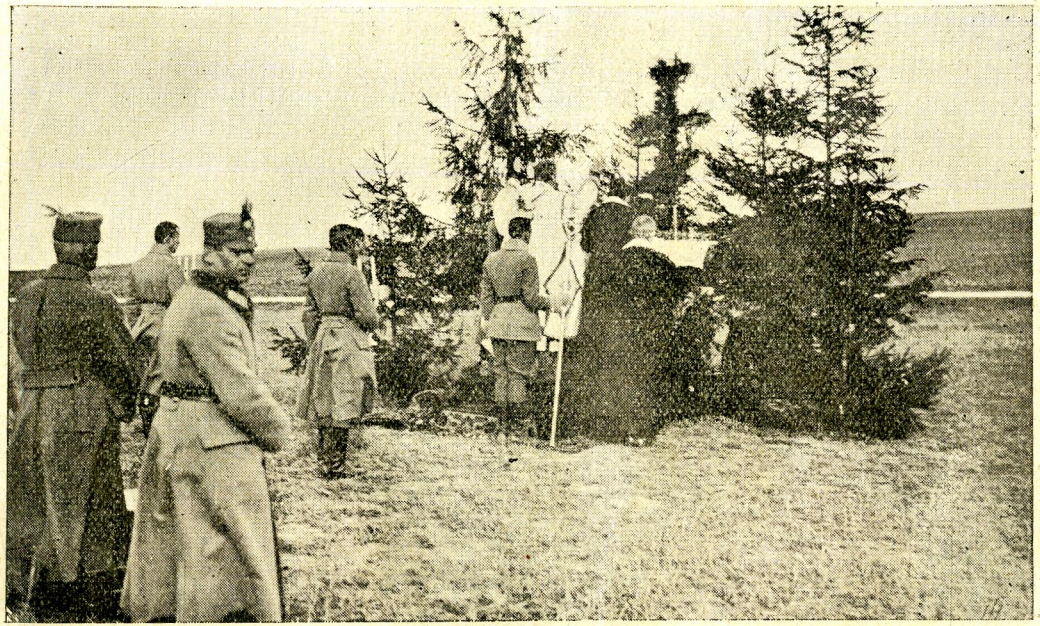

Митрополит А. Шептицький відправляє полеве Богослуження з нагоди посвячення стрілецького прапору у Вишколі УСС., в Розвадові над Дністром 29. X. 1917.
Позаду на першому пляні — кмдт. Вишколу от. Гриць Коссак.

білізовані виходили з церкви. Пращались і сідали на фіри. І тоді може прийшла найбільш трагічна картина. Жінки кидались чоловікам на шиї і спазматично ридали. Діти чіплялись батьків за одежу і не хотіли з ними розстатися. — Дехто пращався, щоби чим скоріш відїхати і не рвати собі одчаєм серця — а інші знову потішали рідню, що скоро повернуть...

Це була та перша понура ніч у Покропивній, від якої почалася гегенна цього малого подільського села.

* * *

Десь в початках вересня 1914 року від сторони Тернополя почав долітати гуркіт гармат.

В селі почали говорити про перші бої. Якась гроза повиснула над цим досі спокійним подільським селом. А моя діточа уява поширювалася так, як може ще ніколи. З думки не сходили ті гармати, що десь там далеко постогнували. Нічого так мені не бажалось, як побачити їх з близька, а також тих вояків, що стріляли з них і їздили з ними верхи на конях. І не ждав я дуже довго на те, щоби здійснились мої мрії.

Одного дня ранком, коли я пробудився, поглянув через вікно і очам своїм не вірив. — На подвірю — яке було воно широке, повнісенько війська з гарматами. Скоренько одягнувся, а перебігаючи через сальон, побачив кількох старшин, що сиділи з батьком при столі і покурювали папіроски.

Батько прикликав мене до стола і сказав, вказуючи на мене, до старшини зі срібним ковніром:

— „Він не піде моїми слідами — а буде вояком. Правда — Славчику?“ — Старшина взяв мене за руку, потяг до себе і сказав до батька: — „Я теж залишив у дома таких двох синів“ — і погладив мене по голові.

Але я не тішився довго тим, що буду міг пережити деякий час з вояками. Хоча коні були потомлені, гармати почали виїздити з подвіря на дорогу.

А на дорозі метушня. Двома рядами їдуть вози з будами, полеві кухні, санітарні повозки та багато інших підвод. Це був відворот.

Коли повернув до хати, застав там нашого сусіда, землевласника Вайсброда, який намавляв батька, щоби батько тікав разом з австрійцями. Батько не хотів і памятаю, що згодом після балачки сказав:

— „Та москалі чейже теж люди і може не всіх вбивають та вирізують, як ви це кажете.“

Ще трохи посидів дідич і пішов, а батько залишився, ходив нервово по кімнаті і щось думав. — Мабудь намагався відтворити собі в думках тих московських козаків, про яких то з такою жахливістю розказував перед хвилиною дідич. —

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № 38·592 П
Львівська державна наукова бібліотека № 20843
ЛНБ ім. В. Стефаника АН України 28155

Другого дня ранком переїхало дорогою кілька сотень драгонів. Це були вже останні австрійські війська. Десь в полі, від села Довжанка почули ми перші крісові постріли. В селі паніка. Люди ховались хто де міг. Ті, що служили колись при війську, дораджували ховатись по пивницях та ямах. Памятаю, що усі три наші пивниці, хоч були досить поємисті, тріщали від односельчан. Діти скомліли від холоду та просилися на сонце, але матері були невмолимі.

— „Ага — підеш, каже якась мама, хотячи налякати дитину, що конче вперлася і хоче вилізти з пивниці — хочеш, щоби тебе москаль зїв."

В пивниці, що була під хатою, було нас около 40 душ. Харчевих запасів понаносили там стільки, що висталоби було на яких два тижні.

Через відчинене віконце в пивниці видно було клапоть синого погідного неба. Вже сонце підкотилося височенько, а ми сидимо покулені та очікуємо москалів. Нараз — чуємо стріли щораз ближче. Поруч хати чуємо, як біжать останні австрійські стежі. А після цього наступає довга і важка мовчанка. Це та важка хвилина, у якій мається народити щось жахливе, щось, перед чим кожня людина інстинктовно здрігається.

Вже сонце хилилось до заходу і золотими скісними лучами спиралося на чорнозем, як ми почули на подвірю тупіт кінських ніг. Хтось шепнув — „козаки".

І хоч мороз від того слова пішов мені поза шкіру, то всежтаки скортіло побачити тих москалів. —

Через вікно ми почули, як один козак питався слуги, старого Кирила, що вийшов тоді саме на подвіря: —

— „Є — сліш старік, чи здєсь жівйоть батюшка"? А матір ледви жива. Чую, як шепче до батька:— „Чуєш, — за тобою питають."

Батько подумав хвилинку й каже: „Піду". — І пішов з пивниці сходами в гору блідий, як рядно. А ми всі на випередки пхаємося до вікна і хочемо почути, що то батько з отим козаком буде говорити.

По хвилині чуємо: „Здраствуйте, батюшка! Може у вас є табачок"? І батько просить їх в хату, а до матері каже:

„А йди-но, Стефочко, та дай їм щонебудь зїсти, а то вони кажуть, що голодні." Матір тільки з пивниці, а ми гусаком за нею і почимчикували до коней, що їх козаки попривязували до плота. Коні невеличкі і всі сиві, а біля них якби до краски, теж стоїть старий сивий козак — черкес у великій баранковій „папасі" і до нас:

„Ну что, мальчікі — дать вам сахару?"

І нам дітям хоч страшно, але підходимо з цікавости, щоб ближче приглянутись козакові. За деякий час вони від-

їхали, а сумерком ціле село залила хмара російської піхоти. Люди поволі виходили з криївок, бо переконалися, що москалі, це от собі такі люди, як і ми; нікого не вбивають і жінок не насилують, як про це розказував Дувид з коршми.

На другий день після приходу москалів, батько хоронив трьох драгунів — чехів, що згинули були в стежній сутичці на мості коло млина. Памятаю, як їх привезли на возі і скинули біля цвинтарної брами. Їхні голубі однострої були покервавлені. На возі, на якому їх привезли, були теж золотисті три „шеломи" і два короткі сині кожушки з лискучими ґузиками. Один шелом був повний крови.

Драгунів видно напали були козаки в погоні, бо всі три були порубані шаблями. Один з них мав розтяте ціле обличча і на виску, на висоті вуха, біліла обнажена кістка. Другий мав глибоку рану на карку. Я подивився на них і мені зробилось жаль. В горлі щось стиснуло корчево і з очей почали котитись сльози. Усі люди, що були на цвинтарі, почали теж плакати. Навіть старий грабар Чорний Іван, хоч який він був нечуткий на людські жалі, підняв довгу полу своєї полотняної свитини до очей. Батько відправив тихий похорон і їх вложили поруч себе до гробу. Потім накрили очі полотном, яке принесла була моя матір і присипали землею. Усі стояли мовчки, а коли гріб зарівнали зовсім землею, батько відходячи сказав:

— „Так згинуть ті, що захищають нас своїми грудьми."

Від того дня москалі загніздилися таки на добре в Галичині і були майже цілий рік. Цілий той час московської окупації у нас були приміщені великі муніційні і харчеві магазини. Через село переходило безліч всякого війська, але ніхто з них не задержався на довше.

Одного дня осінню 1915 року зовсім ненадійно москалі почали ніччу вивозити муніцію.

Праця кипіла. Зі сусідного місточка приїхав був до нас начальник з почти і розказав батькові, що москалі вицофуються, бо в Карпатах переломлено фронт й австрійці цілою силою почали офензиву. І дійсно. За не цілий тиждень були ми вже під австрійцями. Відступаючи, забрали москалі в селі всю худобу, а також дзвони з церкви. Ціле село ніби занімміло. — Та нещастя хотіло, що границя, на якій здержалися москалі, бігла якраз три кільометри поза наше село. На тому то місці москалі вкопались дуже сильно. Австрійці не могли їх дальше рушити з місця і собі вкопались теж дуже сильно.

Фронтова лінія тревала тоді 8 місяців.

Наше село було під постійним обстрілом російської артилерії. Зразу люди боялися гранатів та шрапнелів, але згодом звикли до цього і ходили не криючися зовсім, як військо.

Час від часу траплялись смертельні випадки цивільного населення. Дуже добре пригадую собі, як в стодолу нашого сусіда вдарила граната. — До неба знявся тоді сірий стовп землі. Як він опустився на землю, зі стодоли залишилася вже тільки безладна купа поломаних дощок та соломи. Тоді ранило в живіт мойого товариша Олексу і він помер у військовій лікарні.

На відтинку нашого села стояв мадярський полк. Між іншими, це були найгірші розбишаки і мабудь ніхто так не дошкулив людям за цілий час війни, як саме ця банда. В селі по деякому часі не було ані одної курки, грабили усе, що попало їм під руки. Люди боялися на вояків жалітися перед старшинами, бо ці траплялись такі, що мстилися потім в жорстокий спосіб, а навіть готові були вбити.

Нас всіх зігнали були до одної кухні, а цілий будинок приходства перемінили були на т. зв. „гільфспляц". Так душились ми в одній кімнаті з великою ріднею через цілий місяць, аж поки нас не виевакували до Таврова, 14 км. від Покропивної. Евакуація була зовсім проста. В полудне одержав батько повідомлення, що до вечера має вже зголоситись в Таврові. А що у нас не було тоді коней, бо москалі підчас відвороту забрали, то приїхала одна велика військова фіра, забрала постіль і нас пятеро дітей з матірю та повезли під вартою до Таврова. Решта дорібку та хатня обстановка залишилася, і мадяри через деякий час дорешта її знищили.

Евакували нас, памятаю, на передодні Святого Вечера. Цілу дорогу віяв холодний вихор і мів сухим снігом, що падаючи на обличча колов ніби шпильочками. День ніби достроювався до нашої долі вигнанців. В Таврові ми заїхали до батькового товариша, о. Кулицького.

Тому, що він замешкував заледви дві малі кімнати, і ми не могли там поміститися, нас примістили у великому сальоні. Мороз тоді забілив сріблом великі вікна і зимно там було просто жахливе. Цілий день аж до Св. Вечері ми пролежали в ліжках, а мати приготовляла вечерю.

Вечером засіли спільно з о. Кулицьким до вечері. При вечері було ще двох старшин — українців.

Мати хоч сміялася й намагалася забавляти гостей, мала в очах повно сліз.

По вечері один старшина грав на фортепяні, а другий співав сольо коляди. А потім хором ми колядували і пізно ніччу поклалися спати.

Ціла зима була для нас дуже прикра. Щойно з весною нас перенесли до Козлова, де ми побували, аж поки москалі знову не заняли Галичини. Цілий 1916 рік записався у моїй памяті дуже понуро. Тікаючи, арештували тоді мадяри багато селян. В Покропивній арештували 20 господарів, а в сусідних

селах кількох повісили. Допускались теж грабіжей, а людей, що боронили дорібку, побивали й підпалювали їм будинки. І тому, коли прийшли москалі, усі малощо не з радістю повитали їх.

Ми повернули до Покропивни. Ціле приходство було подіравлене кулями. Вікна повибивані, а з хатної обстановки залишились заледви залізні ліжка і умивалка, бо решту попалили, або повиносили вояки до окопів. Через сад і через город повикопувані були глибокі рови-хідники т. зв. „ляуфграбени". — Десь кільометер поза селом пробігала третя лінія окопів. Усі вони були прекрасно уряджені. Хідники виложені дошками, а перед кожною бетоновою землянкою городчик з цвітами.

Що яких 400—500 кроків криниця з помпою. Землянки вимощені дошками, а в деяких (мабудь старшинських) з білої берези хатна обстановка. Кинувши оком на те все, можна було набрати враження, що австрійці задумували побути тут довше. Та сталося навпаки. Москалі не зайшли їх з чола, не звідтіля, звідки вони найбільш сподівались, а збоку — і усі ті прикраси, той чудовний підземний світ, залишили австрійці без одного стрілу. Прийшли знову москалі.

До Покропивни прийшов 7-ий чернигівський полк піхоти. Усі вояки говорили по українськи. У нас на приходстві закватирувався комендант тогож полку полковник Голенко. Високий кремезний дідуган зі сивими Шевченківськими вусами. Він часто пересиджував з батьком на гутірці. — Іноді годинами дискутували між собою і тоді перший раз я почув, що полковник дуже часто розказував батькові про життя на Великій Україні, про тамошний культурно освітний рух та умовини, в яких живуть українці під царатом.

Одного дня стрінув він мене в саді, а зловивши мене твердо за рамя, крикнув радісно:

— „Здоровий був, молодий козаче! Ну, колиж ти зі мною поїдеш у Київ, що?"

Я тримав у руках німецьку книжку і він перекартковуючи спитав:

— „Так ти вже, як бачу, здорово по німецьки вмієш. А з українських книжок читав уже що небудь? — Ну, от хочби Малого Кабзаря, або Грінченкову „Олесю"?

Я признався, що читав тільки „Олесю". Тоді ми пішли до альтани, сіли і він почав мені розказувати про те, хто був Шевченко, та про що він писав у свойому Кобзарі. І тоді то в альтані перший раз те слово „Україна" стало мені зрозуміле та близьке. І зрозумів я, що хоч цей полковник в одностроюю московського старшини, то такий українець як і я — тільки що він під Росією і мусить служити в її армії. Оттак як прим. мій вуйко, що був сотником в австрійських уланах. Так намагався я зрозуміти цього першого вчителя.

І полюбив я буь дуже того полковника Голенка. Він казав мені кликати себе „дядя,"—а мене кликав „гайдамакою",

Згодом поїхав він на відпустку і привіз мені цілу гору книжок. Був там і альбом Києва. І полковник передаючи його мені сказав:

— „Ну — а ти переглянь те все й розкажеш мені опісля, чи подобається тобі українська столиця".

І цей альбом є ще в мене до сьогодні. Він пригадує мені часи, коли я став „українцем".

Дні оттак плили і кожний здавалося налитий був тихою радістю. Минула оттак закосичена цвітами весна і прийшло літо. Шуміло й шоруділо в полях доспіле колося і над світом повисла глибока синява неба. — Люди забували поволи про те пекло, що було тут перед роком. Тільки глибокі ями на луці якось не заростали І завсіди, скільки разів не повернулисяби на них мої очі, здавалося, що виповзуть колись із них знову якісь „демони війни" й знову трястимуть землею, розриваючи гранатами її груди.

Прийшли жнива, а опісля осінь 1916 року.

Москалі відступили з нашого села і повернули знову австрійці. З ними ми перевели зиму, а на весну 1917 року щераз прийшли москалі.

В Покропивній та околиці стояла тоді кубаньска дивізія піхоти. Дивізійний начальний лікар, підполковник Сідов, що кватирював тоді у нас, сказав довірочно батькові десь в початках жовтня, що в Росії є зле і заноситься на революцію.

Пригадую собі, як у нас одного вечера в сальоні зійшовся штаб старшин з цілої дивізії і до пізна в ніч щось радили.

А рано село ніби не те саме стало. На вигоні, де переважно виходило кілька сотень вояків на вправи, зароїлось від маси війська, але цим разом без крісів. Ті, що доходили ще до вигона, несли широкі полотняні транспаренти на дручках з усякими написами.

Згодом уставились у великий чотирокутник і з трибуни, що була прибрана смерекою і двома прапорами, промовляв до вояків командант дивізії, а потім ще кількох старшин, обяснюючи їм у подробицях про революцію в Росії. По кожній промові з грудей тисячів вояків вирівалося грімке — „гурра" — а бесідника схоплювали вояки і підкидували високо в гору. А потім усі співаючи ішли крізь село і розходилися по кватирах. В селі добачувалось якийсь хаос. Поруч магазину, що містився в нашій стодолі, стояло багато війська і діставало нові одяги та обуву.

Куди відходили новопереодіті, не знаю. Др. Сідов, що зайшов до батька попращатись, заявив, що скоро вже скінчиться війна, та що усі повернуть домів.

Але війна все ще продовжувалася. Цілу зиму 1917 р. вичікували усі чогось нового — чого — того ніхто не вмів зясувати собі як слід. В травні 1918 року москалі приступили до відвороту. З двора, де був склад муніції, почали вивозити її автами та підводами, зі села забирали усі коні і вози та вивозили до Підволочиськ великі припаси всячини з великих залізничих магазинів в Озірній. На полі (хуторах) між Покропивною і Озірною висадили у повітря багато муніції, яку не могли забрати зі собою. Експльозії були такі великі, що в цілому селі повилітали шиби з вікон.

Одного дня під вечір почали копати по кінець городів над річкою окопи. Це вже були останні. Цілу ніч ми просиділи в пивниці, а досвідком почала обстрілювати село німецька артилєрія. Десь біля 6-ої год. ранку москалі покинули село, а вслід за ними прийшла німецька піхота. В окопах над річкою було 5 убитих і кількох ранених. Ніколи не забуду того, як один вояк, що був ранений десь в живіт, доповз під нашу хату й лебедів води. — Потім ще 6-ох ранених принесли до нашої стодоли й мати з одною учителькою та тіткою перевязували їм рани, це були останні з тих, що своєю кровю посочили наш чорнозем.

Після того настав спокій у селі аж до пропамятного листопаду 1918 року. — Картини з тих часів для мене ще живіші, бо тоді був я вже гімназистом і звязаний з ними майже безпосередно.

Ю. К—ий.

Ніч страхіть.

Розказував мені один придніпрянець, бувший російський старшина, свою пригоду з 1915 р. на німецькому фронті.

„Стало смеркати, як прийшов я до свідомости“ — почав він. — „Мимо того, що від досвідку лежав тут, голоду не відчував. Тільки спрага мучила. Докладно пригадував собі поодинокі моменти бою, фраґменти наступу, аж до хвилини, коли поцілив мене відломок німецької міни. І часами здається мені, що чую ще до нині стони й крики ранених, бачу ще тепер, ґранатами та мінами порозривані тіла вояків великої російської армії. Пригадую, як повалився після вибуху міни.

Прийшовши до памяти, лежав я мабудь одинокий ще живий на широкому, живими опущеному, поліському мокляку, густо вкритому трупами російської піхоти.

Що я ранений, це я знав, але не тяжко, як пізніше

виявилось.

З трудом підвівся із землі і піддержуючись здоровою рукою поглянув по боєвищі та темному небосхилі, на якому відбивались останні соняшні проміння. За хвилину і ті зникли. Настала ніч. Надімною повисли густі та темні осінні хмари,—і так якось низько, що здавалось немовби хотіли мене забрати.

Прикро було, що санітарі залишили мене тут посеред мерців.

Признаюсь, що сльози котились мені тоді з очей, хоч як я старався їх погамувати. Думав, що ніколи не побачу вже рідні, дому свого і своїх товаришів.

Так перележав я добру годину, аж холод і сніг, що став падати, примусив мене щось подумати.

Поволі піднявся на здоровій руці і хоч голова крутилась, станув на землю.

Ранене рамя пекло вогнем. Багато зійшло крови з мене. Проте, після довгого намагання я став таки на ноги і підпираючись шаблею пішов як пяний в сторону корчів, звідки раненько починали ми наступ. Ледви посувався, що кілька хвилин відпочиваючи. Вкінці таки дійшов до якогось першого корчика.

Нараз — чую протяжне виття вовків. Спершу далеко, потім щораз ближче; зі всіх боків. Зловіще виття голодних хижаків, серед тихої, темної ночі, та в сусідстві тисячів трупів, проймало жахом. Від противної сторони побоєвища відповідало друге вовче стадо. Тим самим тоном, але багато ближче, а за хвилину стояв я уже серед вовчої тічні, що вила безнастанку і безперервно, тільки щораз ближче, бо голосніше та жахливіше.

Я був добрим ловцем і не одного вовка на свому житті спрятав, але того, що пережив тієї ночі, ніколи не забуду. Ще нині маю в ухах цей несамовитий концерт і як згадаю, дрож проходить по скірі.

Я знав, що мені годі вже шукати виходу, та маючи при собі шаблю і револьвер, вирішив боронитись до останку.

Вліз під корч, щоби хоч плечі хоронити перед наступом драпіжників.

Ближче, ближче підходить тічня до мого сховку і на віддаль яких сорок кроків задержалась; мабудь вичікувала принагідної хвилини до наскоку...

Аж тут — відізвались далекі голоси інших вовків; десь з іншого далекого стада, що пирувало на побоєвищу. На цей відголос вовки, які мене окружили, відповіли протяжним виттям та покинувши мене, побігли отарою помагати своїм товаришам в пирі на побоєвищі...

Над раном знайшла мене козацька стежа непритомного під корчем.

І. Рогатинський.

Війна між двома селами.

(Епізод з революційних днів на Великій Україні).

У місяці лютім 1918 р., коли я був ще в російському полоні, на Чернигівщині в Глухівськім повіті сталася доволі цікава подія: Два села, Кучерівка і Студенок, виповіли собі війну.

Марево революції розшаліло тоді не лиш по цілій Україні, але й по всій бувшій російський імперії. — Російська армія покинула фронт, розсіялась по всіх закутках, щоби „закріплювати" добро революції. Покинувши окопи, вояки забрали кріси, револьвери, ручні гранати, а навіть скорострільні і сунули домів. Салдатня, прийшовши домів, стала тепер виконувати ще одно найпопулярніше тоді большевицьке гасло: „Грабуй награбоване", з жахливою дикістю—мордами й погромами, а погулявши так почала ділити землю дідичів та інших власників.

Забирали расові коні, корови, воли, безроги, дріб, зі шпихлірів збіже, рільничі машини, господарський інвентар, а також дорогу одежу, меблі, образи та інше. В деяких несвідомих селах, то навіть доми стали розбирати й ділилися цеглою, камінем і бляхою. Та вже найгірше, як де була горальня і заборонений за війни спірт стояв замагазинований у великих складах. Його тоді також ділили і в селі творилося справжнє пекло. Люди лежали покотом; все було пяне, безпритомне, тому діялись жахливі речі і не обійшовся ні один день, щоб не було вбитих та поранених. А ділили цей спірт так, що хто був найбідніший, притому найбільше кричав на буржуїв, діставав, скільки захотів. Таке діялось скрізь та найбільше може в цих двох селах на північних землях України, недалеко московської границі. Річ ясна, що вся ця хитра большевицька агітація приходила з півночі і нею захоплювались найбільше темні, несвідомі селяни, стаючи зразу великими носіями большевизму і найлютішими ворогами українського визвольного руху. „Не нужно нам — як вони казали — ділитися. Навіщо нам якоїсь України. Ми на войні разом з одного котьолка їли. Большевики дають нам даром землю і то зараз, а українська буржуазна Центральна Рада тільки обіцює". Такі були тоді настрої по селах і так тоді дійсно ставилося до Центральної Ради збаламучене большевиками селянство.

На Глухівщині найпоганіші були села — Студенок і Кучерівка, а головно Студенок, де можна сказати була централя большевицького руху на селах. Селяни зі Студенку вимордували з московськими матрозами в січні 1918 р. багато невинної інтеліґенції, розграбили чимало майна, вигнали з Глухова українську владу і проголосили большевицьку. Чоловими провідниками були там: якийсь зайшлий москаль, Уласов, матрос Циганюк, зрусифікований малорос і Бялий, фельдфебель від драгунів, білорусин.

Кучерівка мала також своїх двох ватажків: Грезнова і Іванова, оба москалі зайди.

Довший час ці два села разом виступали в погромах та протиставилися українському рухові, що ширився тоді в Глухівщині за почином свідомого козацтва, деяких інтеліґентів і полонених українців-галичан.

Та згодом оба ці збольшевичені села посварились і прийшло між ними до зудару. А було це вже по великій різні і погромі міста*) Глухова, коли то оба села виступили проти українських військ Центральної Ради разом з ватагами Ременьова і Дибенка. Після захоплення большевиками міста Глухова почалась по дооколичних селах підготовка до поділу дідичівської землі, бо надходила весна, і кожний хотів мати землі якнайбільше. З того то пішло і між Студенком та Кучерівкою. Село Студенок найбільше заслужилось для большевизму, бо найбільше знищило дворів у Глухівщині, найбільше вимордувало „контрреволюціонерів" і прихильників Центральної Ради, словом — трясло цілою Глухівщиною. Та на жаль не було там двора, а тим самим і землі, щоби нею ділитись. Кучерівкаж, хоча збольшевичена, не мала такої заслуги у большевиків, як Студенок, зате мала більше як 2000 десятин землі, власність дідича Амосова, замордованого Студенчанами на сам новий рік 1918 враз з всією ріднею. З тогож приводу Студенчани зажадали від Кучерівки половини двірської землі, для розподілу. Кучерівці скликали раду і ухвалили, що не дадуть ані скипки. У відповідь на це рушив до Кучерівки озброєний загін яких двацять людий на конях, а між ними і трьох послів від громади, щоби вони, як не можна по доброму, то погрозою вимусили від Кучерівців згоду на поділ. З приходом загону і делеґатів Кучерівці знову скликали раду цілого села, та з обуренням відкинули домагання, мовляв, у них більше бідних, притому село велике, не то що в Студенку, де село невеличке та не має стільки бідноти.

---

*) Про погром у місті Глухові 6 і 7 березня 1918 р., в котрім згинуло більше як 1000 українців і жидів, писав я в журналі „Життя і Знання" ч. 5 (8) за травень 1930 року п. з. „Глухівська траґедія".

Тоді на трибуну виліз Студенецький „депутат“ та став їх переконувати, що мусять віддати землю, бо як ні, то „пішлемо зажалення на вас до Центрального Ісполнітєльного Комітету в Петроград“, а колиж і це не помогло, то „розібємо Вас і землю силою заберемо“. Як почули це Кучерівці, зняли страшенний вереск та стали лаяти делєґата на чому світ стоїть Цей збентежився та зліз із трибуни, а виліз другий та став успокоювати Кучерівців. Якими словами він не благав та не переконував, але не помогло.

Кучерівці знову заревіли, а на добавок якийсь Студенчанин штуркнув ще якогось Кучерівця. Розярені Кучерівці вхопили його за карк та трохи потурбували. Тоді Студенчанин вийняв револьвер і гримнув у гору на пострах. На цей гук стрілу деякі Кучерівці подалися взад, але решта видерла йому револьвер з рук та давай бити. Студенчани кинулись боронити свого. Зробилася метушня. Студенчани стріляли в товпу Кучерівців — упав один Кучерівець—Федір Мінка, поцілений у саме чоло, а шістьох було важко ранених. Від стрілів Кучерівці в одну мить порозскакувались, а котрийсь із них гукнув — „за ружйо“. Тоді вдарив дзвін на трівогу; Кучерівці вибігали зі своїх хат з крісами, деякі на конях і ціла товпа пігнала на місце сходу, де остались Студенчани. Побачивши, що не переливки, вони повискакували на коней та пустились навтечу. Кучерівці за ними давай стріляти. Двом, вже за селом, підстрілили верхівців, так що вони мусіли спасатись по двох на однім коні. Кінні Кучерівці гнались далі, але Студенчани почали відстрілюватись, так що Кучерівці мусіли завернути.

Після втечі студенецьких „депутатів“ зійшлося на місце збору, де залишились ранні і убиті, ціле село. Родини цих жертв підняли страшний плач і крик, ціле село гуло від люті. Врешті старші знову почали раду. Та не довго радили. Ухвалили одноголосно, виповісти Студенкові війну, та ще завтра досвіта почати наступ. Тут же вибрали і штаб, а на коменданта назначили якогось воєнного „прапорщика“ також зі селян, який дослужився цього чину на фронті. До штабу мало належати, крім коменданта, ще кількох воєнних „фельдфебелів“. Порозділювано роботу, а вночі проголошено загальну мобілізацію до 50 літ. В цю ніч кипіло в Кучерівці мов в улію. На всіх дорогах виставлено застави, а по селі і полі ходили стежі.

Ранком дійсно було ціле село в воєнному поготівлі. Була зорґанізована одна сотня піхоти, — як вони казали „рота“, з самих наймолодших хлопців, по їхньому „ударна“ (пробоєва). Кожний мав кріс, ручні ґранати і наплечники. Зорґанізували і другу сотню піхоти, вже зі старших, як резерву.

Ті також мали кріси і тільки не мали ручних гранат ані наплечників. Дальше був відділ скорострілів з трьома машинками „Maksima", біля 50 людей, з револьверами, а деякі з карабінками і штилєтами.

Дуже цікаво виглядала неповна сотня кінноти — яких 80 їздців, кожний в іншій шапці. Це були ті, що дістали в січні з розграбованого панського двора коні. Майже кожний з карабінком, та не кожний мав сідло і шаблю. Кількох з піками, інші мали шеломи. Словом — була це збиранина, що справжній вояк, дивлячись на неї, міг лопнути зі сміху. На самому останку був ще один також доволі оригінальний відділ: неповна сотня піхоти зі самих найстарших, тих до 50 літ. Цілий той відділ мав може 8 крісів, і то старих і нездатних; решта з дручками й залізними вилами. Найвищий горб за селом, де стояв вітрак, призначили на зірну—обсерваційний пункт, і післали там, як вони казали — „наблюдателя". Не обійшлось і без санітарного відділу з двома возами, для відвожування ранених домів. Команда штабу, в місцевій школі, получена була з вітраком телєфонним дротом, також забраним з двора. Коло штабу на подвірю, стояла у поготівлі мала кінна розвідка, яку й розсилали на всі боки.

Рано, точно о год. 10, рушила кучерівська кіннота в наступ на Студенок, віддалений ледви 6 верстов від Кучерівки. За кіннотою пішли ударники з двома скорострілами. Один скорострільний виставили на вітраку Наступали розстрільною. Резервова сотня, зі старших, за селом обсадила позицію і ждала дальших розказів. Остання сотня тих найстарших залишилась в селі. З дручками і вилами на плечах була місцевою охороною.

Студенок довідавшись, що Кучерівка готова вже до бою, і собі змобілізував досвіта військо: дві сотні піхоти і одну скорострілів з 5-ма машинками. Кінноти не було, тільки кінна розвідка, зате викомбінували Студенчани щось краще. Недалеко відсіля, яких 3 кільометри, була стація Заруцьке. Там стояла покинена одна батерія з 4-ма полевими пушками та з амуніцією. Зібрались місцеві артилєристи, привели свої коні під пушки, нагнали возів по амуніцію і вмить стояла за Студенком, в закопі, готова батерія. Почався бій. . Як тільки підїхала кучерівська кіннота на половину дороги, дістала крісовий і скорострільний огонь і мусіла завернути поза свою піхоту. Піхота дійшла дещо вперед, а обстрілена Студенчанами негайно окопалась. Яких дві години йшла обопільна пальба і ніхто не рушився з місця.

Кучерівцям в допомогу прийшло пів сотні піхоти запасу, з тих старих, окопаних за селом. Другої пів сотні пішло в обхід Студенчан, щоб узяти їх в перехрестний огонь. Та не встигли Кучерівці піднестись із землі, як Студенчани по-

чали гатити на них зі своєї батерії. Змішались Кучерівці від тієї несподіванки, а тут вискакує вже з окопів студенецька піхота, і з криком „ура“ йде в атаку. Одно крило Кучерівців не витримало і стало тікати; друге трималось добре. Зокрема оба скорострільні завзято працювали.

Ранених по обох боках вже доволі багато. Сільські санітарі, серед граду куль, двигають нещасних і втікають взад. Врешті і те крило Кучерівців, що так добре трималось, мусіло також відступити. Студенчани почали обходити його з боку, дотого доволі цільно обстрілювала студенецька батерія.

Вся кучерівська піхота мусіла відступати аж по городи свого села. В селі паніка, скрізь лемент, що Студенчани прорвали „фронт“ та йдуть на Кучерівку, щоб усіх до ноги перебити.

Роззухвалені Студенчани прибігли аж під саму Кучерівку, засипуючи село скорострільним огнем. Кучерівка була в долині, тож кулі тарабанили по бляшаних дахах школи, кооперативи, церкви, дому священика та інших. Від цього лускоту зчинилась така метушня, що багато народу, зокрема жінок з дітьми, стало втікати в противний бік села, на північ. Але охоронна сотня, з найстарших, успокоювала втікачів і вимахуючи дручками завертала їх назад до хат.

Бій ішов під самим селом. Кучерівська піхота окопалась на огородах від полудня. Кіннота скрилась за домами. Всі почали завзято відстрілюватись. На улицях села, охоронна сотня ставила оборонні барикади. Крик і вереск, клекіт скорострілів — чисте пекло. Студенчани завзято напирали, але Кучерівці після невдачі тепер завзято відбивались. Цілий штаб вийшов на фронт, заохочуючи слабших, щоб видержали до останку.

Та Студенчани зробили одну дурницю: Підтягнули свої дві пушки аж під саму Кучерівку, закопали їх у найближчій балці під селом та стали бити запальними гранатами по селі. Загорілись хати. Це так озвірило Кучерівців, що вони без памяти кинулись на Студенчан з пекельним криком „ура“, і Студенчани не витримали. В безладді на випередки стали утікати, а за ними пустилась кучерівська кіннота в погоню. Дві студенецькі пушки, що стріляли з балки, попали в руки Кучерівців. Кінна обслуга коло пушок не вспіла вже вчіпити коней, тільки пігнала за піхотою. Пушкарі ледви вспіли забрати від пушок замки. Втікали вже останні, залишаючи Кучерівцям пушки без замків і чотири вози порозкиданих набоїв.

Кучерівці вдоволившись такою важкою добичею, як дві пушки, хоча й без замків, дальше не гнали за Студенчанами, а забравши їх до села, вертали горді і певні себе викрикуючи, що завтра розібють Студенчан до решти. Ціле

село вийшло на зустріч. Радість з побіди як на Великдень. Усі оглядали ці страшилища, що запалили кілька хат.

Тому, що вже запала ніч, рішили Кучерівці дальшу війну відложити на другий день, і то вже з гарматами виступити тепер у бій. Найшлися зараз ковалі спеціялісти, що через ніч зобовязалися доробити замки-саморобки до пушок. І дійсно на рано були вже вони готові. Чудернацькі, щоправда, але були. Приоблений замок з якогось заліза був затулою. В тій затулі дірка, в котру запихали заострений сворінь, один ударяв деревляною довбнею по тому своріні і він своїм острим кінцем запалював капзлю стрільна. І коли на друге рано кучерівські гармаші стали робити свої перші удачні проби стріляння направленими пушками, — ясно, що в сторону Студенка, та коли їхня піхота з кінною готовились знову до наступу, нараз із противного боку, дорогою від Єсманя, надїхала з Глухова большевицька „мирова делєгація" й наказала скликати цілу Кучерівку на „мітінг".

Зібрались узброєні Кучерівці на раду, а большевицькі делєгати почали на них викрикувати, а потім дрожачим, голосом просити,—щоби перестали воювати зі Студенчанами, бо Петлюра з германцями вже в Києві і от за день-два прийде до Глухова зі своїми Гайдамаками будувати Україну. „Товариші" — кричав до Кучерівців Глухівський большевицький делєгат, — „все собірайтєсь вмєсті с Студенчанамі на аборону Глухова, бо плохо будєт нам і вам"...

Кучерівці поспускали голови та стали відказуватись, що вони, мовляв, не можуть, бо потомлені своєю війною, та що „все равно, як уже герман забрав Київ, то й Глухів забере"...

Глухівські большевицькі делєгати, похнюпивши носи, поїхали в сторону Студенка, а відтам у Глухів. За три дні в Глухові були вже українські та німецькі війська. Кучерівці та Студенчани вилизувались з ран, дорікаючи одні одним, що задармо напсували собі стільки крови.

І. Лоський

Марія Тарасенко

Рішуче замало знаємо ми про участь українського жіноцтва по обох берегах Збруча у недавній боротьбі України за своє визволення. Щоправда, чули ми всі про героїчний чин жінок стрільців. Олени Степанівни, Софії Галєчко і інших. Але натомісць цілком не знаємо про ті сотні і тисячі скром-

них жіночих постатей, що чи то в білій хустинці сестер жалібниць, чи в розвідчій службі, чи зрештою у військовім однострою з крісом в руках, боронили, а часто і гинули за волю Рідної Землі.

Про одну з таких невідомих героїнь, що своєю смертю засвідчили любов до Батьківщини, хочу сказати кілька слів. Звичайно це не є біографія, на яку без сумніву заслужила Маруся Тарасенко, лише жмуток особистих спогадів.

З Марусею зустрілися ми вперше в II-гій українській гімназії імени Кирило-Методівського братства, яку відкрито в осени 1917. р., в повнім складі восьми клясів. З огляду на те, що серед учнів, особливо старших клясів, небагато було таких, що ризикували вже перед самим закінченням міняти школу, гімназію зроблено коедукаційною. Маруся Т. була донькою відомого українського громадянина. Її батько був обраний у 1905 році до складу I-ої Державної Думи, де він належав до української фракції. Сам звичайний селянин, Тарасенко дбав про те, щоб дати дітям повну освіту, а зокрема зумів подбати, аби вони виховувались в українськім дусі.

Вже в гімназії прийняла Маруся як найживішу участь в громадськім життю. Жадний організаційний почин не переходив без її участи. Всі київські середньошкільники були тоді зорганізовані в так званім „Осередку українців-середньошкільників міста Київа", в ньому через своїх представників були заступлені українські громади учнів при окремих школах. Більшість дівчат, що належали до Осередку, звичайно обмежували свою працю до мовчазної участи в засіданнях і оживлялись лише, коли на порядок денний приходили справи вечірок, вистав і т. і. Маруся Т. була одним з дуже нечисленних винятків серед дівчат, яка брала більш активну участь в організаційній і культурно-освітній роботі. Справи бібліотеки, в якій м. і. разом з автором цих рядків Маруся ходила до першого українського міністра (тоді генерального секретаря народної освіти бл. п. Івана Стешенка), справа видання власного часопису, все це знаходило відгук у неї. Завше заклопотана, з оберемком книжок під пахою, Маруся ні трохи не користала з „революційної свободи", яка настала по усіх школах, для себе. Невелика на зріст, русява з досить гострими рисами, її не можна було назвати гарною, якби не ясні блакитні очі, що скрашували обличча. Дотогож вона свідомо як найменше думала про свою зовнішність. Немовби демонстративно продовжувала вона носити замісць модних капелюшків, які, користаючи зі „свободи," почали носити всі учениці — старий, зненавиджений всіми ученицями так зв. „пиріжок". Це був дійсно обридливий, з піднятими крисами фільцовий капелюшок, який був офіціяльною уніформою для учениць в старій Росії.

Недовго довелось нововідкритій українській гімназії провадити нормальне навчання. Відразу по різдвяних феріях наука в старших клясах була перервана, бо учні 7-ої і 8-ої кляси вступили до так званого студентського куріня Січових Стрільців, з ними вирушили на протимосковський фронт під Крути. Ті, що лишились живими після бою під Крутами, вступили до інших військових частин, так що лише десь у березні, коли українсько-німецька армія займила Київ, розпочалася наука в старших клясах. Маруся Т., що була тоді ученицею VII-ої кляси, весь той час жила життям товаришів, які були у війську, турбувалася їх долею, відвідувала ранених і хорих по лікарнях.

Другий раз довелось нам зустрінутись з Марусею літом 1919 року в Камянці Подільськім. Вона, як виявилось, втікла з Київа і перейшла большевицький фронт, аби дістатись до Камянця, де її прийняли на службу до місцевої „Просвіти". В „Просвіті" вона разом з іншою київською товаришкою провадила бібліотеку. Я був щиро здивований, коли одного дня, зайшовши провідати старих знайомих у „Просвіті", довідався, що Маруся раптово покинула Камянець і виїхала на фронт. Це була остання наша зустріч. Сім років пізніше довелось мені вже на еміграції зустрінути нашого спільного товариша зі шкільної лавки, від якого довідався я про долю Марусі Тарасенко.

Як виявилось вже після того, як українські війська остаточно залишили у 1920 році Київ, Маруся весь час брала участь в конспіративних українських організаціях і у 1922 році мала в них якусь досить поважну функцію.

В зимі 1922/23 року зявився раптом в помешканні Т. якийсь хлопець і розповів, що він прйшов „звідтам", зза кордону. „Прийшов він до них зимою в поганенькій шинелі, розповідала пізніше мати Марусі, а Маруся каже: дамо йому, мамо, кожушки: такий мороз. Він подякував, узяв і потім часто приходив у цьому кожусі й чай пив, а Маруся тішилася, що допомогла товаришеві зза кордону".

— Цей „товариш зза кордону", як виявилось, був підісланий провокатор. На наслідки його частих відвідин не довелось довго чекати. Десь в кінці зими Марусю заарештували разом з іншими і посадили в чека.

Багато мороки мали чекісти з арештованою. Все хотіли довідатись ближчі подробиці. Справу провадив якийсь слідчий, як звичайно жид - кокаїніст і садист. Всіми способами домагався він вирвати з Марусі хоч слово. Але даремно. Кілька місяців тяглися ці муки, аж 27 серпня — раптом в газетах зявилось повідомлення, що 50 учасників „петлюрівської змови", в тому числі і Маруся Т, засуджені „до найвищої кари", а на другий день всіх розстріляли.

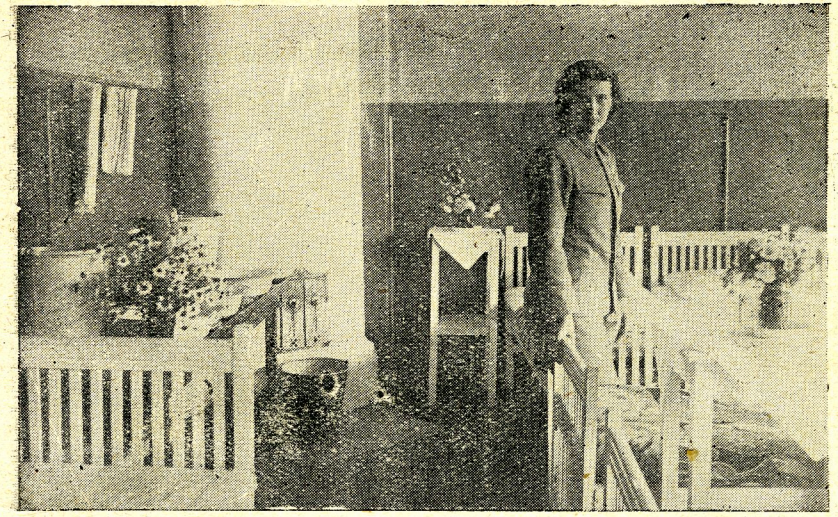

Олена Степанівна в лікарні в Гапаранді на пограничі між Швецією та Фінляндією.

(До статті на стор. 33)

Вертаючі з російського полону інваліди австр. армії в Гран, у Норвегії В середині кмдт. санаторії, норвежський майор і санітарка, останній праворуч, по заду — сот. УСС. Осип Навроцький.

(До статті на стор. 33)

Олена Степанівна з інвалідами та сестричками фінляндського Червоного Хреста перед лікарнею у Гапаранді.
(До статті на стор. 33)

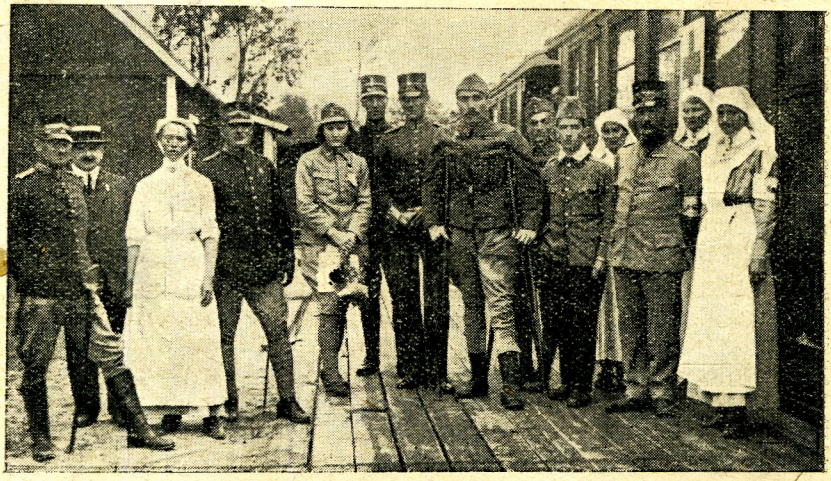

Олена Степанівна зі старшинами шведської армії, та сестричками шведського Червоного Хреста, перед санітарним поїздом на граничній стації Торнео.
(До статті на стор 33)

О. Навроцький.

Олена Степанівна і скандинавські жінки

Осінню 1916 р. попав я в російський полон під Потуторами. Москалі розбили тоді австр. корпус ген. Гофмана і здобуваючи пораз другий Лисоню, відрізали Січовим Стрільцям відворот на Бережани.

Весь рік перебував я в російськім полоні в Симбірську над Волгою. Таборові умовини в Симбірську були вже тоді доволі важкі. Москалі у відплату за голод в таборах полонених в Австрії і Німеччині стали заострювати режим. Недостача руху, невистарчаючий харч, зокрема малярія, якої я набрався над Волгою, так підірвали моє здоровля, що за порадою отамана Сеня Горука зголосився я в команді табору з домаганням передати мене на лікарську комісію, яка признаби мене інвалідом, підхожим для виміни через міжнародній Червоний Хрест. І дійсно лікарська комісія військової залоги в Симбірську признала мене таким інвалідом і з початком листопада 1918 р. опинився я з транспортом чотирох соток таких самих інвалідів-старшин австрійської армії в Петрограді. Там мала нас оглянути лікарська комісія міжнарод. Червоного Хреста.

Повні два місяці чекали ми на цю комісію. Вона чомусь не зявлялась, а тимчасом з кожним днем щораз більше підупадав я на силах. Цілий транспорт отих інвалідів був приміщений у великій військовій лікарні недалеко Петропавловської Кріпости. В тому часі, зокрема після вибуху жовтневої революції і після заняття Петрограду большевиками, настав у місті справжній голод. Відомо, що одним з безпосередніх товчків вибуху російської революції в Росії, була недостача харчів в Петрограді. А після півріччного хаосу цей стан погіршився так, що зимою 1917 р. можна було дістати в Петрограді харчі хіба за дуже великі гроші. А я не мав їх. Давніше, до вибуху революції і в перші місяці революції, виплачувала російська влада, на основі конвенції міжн. Червоного Хреста, полоненим старшинам австрійської армії 50 рублів (старшинам німецької армії 75 рублів) місячно на утримання. З початком війни за ці гроші можна було жити в Росії „по панськи". В 1916 р., коли я опинився в полоні, за ті гроші, наслідком дорожнечі, можна було сяк-так харчуватись. Але в дальших місяцях революції ця платня була нерегулярна, а большевики і зовсім її знесли та видавали полоненим зменшений військовий пайок „плєнних", який ще більше меншав в наслідок непо-

рядків та просто з недостачі поживи. В Петрограді видавали вже тоді ячмінний поганий хліб за картками, а на купно потайки не мав я ні сотика. В лікарні харчували так, що, як то кажуть, „за мало, щоби жити, а за багато, щоби вмерти." Цілоденний харч був такий: Рано чай і пів рос. фунта ячмінного хліба на цілий день. На обід тарілка якоїсь юшки і „на друге" трохи каші (гречаної чи пшоняної) або сирої капусти. На вечеру трошки каші, або сирої капусти, а дуже часто пять-шість малих бульб, на омасту ложечку розтопленого масла.

Та читач нехай не подивується, що згадую ці дрібнички. Щойно тоді, перший раз в житті, я пізнав, що це таке голод. Давніше, за студентських часів, теж доводилось не доїдати; бувало і на фронті не доставили харчів і день-два проголодувалось. Але тоді, в Петрограді, я повних два місяці був голодний.

Врешті, з приходом зими, мене покинули напади малярії. Організм почав міцніти, а разом із тим прийшов небувалий апетит. Колись на селі малим хлопцем чував я, що як сильно стиснути порожне черево, то менше відчувається голод. Попробував. Дійсно це був одинокий тоді спосіб, щоб втишити голод.

Не знаю чому, але на комісію міжн. Червоного Хреста мусів наш траспорт чекати аж два місяці, хоч делєгатура Червоного Хреста перебувала постійно в Петрограді. Врешті, десь у половині січня, одного ранку мов електрична іскра пройшла по лікарні вістка, що о 10 годині почне комісія перегляд. Всі заметушились, лікарня ожила. Кожний хотів вже покінчити з тією тяганиною та покинути раз цей Петроград. Прийшла черга і на мене. В кімнаті побачив я цю довгоочікувану комісію. Трьох людей: один російський і один данський лікар та писар. Російський лікар, як ми опісля дізналися, називався Бронштайн і був рідніським братом відомого [illegible] Бронштайн-Троцького. Оглядини тривали коротко. Д-р Бронштайн кинув оком з гори на долину, постукав одного в груди, — данець так само другого і кожний з них окремо, не питаючи думки другого, диктував писареві своє вирішення. Др. Бронштайн признав мене лише „пів-інвалідом," призначеним до інтернування в невтральній державі, а не до висилки просто до дому. — Я був і з того вдоволений, йшло головно про те, щоби тільки вирватися з Петрограду. Та на це треба було ще ждати декілька днів. Щойно 19-го січня рано член ревкому, який завідував лікарнею, перейшов усі кімнати та відчитав список сотні старшин (на всіх чотириста), що мали виїхати вечером того дня з Петрограду.

Мене в тому списку не було. Це приголомшувало. Брала досада. Та нічого не вдієш. Стиснув пояс ремінцем на одну дірку дальше і так, як був в халаті лікуванця, кинувся на ліжко

та перележав до вечера. Не хотілось уже ні їсти ні вставати, яж знав, що на другий транспорт треба буде ждати знову пару місяців і то в голоді й холоді. В холоді тому, що в тому році зима була люта-прелюта. В грудні і січні було в Петрограді безперервно біля 30 ступнів морозу. Мене забрали в полон осінню тільки в тім, в чім стояв у стрілецькому рові, а за час полону не було защо купити щонебудь з одягу. Це й було причиною, що за час двомісячного побуту я не оглянув зовсім Петрограду. Всього два рази був в місті. І то лиш завдяки тому, що позичив мені свого плаща пок. хор. Гродзіцький, родом із Заріча к. Делятина, який був зі мною в тій самій лікарні. Тому дальший побут в Петрограді зовсім мені не усміхався. Тож коли між призначеними до виїзду я не почув свого призвища, мене огорнула апатія.

Лежав на ліжку і ніби дрімав. Вечером відїзджаючі позбиралися на партері до вестібулю лікарні, звідки мали йти на Фінляндський Дворець. З тою соткою щасливців не їхав ніодин мій знайомий, а тому і я не пішов на долину, бо не мав кого проводити в дорогу. Аж тут вбігає котрийсь „шляфкамрад" в кімнату і кричить: „Навроцький, збирайся, їдеш! Але скоро, бо транспорт вже відходить". Що і як, питаю його. „Не питай, каже, бо спізнишся, збирайся, а тимчасом я все тобі роскажу". Збіглися ще другі, помагають мені пакувати мої аж надто скромні „манатки", а той розповідає, яким то чином так нагло призначили й мене до відїзду. Між прочитаними рано старшинами було кількох таких, що мали гроші, або найшли в місті знайомих та не ночували в лікарні цілими днями. Ніхто не знав, де вони і не міг повідомити їх про виїзд. Тому ревком перед самим відходом транспорту призначив на їх місце до виїзду перших, що попали в списку на очі, між ними й мене. В кілька місяців пізніше стрінув я у Відні кількох знайомих зпоміж тих товаришів недолі з Петрограду та довідався від них, що після відїзду нашого транспорту з Петрограду не відійшов вже з лікарні ні один транспорт більше. Всі дальше голодували і щойно в якийсь час по Берестейськім Мирі з великими труднощами передісталися через фронт.

При допомозі добрих товаришів я за декілька хвилин був уже готовий і збіг у вестібуль якраз тоді, коли останні ряди транспорту вже виходили.

Темними, неосвіченими вулицями Петрограду машерували ми на Фінляндський Дворець. Було моторошно, бо безнастанно пахкали стріли по всіх закутках великого, темного міста. Та я перший раз, за останній час, був доброї думки. Радів, що вирвався врешті з непривітної московської столиці.

Добру годину йшли ми так, бо і темно було й гори незмітаного снігу лежали по вулицях та хідниках. За большевицької влади електровня працювала денно всього дві-три

години з вечера, а потім цілу довгу зимову ніч кромішна тьма окутувала місто. Лиш із деяких домів блимало світло свічок. На вулицях кучугури снігу. Від початку зими ніхто не згортав його. Лиш денеде домові ревкоми виганяли з камяниць мешканців згортати засипи з хідників на дорогу.

Колиж врешті перебрили через ті сніжні маси й опинились на Фінляндському Двірці, то остовпіли з дива. Чистенько, ясно, гарно, як за найкращих передвоєнних часів. Скоро вияснилась загадка. Це вже самостійна фінляндська держава заняла дворець, обсадила його своїм військом та залізничниками і вперто не пускала на територію двірця москалів. Як військові, що через кілька літ війни привикли до ладу, ми зразу відчули цю зміну та з приємністю піддалися зарядженням нової влади. Справно відбулася передача транспорту і розміщення по вагонах санітарного поїзду Червоного Хреста. Разом з сімома товаришами всів я до прекрасно уладженого вагону, в якому німецьким „Willkommen" привитала нас чепурненька сестричка фінляндського Червоного Хреста. Кожний вагон мав таку опікунку. Наша з місця взяла нас під свою енергічну руку. Перш за все повідомила, що находимось уже під опікою фінляндської держави, яка із санітарних зглядів забороняє опускати вагони і виходити на стаціях на перон, що потрібне дістанемо у вагонах, зрештою на дворі таке зимно, що ледви схочеться нам вагони покидати.

Ми розміщувались по вагоні, балакали та розпитували сестричку про умовини їзди, про Фінляндію і всяку всячину. Забалакав і я з нею. В певнім менті вона спитала: „Ви очевидно німець?" „Ні, кажу, я українець". „Що, українець, чи дійсно"?! „Ну, так, кажу, щож в тому дивного?" „Я не дивуюсь, відповідає, але кажіть мені, чи знаєте Степанівну"? Тепер прийшла черга на мене таки сильно здивуватись. „Степанівну?! Де ви про неї чули?" „Не лише чула, але й знаю її". „Звідки, як, коли?" Я не міг вийти з дива, хібаж ніколи не сподівався, що тут на далекій півночі хтось буде інтересуватись Степанівною і то серед таких обставин. Сестричка не відповіла нічого на мої запити, лише просто затягнула до свого переділу й казала там зачекати на себе, аж поки всі не примістяться, а тоді поговоримо. За якийсь час приходить сестричка ще з двома, приносять російський чайник та гору всякої їди, якої я вже давно не то що не їв, але й на очі не бачив. Чемні сестрички приборкали свою нетерплячку і поки я з жагою насичував себе на всі заставки, розповіли мені, звідки знають Степанівну. Рік тому їхала вона тим самим поїздом через Фінляндію. Цілі два дні облягали поїзд на кожній стації фінляндські жінки, фотографували Степанівну міліони разів, кожна сестричка має цілий альбом з її фотографіями. Колись, в давнину, фінляндські

жінки брали участь у визвольних змаганнях з Московщиною і ще до нині інтелігентні фінляндські жінки носять на памятку маленький штилєтик, як дармовис при годиннику, паску чи брансолєтці. Всі три сестрички мали такі штилєтики й показували мені їх.

Коли я вже наситився та втихомирив свій страшенний голод, мусів ще тієї самої ночі добру годину оповідати сестричкам, як то Степанівна дісталася в ряди Українських Січових Стрільців, що була вона дійсно весь час на фронті, — про щире відношення стрільців до неї, одним словом їх цікавість не мала кінця. На другий день вже з самого рана почали зявлятись в мойому вагоні одна сестричка за одною, кожна з дарунком, якоюсь солідною прикускою чи смаколиком. А вечером, коли покінчили свої заняття, зібрався їх цілий гурт в однім з їхніх переділів і я знову від початку оповідав про воєнні подвиги Степанівної. Так минули два дні довгої дороги через цілу Фінляндію. Мої теж виголоднілі в Петрограді товариші недолі, з якими я ділився по товариськи принесеними дарунками, не могли надивуватись такій великій моїй популярности серед фінляндського жіноцтва. Я гордо вияснював їм, що це тому, що я українець, що Україна мала довгі віки спільну долю з Фінляндією, що тепер, коли обі країни визволяються зпід спільного московського ярма, оба народи відчувають до себе близкість. Так і дійсно було, поминаючи навіть ентузіястичне заінтересування Степанівною фінляндським жіноцтвом. Серед моїх товаришів, репрезентантів тих кількох народів з б. австрійської монархії, теперішних учасників подорожі, які на українців дивились з гори, я здобув собі відразу авторитет тим більше, що тоді вже була поширена між австрійцями думка про рятунок Австрії українським хлібом. В міжчасі поміж моїми розмовами з сестричками я мав довгі виклади для цих товаришів дороги, в першу чергу для австрійських німців, про Україну, про наші визвольні змагання, про Стрільців і про Степанівну.

Вечером другого дня їзди через Фінляндію прибув наш поїзд на граничну стацію Гапаранду між Фінляндією і Швецією над Фінським Заливом. Щиро розпращався я з симпатичними сестричками, вдячний за щире відношення до мене, за симпатії до Степанівної і до українських визвольних змагань та ще за те, що дійсно по людськи розуміли, шо це таке голод...

Недалеко морського берега, близько шведської границі побудовано за часів війни провізоричні лікарні-бараки, в яких відбувалася передача інвалідів шведському Червоному Хрестові. Туди повели наш транспорт. Ми мали зїсти тут вечерю, переночувати і рано переїхати до Швеції.

Була 10 година вечером, їда для нас вже стояла на столі. Але лише для половини, тому що не було настільки місця, щоби всі разом засіли до стола. Друга частина мала їсти пізніше. Я належав до другої частини, що мала дожидати на свою чергу. Змучений дводневою дорогою, я підпер одвірок і сонним оком розглядався по кімнаті. Аж тут одна з незанятих сестричок, переходячи попри мене, щось мене спитала. Я відповів і ми стали розмовляти, очевидно по німецьки. Вже по кількох словах питає мене, як певно питала кожного австрійця, з яким прийшлося їй стрінути, чи я німець. Коли я відповів їй, що українець, то з нею сталося те саме, що з сестричкою з санітарного поїзду. Вона сплеснула руками і зразу: „Певно знаєте Степанівну?!" Дальше повторилося те саміське. Мене запросили до окремої кімнати, нанесли повний стіл харчів, мало не всі сестрички з бараків обсіли довкола і половину ночі мені довелось перебалакати з ними. Аж захрип, так довго прийшлось оповідати, а все про Степанівну. Пробула вона тут мабуть декілька днів, тому всі сестрички мали ще більшу нагоду пізнати її та зложити собі повні альбоми з її світлин.

Рано обдарували мене сестрички всякими лакітками на дорогу, передаючи при тому поздоровлення для Степанівної. Перед лікарню заїздили сани, нас посадили по чотирох до одних саней, накривали з головою кожухами і бараницями та наказували не показувати по дорозі носа, щоби не відморозити, бо був сильний мороз біля 40 ступнів. За десять хвилин переїхали ми саньми через замерзлий залив і опинились у Швеції. Тут завезли нас просто під ресторан, де німецький конзуль витав поворотців промовою та снідянком.

Промова і снідання тривали коротко. Санітарний поїзд стояв вже готовий. Негайно запровадили нас туди. Цей шведський поїзд Червоного Хреста був уладжений люксусово. Кожний вагон мав три великі переділи — спальний, одягальний і клюбовий. В спальнім було всього дванацять місць, так що можна було вигідно розміститись, а в клюбовім найти все вільне крісло, часописи та журнали. Подібно, як у Фінляндії, обслуговували поїзд сестрички Червоного Хреста. Старшою сестрою була якась графиня, дружина колишнього шведського посла у Відні. Кожний вагон мав так само свою опікунку - сестричку. З нашою я зараз першого дня розбалакавсь і зараз на початку розмови почув знову цей запит, чи я німець. На мою відповідь, що я українець, прийшло відоме питання: чи знаю Степанівну... Тим разом я вже менше дивувавсь. Призвичаївся до тих запитів. В дорозі через Швецію Степанівна їхала також тим поїздом. Шведи чи там шведки принимали її ентузіястично. Кожна сестричка, починаючи від „Oberschwester", мала альбом з її світлинами. Таким чином і тут у Швеції, я знову став в поїзді центральною осо-

бою... Старша сестра відвідала мене в нашім ваґоні, запросила до клюбового переділу, де я цілу годину мусів оповідати їй про Степанівну. Ґрафиня орієнтувалась доволі добре у відносинах в Австрії. Знала про нас, галичан, та про наші газразди — тепер доповняла свої відомости про Велику Україну. Сестрички з других ваґонів не давали мені також спокою. Щораз забігала котрась до нашого переділу зі своїм альбомом світлин Степанівної, благаючи оповісти їй дещо про неї. Першого дня вечером зібралася їх у нашім ваґоні ціла громада, та із захопленням вислухувала моїх оповідань про боєві вчинки нашої славної землячки. Не можу поминути того, що кожна майже сестричка приносила на моє велике засоромлення якусь їду. В Швеції вже було тоді круто з харчами. Хліб, масло і цукор видавали вже за картками. А щойно в Норвегії я довідався, що прислуга санітарних поїздів і таборів інтернованих інвалідів отримувала вказівки й доручення, як поступати з виголоднілими в Петрограді австрійцями й німцями, зокрема з москалями, таки добре виголоднілими в таборах полонених в Австрії і Німеччині. Тому я віддячувався щирим шведкам за добре серце і оповідав довго про все, що їх цікавило з нашого життя.

Самої Швеції я не міг пізнати так само, як і Фінляндії. Нам не можна було покидати ваґонів, а через вікна, замерзлі і засніжені, при скорім бігу пульманівських ваґонів мало можна було побачити.

Вільний від балачок час я присвятив читанню австрійських і німецьких часописів, яких так довго не бачив.

Так минуло півтора дня дороги через Швецію. Десь на другий день зрана ми довідались, що з нами буде, бо до того часу не було відомо, що з нами зроблять. То мали нас всіх просто пустити до дому, то інтернувати в Данії чи Норвегії. Нарешті другого дня дороги, коли ми зближались уже до залізничої лінії, яка скручує в бік до Штокгольму, повідомили нас, що їдемо на інтернування в Норвегію. До дому пустити не схотіли, табори в Данії були переповнені, а в Норвегії були ще вільні деякі санаторії, призначені для німецьких інвалідів. В однім такім німецькім таборі мали ми пересидіти, аж поки звільняться австрійські. Жаль було, що не пускають домів, але кожний з нас був вдоволений, що таким легким способом побачить цю дивну північну країну.

Наш поїзд скрутив на бічну лінію в сторону Норвегії. Тут було вже тепліше, через вікна ваґону можна було оглядати чудові краєвиди гірської околиці в зимовій шаті. На самій норвежській границі привітав нас стародавний могутній замок, збудований на височезній скалі. Він нагадував мені все, що вчився колись про скандинавських завойовників світа, про хороброго полководця — приятеля Мазепи Карла XII.

По всій країні, Швеції і по трохи Норвегії, безліч таких замків, вони свідчать про колишню славу і могутність скандинавського меча. —

На першій стації за норвежською границею ми пересіли до норвежського санітарного поїзду, так само вибагливо уладженого, як і шведський. Попри Христіянію (тепер Осльо) повезли нас в гору тою залізничою лінією, що йде від Христіянії на північ серединою краю (друга залізнича лінія йде на північ берегом моря). Другого дня під вечір заїхали ми на останню стацію тої лінії. Назви стації нині не памятаю. Звідси мали ми ще їхати санками щось 30 кл. до місцевости Löcken. До тої місцевости їхало нас всього шіснацять, інші поїхали кудиінде. На стації ждали санки, запряжені в одного коня. Для кожного з нас прислали із санаторії кожух, а на ноги бараницю. Добрі коні гнали втертою санною дорогою як вітер. Мороз був кріпкий, бо це далека північ і місяць морозів (січень). Але закутаний в добрий кожух, я міг з цікавістю розглядати новий для мене, чудовий в місячнім сяєві, гірський краєвид.

Біля 9-ої год. вечером пригнали ми в Löcken. Ясно освітлені вікна кількох будинків санаторії витали нас немов довгоочікуваних дорогих гостей. А таки дійсно щиро витали. На східках головного будинку, дарма що мороз, стояв власник санаторії з жінкою і її молодою сестрою, панночкою, впроваджували нас ло великого вестібулю, помагали роздягатись і зразу запрошували до їдальні на вечерю. За хвилину ми всі сиділи вже при столі. Найстаршого з нас, сот. Васіча, хорвата, господиня попросила заняти місце на однім кінці стола, сама з чоловіком і сестрою сіла на другім, а решта де хто куди. Ледви ми сіли, а вже дві служанки почали розносити якусь горячу страву; господиня задзвонила ложочкою в склянку. Ми замовкли, а вона каже: „Завтра зазнайомимось ближче, а нині ви змучені, тож їджте скоро і йдіть спати. Але одно мушу вам сказати вже нині. Таких, як ви, я гостила в себе кільканацять партій. Були німці й австрійці, виголоднілі в Росії, були москалі, добре виголоднілі в Австрії і Німеччині. Практика таборів імтернованих виявила, що в перших днях треба давати таким богато їсти. І ви будете їсти, аж вам, як то кажуть, очі будуть вилазити (вона ужила таки того вислову), але по тижневі заспокоїтесь, я зменшу вам порції і ви цього навіть не помітите. Та нині їджте, скільки захочете, і мене та сестри моєї не стидайтесь, ми до того звичні, а врешті знаємо й розуміємо причину тієї прикрої хоч проминаючої недуги“...

Заохочені щирістю господині, ми кинулись змітати все, що було на столі. А була там всяка-всячина, бо це був першорядний т. зв. „Turisten-hotel“, до якого в мирний час заїздили богаті краєві й головно заграничні гості. Власником був

інжінір, що доробився на будівельнім підприємстві великого майна. Мабуть уважав, що має вже досить, бо звинув підприємство і купив в Löcken цю санаторію, яку вела його дружина, а він сам полював на олені. Дружина цього власника була відома в Норвегії як композиторка. На відїздному дарувала мені на спомин декілька своїх композицій з присвятою „Dem Herrn Legionsleutnant Nawrockyj zur Erinnerung". Маю їх до нині, але чомусь то, десь мабуть тому, що „лінивий русин," не вислав їй у відплату, хоч мав добрий намір, ні збірки народніх пісень Січинського ні композицій наших композиторів.

Цю санаторію віднаймали для своїх старшин — інвалідів німці.

Подібно, як у Росії німецькі старшини діставали 25 рублів більше на утримання від австрійських, так і тут в Норвегії німці повинаймали для своїх старшин-інвалідів першорядні готелі, по 10 норвежських корон від особи за днівку, — австрійці винаймали другорядні по 6 корон. Очевидно, що німці вибирали для своїх найкращі місцевости. Наша господиня впевняла нас, що Löcken це найкраща туристична і кліматична стація в цілій середущій Норвегії. І ми самі могли це ствердити. Ця гірська оселя складалася з кільканацяти господарств, розкинених вздовж гостинця на збочі лісистої гори, над берегом великого озера, т. зв. Zwischenfjord-y. Дорога пробігала вужиком попід скали, на найближчому закруті за санаторією звисала над нею скала на вигляд величезної людської голови. Подальше дорога ця підносилась серпинтиною на верх гори, довжини яких два кільометри. Вже на другий день по нашім приїзді господиня казала нам взяти кілька санчат і повела нас серпентиною на гору, щоби звідтам їхати на санчатах в шаленім бігу тих повних два кільометри. Це була опісля щоденна наша розривка.

На озеро ми не ходили. Лід на ньому був присипаний грубою верствою снігу з безчисленними слідами від лещет місцевих мешканців, які користувалися тим своїм, національним середником льокомоції за орудками до других сусідних осель над озером. Кожної хвилини, коли було глянути на озеро, бачилося кілька чорних точок, що швидко посувались по снігу в ріжних напрямках. Ми не пробували тут самі їхати на лещетах, тому що в санаторії не мали їх стільки, щоби нам випозичати, а лише для власного вжитку. Зате цілими годинами товклись разом зі старим сотником Васічем та з господинею і її сестрою на санчатах. Не було иншої роботи, а завдання наше зводилось до того, щоб і якнайскорше прийти до здоровля.

На другий день, як ми приїхали, господиня (а не господар, що не вмів добре по німецьки, зрештою, як ми запримітили, здав весь клопіт з санаторією на свою дружину)

запросила нас всіх до вестібулю на інформаційну балачку. Заповіла нам, що на днях прибуде на провірку австрійський аташе з Христіянії і привезе нам гроші на купно одягу та місячну платню. А покищо на перші конечні видатки вона може кожному вигодити потрібну квоту. Притому дорадживала з досвіду, нічого в перших днях побуту не купувати, поки не привикнемо, що маємо вже свої гроші та, що можемо купувати за них, що хочемо. Звичайно такі, як ми, купують все, що їм попаде під руку, щоби лише мати вдоволення зі самого купування. Я бачив опісля на своїх товаришах і на собі самім, що дійсно її була правда. Ми таки пішли вже першого дня до недалекого склепу й купували крім потрібних також силу непотрібних дрібничок. Я купив собі оригінальну бритву з накращої, славної в цілому світі шведської сталі. Дальше сказала нам, що можемо спокійно ходити в проміні двох кільометрів від санаторії, але не дальше, щоби не викликувати в дальших оселях непотрібного зацікавлення, бо тоді поліція не дозволить на дальші проходи. Між иншим, я не пригадую собі зовсім, щоби за цілий час мого побуту в Норвегії я бачив хоч одного норвежського сторожа ладу і безпеки. Ми самі не дали до цього ні рази приводу, а до санаторії вони не заходили.

Всього сім днів провели ми під дбайливою опікою інжінірової. Німці швидко подбали про те, щоби найшлося для нас місце в таборі, призначенім для австрійців. Санками й залізницею переїхали ми до нової місцевости Gran, кільканацять кільометрів на північ від Христіянії. Околиця так само гориста, але вже без великих лісів, витереблених на вивіз, та густіше заселена. Харчі й уладження гірше, як в Лєкен, та на це не звертав ніхто з нас уваги, заспокоївши ще в Лєкен давний голод.

Життя в тій санаторії поплило спокійно і безжурно. Військовий аташе з Христіянії виплатив нам платню та зачет на одяг, тож не було чим уже журитись. Владу над нами виконував старенький спенсіонований норвежський майор, про наше здоровля дбав місцевий лікар і приділена до нашого табору сестричка Червоного Хреста. Хорих між нами не було, тож лікар радив нам лише добре їсти та рухатись багато на свіжому повітрі. В його ординаційній кімнаті висіла, причіплена до стелі, вага й кожний з нас чи не що дня завішувався на ній, щоби переконатись, чи вже прибуло йому ваги. Щоденним заняттям стали лещетарські прогульки під проводом найкращого лещетаря, старого майора і сестрички. Військовий аташе закупив вже давніше для вжитку інтернованих кільканацять пар лещет, так що зараз по нашім приїзді розпочалася наука їзди на лещетах під досвідченим оком майора і щирими порадами сестрички. Хто не хотів їздити на лещетах, той міг кожної хвилини витягнути санчата та

зїхати тостинцем, що переходив попри санаторію, в долину до залізничої стації, побіч якої було кілька склепів. Оселя Гран була далеко більша, як Лєкен, на гостинці значніший рух — головно саний з дровами, що їх везли на залізницю. Але ніодин з візників не сварив на нас за саночки, навпаки кожний добродушно усміхався, уступав з дороги, а навіть, виймаючи файку з зубів, поздоровляв норвєжським „гуд морнінг". —

Степанівна в Норвегії не перебувала. Вона переїхала лише через Швецію до морської пристані Мальме і кораблем відїхала до німецької пристані Сасніц. Але мимо того я стрінувся з її іменем. А було це так:

Десь на другий чи третий тиждень нашого побуту повідомив нас наш добряга майор, що кантоновий комітет лещетарських змагань запрошує нас на кантонові лещетарські змагання в скоці, що відбудуться в неділю в полудне на склоні гори, побіч нашої санаторії. Скоро пообідавши, ми вибралися туди всі гурмою. Гостинець і бічні доріжки роїлися від лещетарів, старих, молодих і зовсім малих, що з усіх сторін зїздились на ці змагання. Такі змагання уладжує що року кожний кантон (це немов українська волость, зложена з кількох сіл) для своїх змагунів, з яких побідники виїздять опісля на щорічні краєві змагання під опікою короля до Христіянії. Коли ми наближились до місця змагань, то вже здалека побачили море голов, а поруч цілий ліс лещет, що їх видці поздіймали з ніг та повбивали шторцом в сніг. Поміж ноги старих шниряли на лещетах малі хлопачки. Молодь розсміяна, весела, старі обовязково з файками в зубах, також з веселими обличчами. — Нас, як чужих гостей, запросили на трибуну, з якої можна було слідкувати за цілим перебігом змагань.

Отож по змаганнях скликав нас наш сотник Васіч до клюбової салі на нараду і запропонував, щоби ми у відплату за запрошення на змагання уладили у себе вечірку для місцевих мешканців. Ми погодились і в найближчу суботу приймали в себе гостей, переважно молодь. При звуках фортепяну розпочалися танці. Я, тоді вже жонатий, не дуже рвався до танцю, та в певній хвилині підходить до мене сотник Васіч і вказуючи на гарненьку панночку, яка не танцює, каже, як добрий господар, щоби я просив її до кадриля. Нічого було робити, я встав, підійшов до панночки і гуляю. Розбалакалися. Очевидно по німецьки. І, подумайте: після відомого вже для мене питання, чи я німець і моєї відповіді, що я українець, знову запит... чи знаю Степанівну. З дива малощо не присів, але що рота роздзявив, то певне. Ну і довелось перебалакати з панночкою цілий вечер, а все про Степанівну. Цікава моя партнерка була студенткою медицини з Христіянії і секретаркою якоїсь жіночої організації. Про Степанівну почула перший раз в часі її переїзду через Шве-

цію. Тоді у всіх шведських жіночих часописах і журналах були поміщені статті і згадки про Степанівну, в ілюстрованих її світлини. Із шведської преси перенеслась слава Степанівної до норвежської жіночої преси. І тут у всіх жіночих часописах було повно нотаток про Степанівну і її світлин.—

Про велике захоплення норвежських жінок Степанівною свідчить те, що моя співбесідниця по упливі більш року тямила не тільки імя Степанівної, але все, що про неї тоді писали. На мій прямий запит, чи до того часу вона знала що про Україну, щиро призналася, що ні.

Я був ще в Норвегії до часу підписання Берестейського Мира. Тоді пустили нас домів, признаючи нас за полонених України, а не Росії. Але за той час я не стрінув вже більше нікого, що питавби мене ще про Степанівну. Зате в нашім клюбі при кожній згадці про Україну, а було їх тоді повно у всіх часописах в звязку з мировими переговорами в Бересті, я мусів давати нераз і для своїх товаришів і для норвежців, що заходили до нашого клюбу, вияснення та інформації, а при тому вже ніколи не забував згадати імени Степанівної, що стільки, як я сам переконався, причинилась до спопуляризування української справи в тих трьох країнах північної Европи.

Олександер Доценко
полковник

Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців

26 липня 1914-го року, після замордування в Сараєві престолонаслідника Фердинанда (Габсбурга) Австро-Угорщина виповіла війну Сербії. Чи слушно, чи не слушно, але дуже скоро почався світовий танець смерти — світова війна. До цієї війни, в обороні Сербії, вмішалася й б. царська Росія.

Ми в цьому короткому нарисі не будемо спинятися над тим, хто саме спричинив цю війну — чи то Німеччина змусила до неї й без того розхитану Австро-Угорщину, чи то може виникла вона через Багдадсько-Капштадські комбінації, чи нарешті викликав її світовий капіталізм у своїому безграничному розгоні... Фактом доконаним стало, що загреміли гармати, затріскотіли скоростріли, полилася кров „за вєру, царя і атєчєство" зі сторони Росії, або в обороні Габсбургів зі сторони Австро-Угорщини. Одна тільки Німеччина напочатку війни мала певний реальний плян щодо її цілі й вислідів.

По обох боках фронтів билися брат проти брата — українці. На боці Австро-Угорщини, свідомі своїх конечних завдань — створити Україну, вони були організовані в формацію Українських Січових Стрільців. Але таких напочатку було мало; решта масово змобілізованих була розкинена по всяких полках та формаціях. По боці Росії це була несвідома, аморфна маса українського людського матеріялу...

На Великій Україні напочатку війни тільки одиниці спинялися над оцінкою політичного положення, та її вислідів для нашої справи; решта йшла сліпо виконувати військові накази. Усіх опанувала якась гіпноза — віддати себе на службу „Батьківщини" — Росії. Коли тепер усе це пригадуєш, то огортає сором при думці про нашу неорганізованість та політичну незрілість. Все розплилося в загально-московському морі...

Десятки мілионів людей воювали. Долітали вістки про лицарську оборону своєї країни королевичем сербським Олександром, про зломання Німеччиною невтральности Бельгії та про її улюбленого короля Альберта з одного боку, а з другого про надлюдські знущання мадярів над „русинами" — словянами. Ці останні робили відповідне враження в російських рядах. З бравурою й навіть очайдушністю старшини всяких національностей, з орхестрами музики й розгорненими прапорами вели в бій московські полки. Найдалі до трьох місяців війна мала бути закінченою. І справді московський вал за одним ударом докотився до Бережан, Галича й Красного в Галичині. По дорозі можна було бачити жахливі картини: на деревах та стовпах уже в стані розкладу гойдалися повішені українські селяни, а подекуди й галицькі священики.

На запитання, за що й хто — відповідали коротко: мадяри, за москальофільство. Жиди докладніше оповідали, що ті селяни були запідозріні в „сприянні" московському цареві, значить — у зраді. Напевно ніхто й ніколи не перечислить повішених українських селян — „москвофілів", спантеличених ріжними пройдисвітами.

В боях бралися й полонені. Серед полонених була велика кількість українців. На одному відтинку фронту чехи в білий день перейшли на московський бік, а підчас атаки на багнети багато людей підносило руки до гори і кричало: — Ми русини, здаємося.

Після цього випадку на Південно-Західньому московському фронті аж до полків включно була видана диспозиція: „В останніх успішних для нас боях на наш бік масово переходили „родниє нам по крові братья славянє — чєхі і русіни". Наказувалося перепровадити по цілому фронту найдокладнішу розвідку, з метою встановити на Австро-Німецькому фронті місця, де є чехи й „русини", увійти з ними в контакт і все зробити, щоб їх в найкоротший час без бою

„переманити" на свій бік, а в бою мати ці місця на увазі. Подавалося також, що по боці Австро-Угорщини багато було частин, де „русини" й чехи були в більшости. Ці відомості до певної міри впливали на піднесення настрою в російських військах.

На Південно-Західньому фронті і з боку московського було багато українців. З полоненими українцями, річ очевидна, провадилися ріжні розмови. І ось побачили наші, що й там були такі самі люди, як і по їх боці, а, найважніше, що говорили вони однаковісінькою з ними українською мовою. І почали вже тоді одні голосно говорити про боротьбу брата проти брата, а свідоміші нишком звірятися один одному про це. Один прапорщик*), Шпунтенко, родом з Ніжина, мені казав: „Подумайте, — та цеж наші брати". А пізніше, стишивши голос, майже шопотом додав: „Яка сила, а так по дурному марнується!", — безнадійно махнув рукою й швидко відійшов. Уже пізніше я довідався, що він тими словами хотів сказати: в півсвідомости його жевріли думки про давню славу України, але тоді він із своїми думками ховався навіть передімною.

Ті директиви командування та розмови з полоненими зродили критицизм серед сірої маси, який поволі готував багаті хоч і на короткий час жнива.

Під кінець 1914-го року в Карпатах на Бескиді, в напрямку на Сянки - Борислав та Славсько - Сколє - Синевідсько, появились якісь охотничі загони, що продиралися навіть поза лінії російського фронту й, як незрівнані стежники (патрулєри) давалися в знаки російським частинам. Тільки в наступних боях російські частини встановляли, що тут стояли якісь частини, що звалися Українськими Січовими Стрільцями.

Прийшов травень місяць 1915-го року. Фронт тягнувся на Бескиді попід Маківку, а на фронті стояли оті саме „Усусуси". Москалі мали надію, що „УСС" — „русини" перейдуть на їх бік. Розпочався завзятий бій. Москалі йшли навалою. У.С.С. по лицарськи боронили свої позиції, переходячи в контрнаступ і відкидаючи ворога. З обох боків було багато забитих і ранених, але москалів загинуло декілька разів більше. Рядові старшини тут не могли зрозуміти зміни в отих „русинів", через яких заломалася ціла офензива.

В той же час московське командування в секретній директиві повідомляло свої довірені органи, що „УСС" — це „адборниє войска, называющія сєбя українцамі і мєчтающія о возстановленіі самостоятельной Малоросії", що вони звязані з „Союзом Визволення України", що вони по складу в більшости інтелігенти. Підносилося їх боєве вишколення

*) Перша старшинська ранга в російській армії.

й тут же називалося їх зрадниками „велікава общава дєла асвабаждєнія угнєтьонних славян". Москалі лютували. Свою злість вони почали зганяти на „москвофілах", не вірячи й їм, називаючи їх зрадниками та масово висилаючи їх на Сибір. Само собою зрозуміло, що московські частини мали завдання за всяку ціну знищити „Усусусів".

З цього часу „Усусуси" були пострахом на фронті для москалів. Вони бачили їх перевагу в бою і вважали за непереможених. Одже народилася вже боєва лєгенда про Українських Січових Стрільців.

Всі ті згадані директиви та оцінки „ворога", натуральна річ, не доводились до загального відома зі зрозумілих причин: боялися, певно, перенесення української „пошести" до „стройних рускіх рядов". Вони відомі були тільки вищим начальникам, а від чогож були адютанти та „пантофляна" почта, щоб і ті менші та найменші про дещо довідались, а свої відомості збільшили, додаючи й свою буйну фантазію. І українці вже це робили. Навіть і фантазія перетворилася в дійсність.

На фронті ми ще тоді не знали та й знати не могли, що думали, та що робили в українській справі наші політики*). Бойові чини Українських Січових Стрільців, їх політична грамотність і наставлення — **війна за Україну** — були першими ластівками, що занесли „отрую бунту" в голови салдацької маси „самоотверженних хахлов", — свобода й вільність в глибокій півсвідомости тисячів душ замаячили невиразно, нескристалізовано як оті далекосяйні зорі. Замаячили і згасли.

На московському фронті вже підготовлялася відома всім Брусіловська операція. Скільки надій на неї покладалося московським урядом! Сотки тисяч війська кинулося на Луцьк-Ковель на Волині й стількиж ішло в инших напрямках фронту. Але як скоро ця директива була задумана, так скоро й заломалася. Десятки тисяч забитих залишилися на полі борні.

І пішов по фронту подих невдоволення, і полетіли перші іскри під порохові бочки „вєлікой російської революції," що звістувала волю Україні. Але безрезультатно: ще не прийшов час...

Восени 1916-го року російські війська стояли в Галичині. Бої йшли цілий час з перемінним успіхом. В жовтні місяці фронт ішов по лінії Дикі Лани-Потутори-Лисоня. 3.X 1916. УСС-и вславилися атакою на гору Лисоню після відбиття кількакратних наступів москалів. Москалі цю свою поразку пояснювали тим, що „Усусусів" під кулеметами австрійці змушували до контр-наступного бою.

---

*) Не будемо тут спинятися на ролі придніпрянців в „Союзі Визволення України": сама назва організації про це говорить. Але про це сіра маса на фронті нічого не знала.

Як там було в дійсности — на російському фронті не знали. Але знали, що Українські Січові Стрільці, — а в мові москалів „Уісуси“ — билися завзято та виявили очайдушну лицарськість. І виросла боєва легенда про УСС-ів, яка світом златосяйним не переставала світити цілий час у визвольній боротьбі.

Як ми бачили із сказаного, перевал російських корпусів в роках 1914—1916 з Київщини, Одещини, Волині, Поділля і т. д. відбувався безперервно через Галичину. Українські старшини і салдати (малороси), що у великій кількости були в цих корпусах, побачили якби свої рідні оселі: своя мова, тіж самі хатки із садочками, прикрашені рушниками та ріжноманітними вишивками, портрети Шевченка, Франка і т. д. Скрізь бачили „Просвіти“, читальні, кооперативи, в церквах слухали Службу Божу з українською вимовою. А на квартирах у священика, вчителя, адвоката та й в кожному домі провадилася стихійна агітація серед російського війська. Усі оті доми були кузнею національного усвідомлення для російського старшинства (малоросів) та вояцтва.

Російська влада відчувала небезпеку тієї агітації. Дуже скоро в ролі губернатора Галичини прибув гр. Бобринський, а при цьому вже випробуваний „обрусітєль“ — епископ Евлогій. І почалася типова російська вакханалія: арешти, висилки, закриття „Просвіт“ — почалася страшенна нагінка проти українства. Вояцтво це все бачило на власні очі, бачило, що нищилося „все наше“, „своє“ — „малороси“ із „сліпих“ стали „видющими“. Прокидалася зі сну українська стихія!...

В бою під Лисонею багато УСС-ів попало до московського полону. І повезли полонених УСС-ів з етапу на етап в глибину Московщини. На одному з таких етапів у с. Козовій на Тернопільщині біля полонених зібралося багато російських старшин, котрі провадили ріжні розмови. Поміж старшинами були і українці. Коли полонених вишикували до вимаршу й вони вже рушили, один зі старшин навздогін кинув таку фразу: „Ідіть, ідіть на Україну, буде нас там більше“!... Інтуїтивно відчував наближення важних політичних змін і майбутню ролю в них отих непомітних полонених, що на війну йшли й боролися за Україну.

Багатьох з полонених УСС-ів перевезли до Симбірська, другу партію до с. Дубівки на Волзі, а декого аж до Ташкенту. До м. Симбірська попали: Горук, Лисняк, Петро Дідушок, Федь Черник, Суховерський, В. Коссак, Будзиновський, Носковський, Осип Навроцький, Агатон Добрянський, Рогульський і багато інших.

І в Симбірську трапився один характеристичний випадок. Коли полонені УСС-и прибули до цього міста, то для них почали призначати покої. Через те, що для москалів вони були всі

Митрополит А. Шептицький посвячує прапор УСС.
Прапор держить хор. Евген Ясеницький.
(Розвадів над Дністром 29. X. 1917. р.)

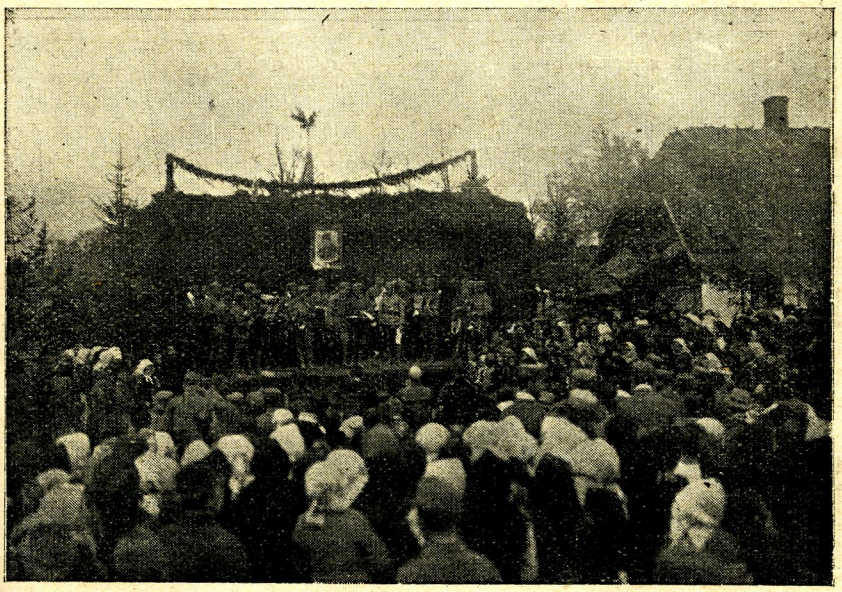

Концерт Шевченка у Вишколі УСС. в Рудниках біля Миколасва 1918 р.
(На естраді орхестра УСС)

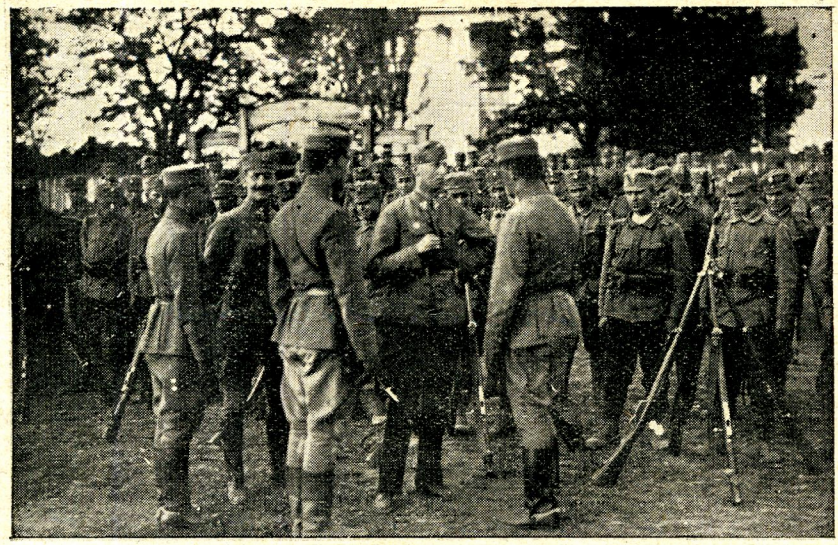

Арх. Вільгельм (Василь Вишиваний) на перегляді Вишколу УСС. в Грузькім біля Єлисаветгороду на Україні 1918 р.
(В середині арх. Вільгельм, праворуч от. Коссак, ліворуч чет. Роман Купчиньський, сот. Михайло Волошин і чет. Евген Ясеницький.)

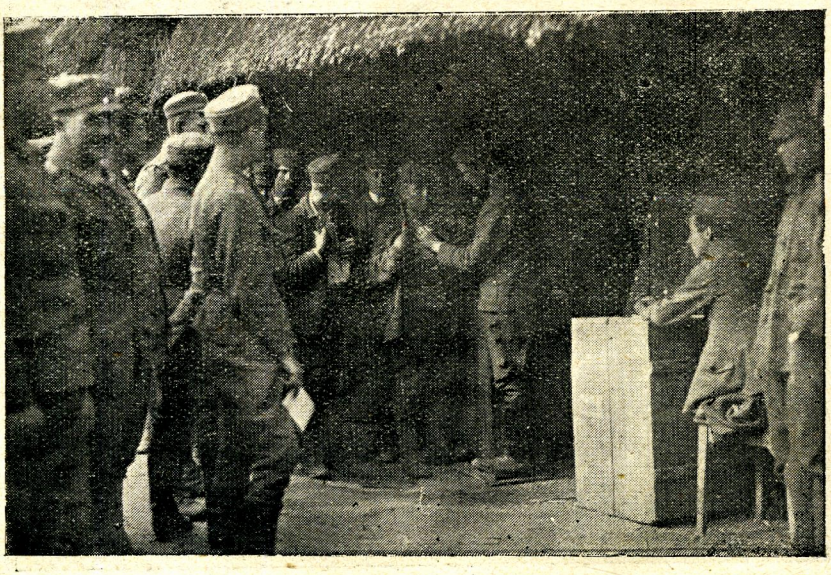

Щіплення стрільців проти холєри.
(Веринь над Дністром 1917 р.)

„русинами", то до прізвища кожного на картці добавили ще слово „русин". П. Рогульський категорично запротестував проти назви „русин", заявивши, що він українець. Його бажання було вволене: на дверях його кімнати й тільки в його одного було написано: **Українець Рогульський.**

В с. Дубівка на Волзі в таборах для полонених перебували: Андрій Мельник, Михайло Матчак, Василь Кучабський, Роман Сушко та інші.

Тимчасом в б. Росії оті іскри, про які ми згадували вище, підгрівали порохові бочки в царській імперії, при активній участи українців Лейб-Ґвардії Волинського полку — зачиналася „велика безкровна" російська революція, що звістувала волю й для України.

У міліонів українських вояків заговорила українська душа... Починаласа українізація частин та організація Українських Військових З'їздів. Російська влада бачила в цьому небезпеку для єдности Росії й свою централістичну політику оправдувала небезпекою розєднання єдиного революційного фронту. На початку заборонялася й українізація частин, й ріжні військові зїзди. Але українська стихія перемогла усі ці трудноші та перешкоди.

У Київі 1917-го року відбувається перший „Всеукраїнський Військовий зїзд", пізніше Центральна Рада (7.III. 1917), організується Військовий Ґенеральний Комітет, пізніше Ґенеральний Секретаріят (15. VII. 1917). — Офензива „божка революції", фактично нездалого „диктатора" Ф. Керенського, не вдалася. УСС-и мали тоді бій під Конюхами. Українці з більшим завзяттям почали завойовувати свої права й обовязки. Відома „куца" автономія України, яку „давали" нам Керенський, Церетелі та Терещенко, вже міліонових українських мас не задовольняла. Почалася тиха, але завзята боротьба за остаточне визволення України.

Українські Січові Стрільці, що свідомо йшли на війну — за Україну, побачили реалізацію своїх мрій і все були зразковою частиною на фронті. Архикнязь Вільгельм (Василь Вишиваний) обняв команду над ними.

Не спали й полонені УСС. З подувом революції вони, ніби ті орли з далеких країн, почали збиратися ріжними шляхами та при ріжних ризиковних ситуаціях на Україну, до Києва. Там творилося нове українське життя — творилася власна держава. Одні з УСС-ів поїхали до ріжних губерніяльних міст для праці в земствах, а другі лишилися в Києві й приступили негайно до організації Галицько-Буковинського куріня, пізніше корпусу Січових Стрільців.

9-го Лютого 1918-го року уряд Центральної Ради підписує Берестейський мир з німцями. З жовтня місяця на Московщині прийшли до влади вже більшовики, які негайно посунули на Україну, прикриваючись гаслом: „самоопределе-

ніє народов вплоть до отдєлєнія". І почалися непосильні бої з ними. Бої під Гребінкою, під арсеналом у Києві, під Житомиром — скрізь брали уділ в боях б. УСС-и.

З початком 1918-го року приходить на Україну німецька і австрійська армія для очищення території України від червоної окупаційної армії.

В її складі приходять і Українські Січові Стрільці. Їх кидають спочатку на Одесу, звідки негайно перевозять Дніпром до Миколаєва, з якого вони переходять в район Олександрівська. Тут УСС в перший раз стикаються в бою з більшовиками і їх розбивають.

Розділені по хатах УСС-и й тут не марнували часу. З кожної хати вони зробили національно-освідомлюючу формацію! Населення напочатку з увагою придивлялося до них. В щоденних довгих балачках виявлялося, що це були ті самі Українські Січові Стрільці, що у світовій війні боролися за Україну. Коли напочатку населення ставилося до них без причини обережно, то пізніще УСС-и в його очах виросли прямо на легендарних героїв.

Треба було бачити прощальні сцени УСС-ів з селянами, коли вони відїздили з України до Чернівців—прощався щиро й сердечно брат із братом... Відїздили ті, що вже четвертий рік воювали за Україну. Щоденно про них згадували й їх робота не пішла на марне.

Л. Лепкий оповідає, що й з Чернівців з його кавалєрійської частини та й з инших чоловік по кілька одразу тікало на Україну, залишаючи товаришів, а часом і родину. І далі зростала легенда про Українських Січових Стрільців: своєю кровю і то свідомо окупали мрії багатьох із нас, реалізуючи факт повстання самостійної України.

Рештки УСС-ів, організованих в Січових Стрільців, залишаються на Україні. Але за гетьмана Скоропадського вони уважаються за „непевний елємент" і їм загрожувало розформовання. І треба було вживати великих впливів, щоб зберегти СС, як військову організацію.

В польсько-українській війні в час проголошення З.О.У.Н.Р.(І.XI.1918) УСС-и являються ядром в організації Українсько-Галицької Армії. 14/XI. 1918 гетьман Скоропадський підписав федерацію України з неіснуючою Росією. УСС-и, на чільних становищах в майбутньому корпусі СС, перші повстають проти Скоропадського на чолі з Головним Отаманом Петлюрою. Треба тут констатувати історичну справу, що невідомо, якби розвинулися події без участи СС-ів. Започатковане в Білій Церкві СС-ями повстання розгорнулося у всенаціональну, величну повстанську стихію.

А переломовий бій під Мотовилівкою на користь Директорії УНР з відбірними московсько-гетьманськими військами (Келлєр, Кірпічніков і др.)—там Український Січовий Стрілець

Федь Черник на чолі своєї сотні проти переважаючого ворога нашої самостійности переломив фронт і нашу перемогу приплатив власною смертю та смертю невідомих героїв. Загально люблений, товариський, відважний до абсурду, рішучий, хоч по вдачі трохи й мрійник, улюбленець покійного Отамана Петлюри — він був тим героєм, яких імена будуть записані в безсмертну книгу української слави.

Похорон його й поляглих з ним товаришів у Києві обернувся у всенаціональну жалобу — ховали й прощали лицарів, що склали свої голови за Україну.

Я твердо переконаний, що вже в недалекому майбутньому, на місці пролому під Мотовилівкою та й у самому Києві стане монумент Федеві Черникові, з кавалерійською рушницею в руці, з піднесеною головою й з очами, обернениими до золотих Київських бань. Хай сплять ці безсмертні герої, дух яких кличе доконати недокінчене!!! Прекрасна легенда живе і жити буде!!! А пісні, що зродилися зараз по його смерті, перетворюватимуть завжди небуття героїв у вічне життя народу.

То не троянди під вікнами ростуть,
То Черникові хлопці проти гетьмана у бій ідуть...

Трудно мені все пригадати... Цілий 1919-ий рік УСС-ці, що були в корпусі Січових Стрільців Армії УНР, брали активну участь у війні з Московщиною, на цей раз з червоною.

15-го липня 1919-го року УСС-ці приходять знову на Україну, вже як частина Української Галицької Армії. Знову переводять епохальну роботу на Україні, творячи легенду української дружної визвольної боротьби.

І тут УСС-ці були якісь особливі, інші від усіх. При тих складних політичних відносинах Уряду УНР з Диктатурою ЗОУНР (внутрішня боротьба, союз з Денікіном, а потім і з большевиками) УСС все боляче переносили. —

У квітні 1920-го року вони повстають проти червоних, пробиваються через фронт до військ УНР, хоч і в союзі з Польщею, щоб знову воювати за Україну. Не всім тоді поталанило: більшість їх опинилася в таборі. Але поодинокі УСС-ці цілий 1920-ий рік і далі приносили себе в жертву во імя Самостійности України на полях слави!

Осип Думін (Антін Крезуб)

Уривки споминів з 1917—1920 р.

(Гол. от. Петлюра)

Ім'я Петлюри почув я вперше в травні 1917 р. Вже тоді на Катеринославщині, а принайменше в районі копалень залізної руди став він побіч Грушевського найбільш популярною постаттю. Коли в Грушевському добачав український загал уосібнення авторитету, мозок українського національного руху, то на Петлюру глядів як на уосібнення його волі до чину, до активности. І хоча в тому часі Центральна Рада ні дрібки не відхилялась від своєї основної політичної лінії федерації з решта Росії, та і заяви Ґенерального Секретаріяту не давали ніяких основ для надій на зміну курсу в самостійницькім напрямі, то все таки Петлюра в очах багатьох українців являвся чомусь завзятим поборником ідеї сепаратизму. Самостійницько настроєна частина української інтелігенції надіялась, що саме він стане головним носієм думки відокремлення України від російського державного орґанізму. Певно годі сказати, звідкіля брались ці сподівання, мабуть сплітались із діяльністю Петлюри як Ґенерального Секретаря Військових Справ.

„Петлюра орґанізує українське військо, власну армію, що завсігди є наймаркатніщим виявом державної самостійности, зглядно того роду стремлінь — себто Петлюра мусить бути коли не назверх, то певно в душі самостійником. Сама його праця мусить тепер чи пізніще довести до того, що він перший підніме прапор незалежної, суверенної української держави". Так думало українське громадянство і льоґічно ці надії не були безосновні.

* * *

В листопаді 1917 р. виїхав я як делеґат від полонених українців — галичан Криворіжжа в Київ з дорученням добитись там дозволу вступити в Українську Армію. Розуміється, що перші мої кроки по приїзді до столиці спрямував я до будинку Центральної Ради, щоби з балькону бодай глянути на засідання першого українського парляменту, а передовсім, щоби побачити наших славних провідників: Грушевського, Винниченка і Петлюру. Перших двох я дійсно тоді побачив, Петлюри не було на тому засіданні.

Тому, що поладнання цеї справи, з якою мене вислано в Київ, затягалось, я примістився на вул. Пирогівській, де тоді орґанізувався „Галицький курінь СС." Від старшин, що зїхалися туди зі всіх кінців Росії, довідався, що Петлюра часто захо-

дить на вечеру до „Ліфляндської столової" при вул. Велико-Володимирській. Щоб заспокоїти свою цікавість і побачити українського міністра війни, пішов я туди одного вечера.

Маленька, доволі скромна харчівня (в пивниці) була вже битком набита гістьми виключно в військовому одязі. Тільки по середині харчівні стояв ще один вільний стіл, зарезервований. Десь біля 10-години при вході понеслись оклики „Слава!" і за хвилину до льокалю увійшло швидкою ходою знову кількох військових людий.

— Той по середині голений по англійськи, то Петлюра — обяснив мені мій проводатор.

З входом Петлюри до харчівні приявні піднеслись зі своїх місць. Знову залунало „Слава" зі всіх кінців. Петлюра засів зі своїм оточенням (5—6 осіб), при зарезервованому по середині столі. В струях елєктричного світла мав я нагоду приглянутись докладно його енергічному але заразом і оригінальному обличчі. Випуклі повіки, дещо горбатий ніс і стиснена горішна частина голови нагадали мені одного полоненого турецького старшину в Царицині. Схожість Петлюри з тим турком була дійсно вдаряюча.

Опісля підчас вандрівки Центральної Ради і її уряду до Сарнів і назад мав я нагоду бачити отамана Петлюру доволі часто. Простий вояцький плащ і цілий одяг не відріжняв його від звичайного вояка, але його рухи і поводження, хоч і товариське, зраджували становище цієї людини, якої імя вже тоді означало певну програму.

Підчас спільних боїв з большевиками на Лівобережжі Петлюра полюбив Січових Стрільців і став їх великим приятелем. Після повороту в Київ його дружба зі Стрілецтвом затіснилась ще більше.

В початках березня запросив Петлюра всіх старшин С.С. на вечеру до ресторану „Паяр". Разом з його співробітниками зібралось нас там 30—35. Незнайомих ще Петлюрі старшин, до котрих і я належав, представив от. Коновалець. Петлюра говорив з кожним з нас декілька хвилин.

Ці повні взаїмної симпатії і дійсної щирости сходини оставили у всіх стрілецьких старшин незабутнє враження.

* * *

Небаром потім прийшов гетьманський переворот, наше розброєння і скитальщина по Наддніпрянщині. Врешті „Збірка" в Білоцерківському таборі. Настали сірі, понурі, отулені важкими хмарами осінні дні. Але довкола почувалось чимраз більше несупокою, хвилювання... Австрія розлетілась, Галичина в українських руках, Німеччина складає зброю перед противником. В таборі стрілецтво перешіптується.... Вправи цілий день, вправи в таборі, вправи поза табором, гостре стріляння що другий день... Щось то буде...

— Петлюра приїхав до нас — чую одного дня „строго довірочно" від сотника Б. Я вірив і не вірив тай часу тоді не було над тим роздумувати. За два чи три дні йду до старшинської харчівні на обід. Входжу і бачу — старшини цілого загону вже на своїх місцях (я спізнився мабуть через службу), а за головним столом, що напроти дверий, сидять Винниченко, Петлюра, др. Назарук, начальство загону і ще кілька незнайомих мені лиць.

Збентежений дещо (всеж таки спізнився), підходжу до коменданта загону, голошу причину спізнення і протискаюсь на своє місце в кут під печею. Та в поспіху зачепив об тарілку мого сусіда, тарілка з юшкою полетіла долів, розбиваючись на куски.

„Славно! славно, сотнику! черепки приносять щастя" — крикнув Петлюра. — „Побачите, панове, ми будемо незадовго в Києві"...

— От має хлоп щастя. — чую, бурмоче мій сусід. — Юшку вилив, тарілку збив, ще й похвалу дістав. —

За три дні були ми що правда не в Києві, але на стації в Василькові таки були. Мене покликано до штабового вагону на чай. Там зустрівся я з Петлюрою, тепер вже Головним Отаманом, який розпитав мене точно про перебіг Мотовилівського бою. Пригадав собі розбитий таріль.

— Бачите, черепки приносять щастя. Ще один такий самий скок як сьогодня (мав на думці Мотовилівський бій) і ми горою — сказав Петлюра на прощання.

* * *

В перших днях травня 1919 р., вертаючи з відпустки з Дрогобича, опинився я на стації Радивилів. В пошукуванні потягу до Здолбунова, броджу поміж транспортами. Втім зпоза одної валки виходить Петлюра зі своїм адютантом. Я поздоровив його: він підійшов до мене, почав розпитувати, звідкіля і куди їду. А довідавшись, що я вертаю з Галичини, каже:

— А правда, що в Галичині невдоволені Державним Секретаріятом і Петрушевичем?

Я зніяковів. Про розбіжність поглядів обох українських урядів не мав я тоді поняття, та й взагалі політичні справи мене мало цікавили. Тому відповідаю згідно з правдою, що про це в Галичині я нічо не чув.

— А дрогобицький бунт? — перебив мені Головний Отаман — вінже виразно звертався проти галицького уряду.

Я коротко представив Петлюрі причини дрогобицької ворохобні і відніс враження, що мої інформації були для його новиною. Коли я скінчив, Петлюра подав мені руку.

— Ну, поспішайте на фронт! сказав і скоро відійшов сторону потягу з особовими лискучими вагонами.

* * *

Початок жовтня 1919р. В стрілецьких касарнях в Староконстантинові немов в улию. За кілька днів має приїхати до нас Головний Отаман на святочне заприсяження двох тисячів новобранців. Сотні вправляють від ранку до вечера. Треба показатись перед верховодом Української Армії...

В означений день прибув Головний Отаман зі своїм почотом. Староконстантинівські касарні у святочному вигляді.

Присяга й дефіляда стрілецьких курінів пройшла справно до подробиць. Лице от. Петлюри сіяло від вдоволення.

— Алеж Він постарівся — замітив хтось зі старшин.

— І посивів... — додав другий.

Після паради обід в старшинській харчівні. І знову головний отаман серед стрілецької братії. Настрій святочний, але відчувається, що його зверхніх форм не пружить колишня бадьорість. В коші, правда, праця кипить, та з фронту повзуть до нас вістки чорні як крила гайвороння. Гине наша сила від лютих пошестий, від перемоги ворогів, що сунуть зі всіх сторін.

Посеред обіду встає Головний Отаман — говорить промову. Зі запертим віддихом слухає старшинство його слів.

„... Видержати! видержати треба нам за всяку ціну. Я ні на хвилину не сумніваюсь, що наша свята справа побідить. Ми упораємося з червоними і білими москвинами, ворогами-сусідами, які зі всіх боків натискають на нас. Тоді стане тільки один український лан!"

Не предбачував Головний Отаман, що це буде його лебедина пісня серед Січового Стрілецтва, що не суджено йому буде сповнити свої завітні мрії, а впасти на шляху з руки злочинного большевицького наймита,

Тоді бачив я Головного Отамана в останнє в житті.

Др. Володимир Галан
кмдт батерії 5/1 У. Г. А.

I.

Батерія Смерти

(Гармашам 4 Гарматного Полку У. Г. А. на спомин)

Правильна організація Галицької Армії зачалась щойно при облозі Львова. Мимо безустанних боїв, серед дуже невідрадних обставин, всеж таки з кінцем лютня 1919 р. бачимо на західному боєвищі три корпуси галицького війська.

Перший корпус займає позиції від Сокаля по Бруховичі, відтак йде другий корпус (осадний Львова) по Глинну Наварію, а дальше напівдень аж до Карпатських гір третий корпус. Найсильнішим був тоді другий корпус, з осідком команди в Бібрці, бо йому призначено найважніше завдання. Він мав теж найбільше гармат, зате менше кінноти, якою пишалися перший та третий корпуси.

Після відступу зі Львова наші частини створили три таткичні одиниці, а саме групу Північ (Дубляни), групу Схід (Куровичі) та групу Південь або Старе Село і з цих груп утворено відтак корпуси зглядно поодинокі бригади. Групу Схід перемінено в 4 Золочівську бригаду і вона занимала найбільшу частину львівського боєвища, бо від Брухович по Винники включно. В склад бригади входили чотири куріні піхоти, а саме курінь 9, 10, 11 і 12 та Четвертий Гарматний Полк в складі 8 батерій.

* * *

З перших українських батерій зі Львова створено Четвертий Гарматний Полк У. Г. А. під командою дуже здібного організатора сотника Лясковського (придніпрянця). Адютантом полку був пор. Галан. Спершу полк мав тільки чотири батерії, а саме 1/4 під командою пор. Полянського в Винниках (одна чета в Підбірцях), 2/4 під командою пор. Сорокевича, теж в Винниках, 3/4 в Чижках (зреорганізована батерія С. С.) та 4/4 під командою пор. Бучака в Дублянах (одна чета в Бруховичах).

Згодом прибувало до Винник більше гармат і з них ми творили нові батерії, приділюючи кількох людий до їх обслуги. Так зорганізовано батерії 5/4, 6/4, 7/4 та 8/4, які розміщено в Прусах, Ляшках Мурованих та Дублянах.

Мимо щоденних боїв на цілому львівському боєвищі, ці батерії перевели повну організацію і приблизно 1. квітня мали потрібне число старшин, гармашів, коней та обозу.

* * *

В другій половині місяця лютого, одержала команда 4 Гарматного Полку в своїм постою в Винниках відомість від артилерійського референта II. Корпусу, що до Винник скермовано цілі транспорти легкої і важкої артилерії, набоїв, возів та иншого військового майна. Негайно ми вибрались з сот. Лясковським на підшукання відповідних позицій для нових, надходячих батерій, та приготовили для них місця у Винниках (важкі батерії), Ляшках Мурованих та дальше напівніч в Дублянах і Бруховичах.

Перший транспорт, це були 4 австрійські 75 цм. полеві гармати і 1000 стрілен. До них приділено від других батерій 28 людий і хор. Б. Ліницького (придніпрянця) та уставлено

на позиції спершу у Винниках, а відтак перевезено до Підборець. Другий транспорт це була важка батерія (дві гармати) під командою мабуть хор. Рябовола, теж старшини Дієвої Армії (з Великої України). Ця батерія складалася з одного старшини, трохи посохлих на шкелєти коней, богато возів та 5 гармашів. Решта втікла в часі транспорту.

Побачивши такі „батерії", ми трохи охолонули в наших надіях на поміч з Великої України і мерщій взялися до повної реорганізації вже прибувших до нас батерій.

Телєфон четвертого полку зачинав свою працю по десятій годині вночі. Тоді ми лучилися з командою корпусу, Начальною Командою, Військовим Секретаріятом, а вкінці з запасним гарматним кошем в Золочеві і від них жадали негайної висилки на фронт людий, муніції, обозних возів та гарматних коней. Треба було уживати всіх можливих засобів, щоби одержати потрібні воєнні матеріяли і успіх залежав в великій мірі від рухливости і підприємчивости старшин. В той час старшина мусів бути не тільки добрим вояком, але і організатором та провідником людий. А цього бракувало всім нашим старшинам чи то галичанам з австрійської школи чи придніпрянцям з російської школи. Там перед відходом на фронт комендант частини мав тільки зажадати все потрібне „з магазину" і на цьому кінчилась його журба. Та у нас треба було зводити прямо сварку за кожного приділеного старшину, гармаша чи навіть воза або коня. Та дивлячись на цю працю з історичної перспективи, треба признати, що протягом не цілих двох місяців зроблено на фронті прямо надлюдську організаційну працю.

Новоприбувші частини придніпрянської армії внесли дуже нездоровий елємент в нашу армію, а це справу платні. Коли галицький поручник мав платню приблизно 300 гривен, то хорунжий прибувшої важкої батерії побирав зразу 3000 карбованців, або 6000 гривен, а звичайний гармаш 900 карбованців або 1800 гривен. Цю справу ми вирішили дуже просто, а саме втягнули всіх в стан четвертого полку і приділили їм нашу платню.

* * *

З кінцем лютого прийшов приказ з корпусу, щоби батерії четвертого полку відкрили вночі огонь на призначені їм відтинки. Цей приказ виконали всі батерії з виїмком батерії 5/4. На слідуючий день сот. Лясковський вибрався на перегляд цеї батерії і на запит, чому батерія не виконала приказу, одержав від хор. Ліницького таку відповідь: Вночі батерія не може стріляти і він не давав приказу, бо і так його не булиб виконали.

Не було иншого виходу, як дати батерії иншого командента, а цього відослати „в розпорядження Начальної

Команди". Саме тоді прийшов до Винник новий транспорт людий, а між ними дуже працьовитий і здібний старшина четар Ткачук, якого приділено мені до помочі як старшину звязку. Організація полку була майже закінчена і я просив сот. Лясковського призначити мене командантом цеї батерії, а адютантом полку призначити четаря Ткачука.

Сот. Лясковський погодився на це та висказав надію, що в скорому часі треба буде створити бригаду артилєрії з двох полків. Полянський мав командувати полком важкої артилєрії, сот. Лясковський мав стати командантом бригади, а мені мала припасти команда полку легкої артилєрії. Та були це пляни, яких з тактичних причин не мож було здійснити.

Коли я перебрав команду батерії 5/4, вона мала 28 „позичених" (від других батерій) людий, 4 гармати та біля 600 стрілен. Харчувались вони при піхотнім куріні. На випадок відступу все це треба було залишити, бо ніяких коней не було. Зачалась організація.

В першу чергу приділено до батерії окремого рахункового підстаршину, дес. І. Рогатинського і від 7 березня зачинає ця частина своє окреме істнування. Приходить своя кухня, нові гармаші, вози, коні до гармат, їздові коні, упряж, трохи одягів, білля. Коли трохи потепліло, кінні гармаші насмарували коні якимсь смаровилом, щоб їх вилічити з недуги. Коням злізла шерсть і вони подобали більш на верблюдів. Та гармаші раділи і ними і піклувались наче малими дітьми. Дня 20 березня прийшов великий транспорт гармашів з Золочева, з повідомленням, що вони брали участь в „бунті" золочівської залоги. Саме тоді йшли завзяті бої кругом Львова і цілих три дні я не мав змоги навіть подивитись на цей новий „доробок", бо мусів цілими днями сидіти на зірній батерії на Чортівській Скалі. Та коли комендант полку висказав своє здивування, що батерія не зголосила протягом трьох днів ніодного втікача, я рішився негайно перевести перегляд батерії та особисто познайомитись з цими „бунтарями" з Золочева.

Перегляд назначено на 10 год. рано і точно в цей час витягнулась перед гарматами лава батерії. День був мрачний і це було нам догідне, бо не треба було ховатись перед ворожими літаками. З поглядів гармашів можна було легко відгадати, що вони соромляться свого вчинку в Золочеві. Прийшовши на фронт, вони зрозуміли, що замісць помочі оцим стрільцям в недалеких окопах, вони всаджували їм ніж. Вони зрозуміли, що коли цілі сотки робили „бунт" в Золочеві, мала горстка 28 гармашів день і ніч стояла біля цих гармат і несла поміч своїй піхоті.

На приказ „Позір! в ліво глянь!" батерія так чудово зробила цей зворот, що відразу можна було пізнати, що це

„стара война". В короткій промові я сказав їм, що найменшу провину проти воєнної карности буде каратися розстрілом на місці. На фронт вони прийшли з клеймом бунтарів проти власної держави і від них буде залежати, щоби цю ганьбу скинути з себе лицарським поступком. Та я вірю, що вони не бунтарі, але добрі вояки і тому я заслав вже звіт до команди полку, що в батерії 5/4 немає більше бунтарів, але є карні гармаші. Від імени прибувших гармашів промовив один підстаршина, що вони дуже вдячні за мою запоруку за них в команді полку і в скорому докажуть ділом, як вони розуміють свої військові обовязки.

Так батерія доповнилась людьми і зачала зливатись в одну боєву частину. Денно відбувалася наука при гарматах, а вечерами гармаші читали книжки з бібліотеки, яку заложив дуже діяльний рахунковий І. Рогатинський.

Коли не доставало набоїв до австрійських гармат, я особисто поїхав до Запасного Коша в Золочів та 27 березня привіз чотири тридюймові російські полеві гармати на виміну за австрійські. Звідтам я привіз теж один скорострїл, трохи упряжи, сідел та кількох гармашів. 1 квітня батерія мала повний боєвий стан

Батерія ділилася на чотири чеї, а саме три гарматні (по дві гарматі) і одну розвідчу. Перша гарматна чета була під командою вістуна С. Квятковського, друга чета під командою вістуна В. Балича, а третя під командою Поточного.

Розвідчою четою, до якої влучено теж скорострїл, командував десятник М. Скалецький. Командантом гармат (кермуючий огнем) в боєвій лінії був булавний П. Будзан, а хор. Е. Герман першим старшиною батерії. Командантом кінних гармашів був десятник М. Олійник, вістун М. Поляк командантом муніційної валки, вістун О. Думанський командантом господарського відділу, а старший десятник Й. Колибаба справником батерії. Старший пушкар М. Пількевич командантом кінної розвідки, вістун І. Яворський командантом телєфонічного звязку. Харчівня і кухня під управою вістуна Г. Хаса. Професіоналісти, а саме два римарі, два стельмахи і два ковалі підчинені командантові обозу, а три шевці і один кравець канцелярійному підстаршині.

Найбільше доскулював гармашам брак обуви, білля і одягу. Команда батерії робила всі можливі заходи в цій справі і гармаші це розуміли та зносили всі невигоди бодро.

І дійсно, коли 30 березня сот. Лясковський ненадійно прибув на перегляд батерії, то не хотів вірити своїм очам, коли батерійна стійка задержала його ще перед батерією і за хвилину вся заалярмована батерія була витягнена на площі перед гарматами, а гармаші різко відповідали на ставлені їм запити. Вечером тогож дня наспів такий полковий приказ: Ч. П. 28.

При моїм обїзді батерій дня 30. с. м. запримітив я, що батерія 5/4 находиться в повнім боєвім порядку. За це висказую команді і козакам батерії 5/4 моє признання і взиваю до дальшої роботи над боєвою досконалістю батерії, щоби в цей спосіб облекшити долю нашим піхотним героям-товаришам в окопах.

Ткачук, четар, в. р. сот. Лясковський,
командант 4 Гарм. Полку, в. р.

Тут треба додати, що вся ця організаційна праця велася ночами або в похмурні мрачні дні, бо в инший час, кожного дня і ночі батерія брала участь у всіх боях на відтинку Кривчиць та в загальній боєвій акції цілої армії, яка в березні 1919 була дуже жива і мала далекосягле значіння.

* * *

З приходом ген. Курмановича до Начальної Команди, зник з армії дух „оборони", а натомісць прийшла віра в свої сили, віра в наступ. Замісць прямого наступу на Львів, ген. Курманович задумує відтяти Львів з заходу та змусити його до здачі. Він підготовляє і виконує успішний наступ на Городок і Судову Вишню. Другі армійські частини біля Львова зручно прикривають цей маневр наступами.

Зокрема курінь пор. Метельського кілька разів наступає на Кривчиці, добуває їх, та під загрозою окруження мусить відійти на давні позиції. Це робить теж курінь сот. Заліпського і з Михайлівщини заганяється аж на Підзамче та вертає з добичею на свої позиції.

Батерія 5/4 і 1/4 бере живу участь в острілюванні ворожих позицій, а зокрема в днях наступу на Кривчиці 2 і 7 березня.

Весь четвертий полк поділено тоді на три груши: Групу „Північ" під командою сот. Аптера, якій були підчинені батерії в Дублянах і Бруховичах, „Схід" з батеріями в Ляшках Мурованих і Сороках, підчинену прямо команді полку тоді з осідком в Прусах і групу „Піівдень" під командою пор. Галана, якій підлягали батерії 1/4, 2/4, 3/4, і 5/4 розміщені в Підбірцях, Винниках і Чижках.

Кожна батерія мала призначені свої цілі і кожної ночі гармати батерій були звернені на головні точки, так що весь терен боєвища четвертої бригади, а головно залізничі дороги і проходи день і ніч були під чуйним доглядом гарматних стежників на Чортівській Скалі, Михайлівщині та Ляшках.

Визначніші цілі були числовані: Маєрівка 18, бровар 23, Касарні біля бровару 22, стація Лисиничі 25, Коршма Лисиничі 26, Цвинтар 3, Червоні доми (Кривчиці) 6, горб 257-33, Залізнича Будка (до Боріцович) 1 і 2, Знесіння 32, Кістярня 36, Лісок біля горба 257—33.

* * *

Про весну 1919 року можнаб сказати найкраще словами Франка:

„Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку"!

І дійсно вже з кінцем березня зтаяв сніг (та лишив по собі страшну грязь в Підбірцях і Лисиничах), поля вкрились зеленю, а на горбах Чортівської Скали зацвили перші весняні квітки.

Та в душі армії не було радости. Невдачі під Судовою Вишнею і Городком вказували ясно, що наші сили маліють, противник кріпшає і на цілому боєвищі бере ініціятиву в свої руки. Наша армія переходить знову в стан позиційної війни, в стан оборони. Стрільці ставлять нові і густіші дротяні проволоки, копають і скріплюють оборонні рови та будують другу оборонну лінію.

Вертаючі з відпустки гармаші приносять нерадісні вістки про деморалізацію і незорганізованість запілля...

Боєвище 4 бригади проходило з початком квітня так (після оригінальної моєї мапи, рисованої на Чортівській Скалі):

З Пасік до залізничої дороги Львів - Винники, біля ст. Мариївки, відтак лісом Чортівської Скали, перед цвинтарем у Лисиничах до горба 276. В тому місці був перетятий залізничий шлях Львів-Підбірці. Дальше продовжувалася лінія до ліска в сторону Сорок аж до каналу і горба 239 і 227 (недалеко лісничівки). Тут були безперервні рови і дротяні проволоки. З огляду на багнистий терен, дальше на північ були лише полеві застави, а саме: в Сороках напроти коти 237 застава зі скорострілом, друга застава зі скорострілом при західнім кінці Сорок. Дальше на захід наші стежі висунулись вперед до Френелівки, кота 244 і краєм ліска до коти 266 біля Ляшок Мурованих, відтак дальше до Малехова і Михайлівщини та Брухович.

Ворожа лінія на цьому відтинку проходила так: від стації Лисиничі до містка на дорозі Лисиничі-Коршма Кривчиці, цвинтар Кривчиці, прямо на північ до залізничої будки, дальше на коту 257, там лінія скручувала на захід до Кістярні і Збоіск. Віддаль обох боєвих ліній була незначна і показуватись там днем не дуже було безпечно. Переглядаючи запілля 4 бригади, можна легко запримітити, що бригада мала два головні залізничі шляхи, які йшли в відмінних напрямках, та що праве крило бригади в Сороках, Ляшках та Михайлівщині було відрізане від центра і лівого крила глибоким, непроходимим каналом та багнистою сіножатею, яка тягнеться від Кістярні майже прямо на схід. Таке розмежування бригади мало той наслідок, що при першому ударі на 4 бригаду, вона — силою географічних обставин, розпалась на

дві частини і одна з них відступаючи на Куровичі стратила звязок з командою бригади і мусіла творити хвилево нову команду для себе. Артилерія була в кращому положенні, бо всі батерії лівого крила і центра бригади підлягали групі Південь, а через те задержували зцентралізовану команду, без огляду на це, кудиб не відступила команда полку.

* * *

Противник чимраз живіше зачав непокоїти наші частини нічними нападами, панцирними поїздами, артилерією, літаками.

Для боротьби з панцирними поїздами батерія 5/4 уставила одну австрійську, гармату на піддашу хати при західнім кінці села Сороки прямо в піхотній нашій лінії. Для піддержки нашої піхоти в Лисиничах таж батерія висуває 3 квітня другу австрійську гармату під командою вістуна Поточного в піхотну лінію в Лисиничах та скриває її при дорозі з Чортівської Скали на захід від села Лисиничі. Дня 12 квітня ворожий панцирний поїзд знову підїхав під наші позиції та обсипав огнем село Підбірці. Під огнем батерій панцирний поїзд зробив негайний відворот, та його гранати запалили вже кілька хат, ранили тяжко 5 людий і гармаша батерії 5/4 Березюка.

На півночі йшли вже завзяті бої з нашим І. Корпусом, а на півдні Третий Галицький Корпус відбивав ворожі наступи на наш фронт. Доходили до нас вістки про якусь армію з Америки чи Франції, а все це не ворожило нічого доброго для нас.

Дня 13 квітня я одержав такий довірочний наказ полку:

4 Гарматний Полк. Довірочний Наказ Ч. 8. Дня 13 квітня 1919 р.

1) Чету батерії 4/4 з Брухович перевести в район Лісничівка на північ від Гамульця.

2) Приготовити на всяку потребу нову позицію для батерії 3/4 (в Чижках).

3) Щадити амуніцію на відбиття дуже правдоподібного ворожого наступу.

Іде до Групи Північ, Схід і Південь.

За вірність: Ткачук, четар. Лясковський, сот.

Це була перша ластівка надходячої бурі.

Після одержання цього приказу, кінні вістуни батерії 5/4 рушили трухцем до Винник до санітарного референта забрати ліки і перевязочний матеріял та роздати їх батеріям групи Південь...

* * *

Вночі з 14 на 15 квітня я прокинувся. Чути глухий гуркіт. Що це? Кидають ручні гранати? Знову тихо. Телефон жемчить: Команда? Що сталось?

— Піхота відступає з Лисинич в безладдю, вже зрівналась з батерією.

Даю приказ; Здержати всю піхоту при батерії, кінні вістові розїдуть по полях і завернуть втікачів. Чи є получення з розвідкою на Чортівській Скалі?

— Получення перерване. Телєфонічна розвідка вже направляє. Перерване теж получення з Винниками. Послідна відомість, батерія мала ранених і мусіла відступити.

„Вислати двох людий до Винник на звязок, а двох вістових поїде зі мною до Лисинич. Команду батерії обіймає хор. Герман!"

Ми помчали до Лисинич. По дорозі стрічали стрільців з розбитого 12 куріня, селян, але ніхто не дав нам ніякої відповіди. Все перелякане відповідало: розбили, але хто, яка ворожа сила, ніхто не знав. Полями ми рушили чвалом до Лисинич і там біля двора привитав нас град ворожих куль. Треба було зїхати в долину, оставити коні і одинцем підсуватися до ворожих позицій. Нам стало ясним, що противник скористав з нічної мраки та нечайно напав на курінь, заняв Лисиничі, мабуть Чортівську Скалу та Винники і тому всюди царить така тиша.

Положення батерії в Підбірцях незавидне. Коли Винники заняті, немає для нас дороги до відступу, хіба по залізничім шляху до Борщович. Але і це загрожена дорога, бо коли противник піде сильним, бічним наступом з Винник, ми пропавші; бо довго оборонятися від наступу піхоти не зможемо. В додатку батерія дала в дарунку нашій піхоті (12 куріневі) скорострїл, який я привіз з Золочева і він теж пропав для нас... Крім цього противник держить Чортівську Скалу і бачить звідтам наші батерії як на долоні та може їх знищити своїм огнем.

Вертаючи до батерії ми запримітили, що горби були вже обсаджені розбитками нашої піхоти, а гармаші батерії 5/4 і 1/4 обсадили своїми силами лінію від Винник, лишивши при гарматах найконечнішу обслугу.

Для злуки з піхотою хор. Герман і хор. Еліяшевський роблять телєфонічні получення та заганяються при цьому аж в Лисиничі, щоби відбити залишену там гармату. Ворожі стежі тікають, наша розвідка тягне гармату руками до своїх та втративши двох людий раненими нищить гармату та в час відходить до своїх, бо стежа доносить наступ на Підбірці. Противник готується до наступу з лисинецького двора та попри залізничий насип.

Я зголосив це негайно команді бригади і полку та зажадав підмоги, амуніції для гармат і піхоти. Сот. Лясковський обіцяв вислати артилєрійську амуніцію негайно залізницею аж під самі Підбірці, а звідтам доставити підводами до батерії. Радив також відступити негайно до Миклашева,

бо піхотна допомога може прийти запізно. На моє внесення він згодився залишити батерії на місці з тим застереженням, що вся відповідальність за втрату батерії спаде на мене як командира групи „Південь".

Дальшу балачку перервало донесення стеж:

„Гальо! батерія! Противник наступає здовж дороги і залізничого шляху."

„Гармати взад!" Треба відтягти гармати, бо віддаль мала, не можна перестрілити горба. Метнулись гармаші й гармати стоять око в око до противника та звертають на нього свої грізні гирла.

Наче тінь виступає ворожа лава з двора. Йдуть спокійно вперед, а ми ждемо...

Бум.. бах... бум.. бах... відізвалася батерія гавбиць вдруге, втрете. Бють на залізничий шлях. Противник хоче нас зайти, та ми на це приготовились. З Лисинич біжать на нас..

„Батерія, огонь!"

І заграли гармати, а рев їх нісся на Чортівську Скалу та відбивався грізним відгомоном. Біжать, блискають гармати, стріл за стрілом паде, риє оболоння та нищить ворожу розстрільну. Заграли скорострільні і голим оком видно, як падуть і котяться трупи. А решта біжить взад, відступ. Наступ відбитий.

„Гальо! Батерія! Ворожа піхота пересовується до ліска в сторону Сорок, йде до нового наступу!"

І знову заграли гармати, кріси, скорострільні. В батерії крик, гук та радість.

„А диви, диви, ось там, давай гармату, ще раз, ще раз!" — стріляють самі без команди.

„Там, ось там ціла гурма, стріляй"! — кричить справник. Сам стає до гармати. Не видержав і хор. Б. І йому остогидло глядіти. Сам наставляє пушку та шле стріл за стрілом так цільно, наче з кріса. Горяча праця. Піт ллється з чола гармашів.

„Хорунжий, уставте одну гармату на Чортівську Скалу"! Він глядить на мене та показує на уха.

„Не ч-у-у-у-ю!" — кричить. Гук гармат приглушив його.

Те саме сталось з гармашами. Не чують голосу на пять кроків. Уставляємо ряд і передаємо прикази.

Наступ відбитий!

Біля залізничого шляху змела противника батерія гавбиць. Туди він пробував наступати цілою лавою. Мабуть сегодня більше не буде наступати.

Ворожа артилєрія стріляє, та зле. Минає батерію і стріли падуть в село. Є ранені... Санітарі їх перевязують, а ми ждемо дальших подій.

„Гальо! Батерія? Противник наступає великою силою при залізниці"! Знову почався нелюдський рев та свист гармат,

скорострілів. Знову купи трупів вкрили зелене оболоння. Ми не щадили. В найбільші товпи падали гранати і розривали на кусні. Не видержав противник і подався взад. Настала тишина.

Умучені гармаші падали на землю, щоб хоч хвилину відпочати. Гирла гармат звернені на всі сторони, розкинені скрині від набоїв, почорнілі від гарматного диму обличча гармашів надавали батерії якийсь дивний, а притім незмірно грізний вигляд.

Біля полудня не стало набоїв для батерії гавбиць і її завдання скінчилось. Вона мусіла відійти взад. По довгій дружбі гармаші розпращалися і так батерія 5/4 остала сама, для захисту підборецького відтинку.

Пополудні, коли ми відпочивали після довгих боїв, зявились воєнні літаки та кинули 9 бомб на батерію, одначе без висліду. Як тільки літаки відлетіли, підбіг до гармати пушкар Плюта, провірив приціл і бумс... полетіла граната на Львів. „Аби си ни думав, жи він нам щось зробив"! засміялися гармаші. Та це почув мабуть літак, бо завернув назад і зачав обстрілювати батерію зі скорострільа і знову без ніякого висліду.

„Він стріляє мухи в воздусі" реготалися гармаші. „Глядіть, з Миклашева йде якась розстрільна... Невже це він заскочив нас ззаду? Ні, це неможливо. Але чому мають напрям на нас, а не на Винники, колиб це були наші"?

Розвідчик Думанський скочив чвалом і по хвилі приніс радісну вістку, що це наш Тернопільський Курінь поведе наступ на Чортівську Скалу та просить допомоги гарматним огнем. Ми відітхнули свобідніше.

До вечера був спокій. Наступ відложено до слідуючого дня, бо на допомогу мав прийти нічю курінь сот. Газдайки.

Командант полку передав телєфонічний приказ, в якому в імени II-го Корпусу, 4 бригади і 4 Гарматного Полку висказано батеріям групи Південь, а зокрема батерії 5/4 та її командантові військове признання та візвано команду подати імена всіх старшин і гармашів, котрі відзначилися в бою. На це я дав відповідь, що в імені групи і батерій приймаю признання команди, одначе, тому що всі сповняли свої обовязки якнайкраще, вважаю, що військове признання є для нас найбільшою почестю.

„Чи батерія відїде на ніч до Миклашева?" спитав мене сот. Лясковський.

„Ні, пане сотнику, батерія остане на старій позиції. Гармаші остануть при гарматах всю ніч, щоби піддержати морально нашу піхоту, а ранком дати їм поміч в наступі". „Передайте Вашій батерії, що ми горді мати в своому полку Батерію Смерти", закінчив сотник Лясковський.

За хвилину залунав голос справника „Збірка“ і біля гармат горячих від цілоденного бою, ставали гармаші в стрункі ряди.

Я передав їм похвалу команди за їх працю, та згадав про наші втрати в Підбірцях: батерія 5/4 мала одного вбитого, 3 ранених, двох пропавших, мабуть полонені! Коли гармата в Лисиничах була заскочена противником, гармаші зачали відступ до своїх, причому поляг гармаш Семко Юган, а вістун Поточний ранений попав в полон. Батерія 1/4 мала одного вбитого і 6 ранених. В цьому дні батерія 5/4 вистріляла 2500 набоїв!

Знову команда „Позір“ і „Розійтись“!

Хвилину були це стрункі, слухняні стрільці. А тепер гомонять усі весело, радуються, не видно між ними ріжниць...

Принесли солому з села, простелили біля гармат і як брати лягають біля них. По цілоденнім страшнім гуку настала хвилина тиші і спочинку. Бліді проміння місяця колишуть до сну помучених гармашів.

Лиш час від часу відозветься гармата, щоби держати в поготівлю боєвище та непокоїти противника.

Спіть, хлопці, спіть, бо завтра жде вас—гармашів Батерії Смерти, нове завдання, новий наступ на Чортівську Скалу.

II.

Протинаступ 4 (золочівської) Бригади У. Г. А.

(Причинки до історії батерії полевих гармат 5|4 У. Г. А.).

Весною 1919 р. занимала золочівська бригада боєвий фронт від Брухович по Винники включно. Дня 15 квітня противник, нічю прорвавши наш фронт у Лисиничах, заняв Чортівську Скалу і Винники та розбив нашу залогу 12 куріня. До повного пролому боєвища не допустили батерії групи „Південь“ 4 Гарматного Полку, а саме батерії: 1/4 і 2/4, розположені в Винниках, батерія 3/4 в Чижках та батерія 5/4 в Підбірцях.

Всі ці наступи на Підбірці відбито силами батерії і розбитків піхоти. За цю оборону підборецького відтинку одержала батерія 5/4 почесну назву „Батерія Смерти“.

В той день батерії в Підбірцях мали двох убитих, одинацять ранених і двох пропавших (мабуть попали в полон).

Для зясовання цеї події надається найкраще довірочний наказ 4 бригади ч. 344, з дня 17 квітня 1919 р., в якому кажеться:

„Зате з великим признанням підносить команда бригади діяльність наших гармашів. Усі батерії стріляли зараз і добре. Нераз були батерії перед пішими частинами і не одходячи, далі стріляли; нераз ішли пушкарі під проводом своїх старшин як піхотинці на стежі і в наступ, нераз сама артилєрія удержувала фронт. Ось взірець і доказ на те, що треба і можна осягнути. Дуже добрий був також і телєфонічний звязок. В Лисиничах оставився телєфоніст 12 куріня, коли вже все розбіглось, він одинокий до останної хвилини інформував команду бригади про ситуацію і відійшов до Підборець щойно на виразний приказ бригади. Осередня „Київ" функціонувала взірцево. Важкий день 15 квітня ц.р. хай буде для всіх відділів відстрашаючим доказом, але заразом і вказівкою, як дуже уважно і пильно треба дбати про службу на позиціях вночі, а особливо над ранком; як важною є охорона стежами, дижурними старшинами і підстаршинами і відповідні алярмові сигнали. Всі команди предложать до 48 годин по одержанні цього наказу, внески на відзначення всіх старшин, підстаршин і стрільців, що особливо визначилися в боях і яким треба завдячити, що з невдачі не вийшла катастрофа. За точне і совісне виконання цього наказу відповідають команданти курінів, батерій та сотень.

О. Луцький, сотник, шеф штабу — С. Шухевич, отаман, кмдт бригади.

Після одержання підмоги в силі двох курінів піхоти бригада старалася заняти протинаступом втрачені позиції. Дня 16 квітня ми вправді заняли старі позиції в Лисиничах, та Чортівська Скала остала в руках противника. Піхота заняла нові укріплення в Підбірцях, а нічю батерія 5/4 одержала наказ відступити до Миклашева.

* * *

Наказ 4 Гарматного Полку оп. ч. 164/5 з дня 17 квітня:

1) Лінія нових позицій бригади: до Полтви від півночи як давніше. Відтак лісок на північ від Лисинич, верхи на захід від Підборець, горби 284—269, Діброва-Чижки.

2) Ліве крило бригади набирає харчі в Куровичах, амуніцію в Гаях. Праве крило набирає харчі і амуніцію в Борщовичах.

Лясковський, сотник, кмдт полку.

Ця лінія не була дуже догідна і тому її вирівнано. Ми залишили Підбірці і тоді фронт проходив від Підберізець, через Унтерберґен (Діброва), на захід від Миклашева до Каменополя. Там ставили окопи і дротяні загороди. Батерія 5/4

заняла позицію в Миклашеві за цвинтарем біля дороги до Борщович, а друга чета (дві гармати) заняли позицію на горбі 278 (біля Каменополя) в отвертім полі.

Коли на Великодні свята, дня 20 квітня противник повів сильний наступ на Чижки, наш випробований курінь сот. Газдайки і всі батерії відбили його з великими втратами для противника. Зокрема чета батерії 5/4 з Каменополя розгромила своїм огнем збірні ворожі точки в Винниках, та не допустила їх запасних частин до Чижок.

Дальші події на нашому боєвищі характеризує дуже добре довірочний наказ бриґади ч. 9. ч. оп. 274/15 з 27 квітня:

1) Команда бриґади висловлює повне признання 11 куріневі за чуйну службу і відбиття наступу противника на Малехів дня 26 ц. м. Залозі Чижок 10 куріневі за бравурне відбиття наступу на Чижки 26 і 27 квітня ц.р. 4 Гарматному Полкові за визначну допомогу в кожнім з тих наступів.

2) В останніх днях зявляються ріжні особи з ворожої сторони, навіть інжиніри вислані противником для шкідливого ділання. Звертаючи на це увагу, припоручуємо негайно скріпити охорону важних мостів і залізничих обєктів, притягаючи для цього в потребі місцеве населення. Команди курінів і стаційні команди мають донести до дня 2 травня про зарядження в цій справі.

3) Останні бої доказали, що найбільшою забезпекою фронту є — ізза слабого пересічного вишколення піших доповнень — пушки і скорострільні. Приказується курінним командантам подбати, аби в кулеметних сотнях мати найліпших і найпевніших людий підстаршин та командантів. У власнім крузі ділань подбають команданти курінів про дальший вибір і вишколення — при кулеметних сотнях — доповнень до своїх скорострілів.

Командант вишколу скорострілів вибере собі якнайскорше з вишколу в Глинянах і Львівської сотні в Пикуловичах по 10 стрільців для вишколу. Батерія 9/4 дістане з корпусної команди скорострільні Кольта з лентами і амуніцію в заміну за Люіса.

4) Польський полонений каже, що в понеділок 28 квітня має бути польський наступ на Ясниська коло Брухович.

5) Ворожа ситуація перед лівим крилом: 5 полк легіонерів має бути змінений незабаром иншим львівським полком. Ворожі скорострільні є коло Г. Г. на захід від Чижок і на лісничівці в лісі. Артилєрія їх находиться в Маєрівці (чотири канони), звернені на Підбірці, Сороки, Малехів. 2 пушки в молодім садку у лісничого Романівського в напрямі на першу Вульку і горб 356. Дві канони з довгими дулами (далекобийні) є на Личаківській рогачці. Дальше 4 канони є коло бровару Грунда. Команда Винницької залоги міститься під залізничим шляхом, за костелом, в хаті бувшого заступника

громадського начальника Курчака. В день найбільше поляків коло парового млина перед Винниками, а також богато їх громадиться через Вайнберґен, німецький цвинтар, Жупанський ліс до Чортівської Скали.

б) На основі розвідчих звітів, стягає противник війська для задержання Львова. Боєві сили горячково працюють над укріпленням міста, щоби не лише Львів задержати, але, щоби зі Львова мати вихідну точку для офензивних плянів, головно на місто Жовкву. Межи ними заряджено бранку до 50 літ без ріжниці народности. Молодих до фронту, старших до воєнних робіт. Для обсади Львова і нагляду над бранцями стягнено познанські формації.

Луцький, сотник,
шеф штабу.

Щухевич, отаман,
кмдт бригади.

Як бачимо, наші команди були добре поінформовані про наміри противника і ми готовились цей наступ відбити.

Дня 28 квітня прийшла нова „ластівка“ з команди 4 полку в формі довірочного наказу:

Нами завважено вчера в першім домі Лисинич (коло 13 години) вісьмох польських старшин, які оглядали наші становища на висоті 284 і на північ від Лисинич, а відтак пішли на Чортівську Скалу. В 21 годині почали острілювати наші батерії ворожу артилєрію у Львові. Наші стежі запримітили незвичайну чуйність противника, який забезпечує свої позиції сильними дротяними перегородами. Ворожа артилєрія острілювала з Підзамча, вночі, село Грибовичі, а важкою батерією з Цитаделі острілювала наші батерії. Позатим без змін.

Лясковський, сотник,
кмдт полку.

* * *

Противник не даром встрілював свої батерії на Грибовичі, бо вже ранком 29 квітня чета батерії 5/4 з Каменополя зголосила велику боєву акцію. Рев гармат і тарахкотіння скорострілів залунали по всій рівнині на північ від Каменополя, а до цього долучувалось жемчіння ворожих літаків та розриви кинених ними екразитових бомб.

Чета батерії 5/4 на Камінній горі змінила свій напрям з Винник на Сороки і Дубляни, щоби так хоч трохи піддержати нашу піхоту, яка під наступом переважаючих сил начала відступати, боронячи кожну пядь землі. Ціле боєвище лежало перед нами наче на долоні і ми бачили кожний рух ворога і відступ наших частин. Зявились знову у горі літаки і обсипали нашу піхоту градом куль зі скорострілів. Від

повної заглади вратувала курінь сотня скорострілів пор. Іванова, котрий обняв теж команду куріня по тяжко раненім в окопах сотнику Заліпським. Не зважаючи на вбивчий огонь ворожих літаків, наші скорострільці виставляють свої скорострільні, проганяють ворожі літаки і заводять лад між частинами.

Вміжчасі підходить залізничим шляхом Львів — Камінка Струмілова, зовсім непомітно, сотня ворожої кінноти і атакує нашу піхоту на полі між Жидатичами і Прусами. Страшний, короткий, рукопашний бій!

З биттям серця ми слідкували за кожним рухом нашої піхоти та числили трупів, які падали від гострих шабель. Помогти їм ми не могли, бо як може було стріляти в цю змішану масу людей, своїх і противника?

Та це тривало тільки хвилину, бо вже решта нашої піхоти впала на землю, прицілюється, вже злетів з коня один кіннотчик, другий, третий, вже тікають!

„Стріляй", залунав приказ і навздогін втікачам засвистіли гарматні кулі.

Та оболоння вже вкрилось раненими та трупами...

Нашу увагу приковує нова подія. Горить запалене противником село Сороки, вибухає огонь в Прусах, зачали ревіти гармати і скорострільні з Чижок, Унтерберген та Миклашева, бо противник повів наступ на весь фронт 4 бригади.

Та ліве крило кроваво відбиває цей наступ і противник тікає. Одначе на півночі наші частини відступають. Ми втратили Пруси, противник підходить до Пикулович. Чета батерії 5/4 з Камінної гори мусить відступати і через Борщовичі лучиться з батерією в Миклашеві, біля 9 год. вечер.

Саме в той час приходить з бригади наказ відступити на лінію Гаї — Білка, щоби вирівняти новий фронт, та оминути небезпеку окруження нашого лівого крила.

* * *

Відступ наших піхотних частин і артилерії начався в темну ніч ,по розбитих весняними дощами дорогах в напрямі на Германів. В половині дороги з Миклашева до Унтерберген пустився дощ і одна гармата застрягла в грязи і це припізнило відступ майже на цілу годину. Вже піхота відступила і нам приходилося залишати гармату. Та гармаші кинулись донеї впослідне, і застрягши в грязи по коліна, підставили ще раз свої сильні плечі й на тихесенько переданий наш знак „гей-руп" підняли гармату вгору і так винесли її на своїх плечах з багна. Все це діялось в темряві, під самим носом противника і одна його граната булаб замінила нас всіх в купу трупів.

Біля 12 години ночі всі частини нашого відтинку були зібрані на стації Гаї і там в заїздному домі зроблено

воєнну нараду. З браку получення з командою 4 бригади, яка мала відступити на Задвірє, команду відтинку перебрав хвилево сотник Ґаздайка, а ґрупа артилєрії „Південь" в складі чотирох батерій оставала під командою пор. Ґалана. Рішено обсадити піхотою лінію річки Кабанівки і Білки, а артилєрія мала заняти позиції біля гостинця і залізничої дороги коло Германова. Батерія 5/4 заняла ранком 30 квітня позицію в дворі Опарів, а після наладнання звязку з бриґадою і полком вона перейшла на нову позицію в Чернушовичах напроти Білки Шляхоцької. Тільки ми приспособились до бою, візвано мене телєфонічно явитись негайно в команді сот. Ґаздайки, в дуже важній справі.

Передавши команду батерії хор. Германові, я рушив знову до стації Ґаї і там в томуж заїздному домі, де вчера відбувалася наша воєнна нарада, застав вже кількох піхотних старшин. Нам пояснили, що скоро приїде автомобіль і ми маємо їхати до Начальної Команди на дуже важні наради, на яких бажають мати представників фронту. Біля півночі прийшла телєфонічна депеша, що поїздку відложено, мабуть до слідуючого дня і я рішився вертаги до батерії в Чернушовичах. Сот. Ґаздайка позичив мені навіть свого коня і вістового і ми рушили вперед до Германова а відтак дальше. Тільки ми виїхали з Германова, пустилась страшна злива. Зірвалась страшна громовиця і дощ прямо заливав нам очі. Коні, пустивши голови в долину, осторожно посувалися вперед і ми здалися на їх чуйність. Так дійшли ми до якогось містка, проїхали його та ввійшли в село. Вістовий застукав до вікна хати, щоби дізнатись, де ми находимося. Страшна блискавиця освітила в цю мить небо і перед нами зарисувалися мури... костела Білки Шляхоцької. Ми попали в ворожу лінію!

Без надуми ми завернули коні в сторону містка, хоч саме там в котромусь з домів, крилася ворожа стежа. Та іншого виходу не було.

Тут блиснула друга думка, як проїдемо цей місток? На нього звернені скоростріли нашої стежі і вони зачнуть стріляти, як тільки побачать кого на містку! А друге, цей місток спалила наша піхота і там остало тільки кілька діравих дощок. Як його перейшли коні, не поломивши собі ніг, це була загадка. На довгу надуму не було часу.

Ми злізли з коней і вели їх на поводах. Коли коні впадуть, тоді ми скоро перейдемо місток і лекше буде хоронитись. Нечайно загавкала в Білці Шляхоцькій собака, почулись наклики людських голосів. Хоч дощ дальше лив як з цебра, нам всеж здавалось, що відгук кінських копит по мості дуже ґучний і кожної хвилини надіялись ворожих стрілів. Перед нами на горбі блимав якийсь огонь і там мигали людські постаті. Це наш скоростріл, звернений тепер прямо на нас.

Та ми вже пройшли місток і відітхнули лекше. Підійшовши до наших вартових, ми розказали їм про цю пригоду, та сміючись подякували їм за те, що не післали нас на другий світ в таку зливу.

На кватиру до Чернушович ми вернули біля третої години ранку промоклі до нитки, обмазані глиною і болотом.

Вістовий рішився вертати назад негайно, бо такий був приказ його курінного. Не тямлю імени цього гарного 25 літного кінnотчика. Приказ був для нього святістю і він дуже гордився тим, що був в частині сот. Ґаздайки, вже тоді відомого в нашій армії з геройських подвигів.

* * *

Першого травня йшло перегрупування бригади і загальний відпочинок, значить: будова нових позицій, телєфонічних получень, перегляд поземелля, чищення зброї, перегляд амуніції, коней, возів, а вже вечером прийшов оперативний приказ бригади до нашого загального наступу, з метою відбити втрачені нами позиції 29 квітня.

Завданням нашої ґрупи було добути Миклашів. Ранком 2 травня піхота перейшла ріку Білку. До завзятих боїв прийшло в дворі Миклашеві, а відтак на цвинтарі. Для піддержки піхоти батерія 5/4 переправилась бродом через Білку (міст був спалений) та прогнала противника з двора. Гірше було в селі. Противник окопався на цвинтарі і звідтам здержував огнем кожну спробу нашої піхоти перейти річку, яка розділює Миклашів на дві частини.

В той час другі сотні заняли вже Унтерберґен та гнали противника з Чижок. Щоби провірити положення, сот. Ґаздайка рушив чвалом з Унтерберґен до Миклашева і там в селі, біля церкви, привитав його град куль. Та сотник пізнав положення і не завертаючи коня рушив чвалом вперед, щоби проїхати місток. Там якраз йшов найгорячіший бій. Якеж було здивування наших стрільців, коли по противній стороні моста вони побачили свого курінного в шаленому гоні до своїх. В нас заперло дух, бо затарахкотіли ворожі скорострільи. Курінний приляг до коня, який що сили гнав вперед, проскочив місток і за хвилину був серед нас!

Вийшов ціло! Чиж диво, що від тоді уважали стрільці свого курінного „характерником", якого куля не чіпляється.

Та курінний не тратив часу, знову кинувся вперед на чолі сотні і все пішло вперед, не зважаючи на ворожі скорострільи. В ту хвилину виїзджає з Унтерберґен батерія 1/4 під командою пор. Полянського та прямим огнем з боку десяткує противника і змушує його до втечі.

Піхота заняла всі свої старі позиції, завдавши противникові значні втрати та добувши богато воєнного майна.

В бою за Миклашів ми мали вбитими: одного старшину, 6 стрільців і значне число ранених.

Батерія заняла позицію біля церкви і звідтам віддала почесну сальву, коли хоронили наших вбитих.

Про цей наступ говорить наказ 4 бригади ч. 115. з дня 2 травня: „Зібравшись по відступі на нових позиціях, перейшла 4 бригада ранком сьогодняшного дня в наступ, та заняла Чижки, Підберізці, Унтерберген, Миклашів, Пикуловичі, завдаючи противникові особливо в Миклашеві великі втрати. Командуючий генерал Павленко приказав передати усім ударним частинам сьогодняшного дня, старшинам, підстаршинам і стрільцям горяче признання. Подаючи це до відома, висказує команда бригади щиру подяку всім, що причинились кровю і трудом до цього успіху, який належить до найкращих в історії бригади.

Луцький, сот., шеф штабу. Шухевич, от., кмдт бригади.

* * *

Мимо цього бригадного успіху, зайшла зміна в командному складі бригади. На місце от. Шухевича прийшов як комендант бригади підполковник Чмелик, родом хорват. Був це незвичайно здібний вояк, дуже відданий нашій справі і в скорому часі всі його полюбили. Ця зміна прийшла мабуть наслідком невдачі 29 квітня і вона вийшла бригаді у користь.

В Миклашеві зачалася знову звичайна позиційна війна, будова окопів, дротяних проволок, острілювання ворога і висилання розвідчих стеж.

При одній такій „прогульці“ ранено хор. батерії 5/4 Германа. Був це один з цих пострілів, які в австрійській армії звали „стріл вартости двацять тисяч корон“, бо він давав право відійти з фронту до шпиталю. Хор. Герман зголосився на розвідку, яка вибралася 9 травня. Біля хреста на дорозі Миклашів — Підбірці вони натрапили на ворожу стежу. Зачалася перестрілка і хор. Герман побачив кров на своїх руках. Щойно за хвилину відчув страшний біль і побачив, що куля пройшла йому через бороду, однак не задраснула кости. Вернувши зі стежі, він пішов до перевязочного пункту, де йому перевязали рану, та хотіли відослати взад. Про це хор. Герман не хотів навіть чути і з перевязаною головою ніс дальше службу при батерії, хоч за це прозвали його „арабським шейком“, на якого подобав він з перевязаною головою.

Про наше життя говорить комунікат 4 бригади з дня 5 травня ч. наказу 122.:

„Ворожі літаки двічі над позиціями бригади. Ворожий панцирний поїзд з Вайнберген і звичайний на південь від горба 272, зложений з 13 вагонів, острілювали наші батерії. О год. 18.30 дня 6 травня завважено дві ворожі сотні

з двома пушками на дорозі до Винник і до першої Вульки. Ворожі стежі підсувалися о год. 13 на Підберізці, а о год. 15 на Чижки і їх відігнано. Польська артилєрія з Грибович острілювала вполудне Котелів, Стронятин, Сетихів і Підліски — гостинець. Наші втрати в ранених. Хор. Герман Евгеній з батерії 5/4 ранений при розвідці ворожих позицій в Підбірцях.

Луцький, сот., шеф штабу. Чмелик, підполк., кмдт бриг.

* *
* *

Вночі 15 травня ненадійно для нас прийшов оперативний приказ до наступу бригади на Пруси. Плян був такий:

До год. 3. рано наші частини мають перебити ворожі стежі і без стрілу підсунутись під ворожу лінію. Артилєрія мала відкрити барабанний огонь по задах ворога і в міру поступу піхоти переносити огонь взад.

В наступі взяли участь 9, 10 і 11 курінь та пробоєві сотні. Весь плянь переведено з такою точністю і так відважно, що наші частини прорвали ворожий фронт, добули Пруси і Сороки та дійшли майже до своїх давних позицій. Забравши полонених і богато воєнного майна, вернули о год. 10 на свої позиції.

З тої нагоди вийшов приказ бригади Ч. 128. та наказ 4 Гарматного Полку Ч. 65.

„Сегодня в день, який святкує наш нарід на памятку знесення панщини в Галичині як Свято Народної Свободи, ударили вчасним ранком куріні 9, 10 і 11 та пробоєва сотня на ворожі війська перед фронтом бригади. Завданням того наступу було: Стягнути ворожі запаси на себе, аби улекшити оборону сусідним нашим бригадам, провірити сили противника та завдати йому якнайбільші втрати; закрити наказаний відступ північного крила та задержати кріпко теперішні позиції групи Схід і Південь. Це завдання виконали славно усі наступаючі куріні, особливо 9 і 11, які, маючи найтяжче завдання, по завзятім бою — прогнали противника з Прусів та Жидатичів і вернулися з богатою добичею без натиску противника в найбільшім ладі і порядку.

Притім полонено 2 старшин, 32 стрільців, три санітарні сестри, здобуто 6 скорострілів, міномет і чимало ворожого воєнного майна. У тім бою противник мав дуже значні криваві втрати. Славно спомагала піхоту наша артилєрія, особливо батерії 4/4 і 5/4, а також висунулася вперед чета батерії 2/4. Усім, що причинились до успіху сегодняшного дня, честь і слава.

Ткачук, четар. Лясковський, сот., кмдт. полку.

Коли взяти під увагу, що в той час наш І. Корпус відступив вже на Камінку Струмілову, а ІІІ. Корпус

в Бобреччину, то цей очайдушний подвиг курінів і батерій 4 бригади з дня 16 травня 1919 остане все на сторінках військової історії одним з найкращих примірів безмірної посвяти, карности і відваги стрільців 4 бриґади. Вони свідомо йшли на смерть, аби, як каже бригадний приказ, стягнути сили противника на себе та улекшити оборону сусідним нашим бриґадам. Ось так святкували день Народної Свободи стрільці 4 бриґади 16 травня 1919 р., встелюючи своїми трупами широкі поля під Прусами, Жидатичами, Дублянами, Миклашевом. Може десь чорніють могилки на колишньому боєвищі, може залишився ще спорохнявілий деревляний хрест.

В болоті, ніби сирота.
Ніхто не зна,
Що там похований лежить стрілець,
Душа свята.

Дамян Пеленський

Осінь 1918 року

(Уривки зі споминів)

В червні 1918 р. виїхав Вишкіл УСС. з Миколаєва над Дністром, зглядно з військових бараків коло Миколаєва, Розвадова, Вереня і Надітич на Велику Україну до села Грузького коло Елисаветгороду. З великими надіями і радістю виїздили У.С.С. Тоді вперше пролунала зі сотні чет. Купчинського пісня: „Зажурились Галичанки", коли вона виходила зі свого постою в Надітичах.

На новому постої, в Грузькім, привитали нас досить холодно. Не дивниця, бо вже перед нами були в цій околиці австрійці, згл. мадяри зі своїми пацифікаціями-юстифікаціями. В самім Грузькім цього не було, та і тут пішла ненависть до наїздника.

Проте У.С.С. скоро дали пізнати, хто вони. Не довго побував я в Грузькім. Небаром приділено мене до 7 австрійської кавалєр. дивізії в Єлисаветгороді, як звязкового між австр. армією і українським урядом, згл. збіжевою біржою т. зв. „хлєбное бюро". Моїм завданням було наглядати над внутрішним збіжевим оборотом.

Я опинився в цілком іншому середовищі, скрайно ворожому до української держави. Моїм шефом був майор гр. Лєдоховскі, великий україножер. Коли тільки мене побачив, білів з досади. Та нічого не міг вдіяти проти мойого приділу.

В хлібнім бюрі стрінувся я зі самими жидами маклєрами з українськими назвищами, як Котляревський, Шевченко, Хмельницький, тільки один книговодець називався Бравнштайн (незвичайний спец в численні на т. зв. „щотах"). Всі вони з погордою і ненависно відносились до всього, що українське. Не любили і австрійців. Це хлібне бюро було правдоподібно большевицьке, бо скрито працювало над нищенням і розсаджуванням знутра української державности. Дивним дивом, були ці маклєри напричуд добре поінформовані про події на фронтах центральних держав, а тоді вже було доволі погано. Що дня інформували мене, що центральні держави вже цілком програють. України не буде!

Про це говорили мені і австр. старшини чехи.

Мене приділили на харчівню до **Wirtschaftsamt-y**. Там харчувалося 3 старшин чехів, один німецький майор і я. Цей майор не приходив ніколи до харчівні, так що ці старшини цілком свобідно розмовляли зі мною.

Всі вони були ряні русофіли й не хотіли погодитись із істнуванням української держави. Серед такого середовища я почував себе, річ ясна, доволі погано. Притому стрічався на кожньому кроці з опором, недовірям, ворожим наставленням. Доволі часто прочитував тайні дивізійні звідомлення, там заєдно згадувалось про карні відділи, які пацифікували українські села. Це все пригноблювало до решти. Тільки настрій селянства до нас У. С. С. і віра в майбутнє села, яке з часом мусить і місто зукраїнізувати, піддержували ще на дусі.

Коли я помітив, що нічого не вдію на своїм становищі і не можу причинитись до злагодження відносин, доложив усіх зусиль, щоб повернути назад до своєї частини.

В серпні дістав я тритижневу відпустку. З відпустки вернув до свого телєфонічного відділу при команді Вишколу і знову став його командантом. В тому часі прийшов розвал фронту в Болгарії. Вичувалось недалеку катастрофу.

Ненадійно прийшла вістка, що нас забирають на Буковину. Не хотілось вірити тому, тимбільше, що на Великій Україні ми були такі потрібні, бо не в одному приходили з допомогою селянам і нераз перешкодили карним експедиціям. Але щож! Приказ, не було ради... В половині вересня вирушили У.С.С. на Буковину, Вишкіл і команда групи У.С.С. арх. Василя Вишиваного (Вільгельма Габсбурга) до Чернівець, решта частин У.С.С. на пограниче Буковини.

Ми їхали через Могилів Подільський, чудовими околицями, понад Дністер.

В Чернівцях розташувалися в касарнях на Горечі, 2 км. від міста. Касарні стояли на горбку, звідки прегарний вид на околицю. Місто Чернівці чистеньке, романтичне виглядом і більш своє, як інші українські міста.

Назви вулиць писані у двох мовах, українській і німецькій. Ще одинока Коломия мала такий характер тоді. Там також були подвійні написи на вулицях.

УСС відчули, що найкращим місцем постою для них міг бути коли не Київ на Великій Україні то Львів. Постій у Чернівцях уважали за повну ізоляцію...

Приїхавши до Черновець, всі рвалися до відпусток, але відпустки обмежено тільки до службових поїздок.

Міжтим, події на заході котились стрімголов. В нас тишина як перед бурею. Стрілецтво збиралось у вільних хвилинах гуртками, політикувало, передбачуючи великі зміни.

Десь коло 20.X. відбулися підстаршинські довірочні сходини, на яких був правдоподібно пор. Трух*) і там втаємничено дуже обережно приявних підстаршин про передбачувану бурю. Старшинські сходини відбувались правдоподібно частіше.

Кілька днів перед 1. листопада відїхав пор. Трух до Львова. Чого, ми не знали, тільки стали очікувати його повороту. Прийшов день 1. листопада 1918 р.

Ранком 7·30 зявився зі Львова гонець від Національної Ради, пор. Сенюта з приказом їхати негайно у Львів. УСС-ів ожидають там як найкращу частину для оборони молодої укр. державности.

В Команді Вишколу не було ще нікого зі старшин. Пор. Сенюту спрямували до команданта Вишколу сотн. Осипа Букшованого. Лискавкою рознеслася вістка, що приїхав гонець зі Львова. Годі описати радість. Всі рвались їхати, щоб найскорше бути у Львові. В очікуванні приказу відїзду, хвилини ставали годинами. О год $9^1/_2$ відібрав я телєфонат з команди ґрупи арх. Вільгельма, приказ негайного відїзду до Львова, подбати про негайне зложення ґарнітуру зі 100 осий і виїзду до Львова.

Це був перший телєфонат в українській мові з команди ґрупи архкн. Вільгельма (Василя Вишиваного). Цим телєфонічним приказом були полагоджені всі формальности відносно відїзду Вишколу до Львова. Та не так скоро пішло усе, як могло й треба було.

Чотиролітний воєнний досвід мабуть замалий був нашому командантові, щоби не обійшлось тут без перешкод на стації при складанні ґарнітуру. Залізничники не українці саботували приказ, стараючись якнайдовше протягати роботу.

Врешті після настирливих і безнастанних ургенсів команди ґрупи архкн. Вільгельма щойно десь під вечір вдалося зложити потрібний ґарнітур. Та тут недописало ще чомусь і заваґонування куріня Вишколу. Замість заваґонувати піхоту

*) Тепер монах — Василіянин

і амуніцію, почали возити й завантажувати провіянтуру, шістьма парами коней, що були власністю Вишколу. Провіянтура була тоді богата, бо на Україні добре підсилилась.

Про це дбайливе вантаження провіянтури стали всяке говорити. Між іншим, що там є доволі приватного майна. Це, звичайно, могли бути сплітки як вияв тієї нервози і горячки зприводу опізнення виїзду. Стрільці рвались, щоб найскоріше, а тут спізнення через провіянтуру. Саме випали свята і не можна було дістати в місті підвод та прискорити вантаж муки й цукру.

В такому схвильованні ходили чимраз сильніші поголоски, що вантажать приватне майно, не дбаючи про вагу справи.

О год. 5 попол. відібрав я ще телєфонат зі Львова з Generalkomdo в німецькій мові, в якім був подібний приказ як з команди групи Василя Вишиваного — зложити негайно гарнітур зі 100 осий і їхати до Львова. Цей телєфонат був наче останною пригадкою негайного відїзду. Та цим не трівожилось наше командування, бо все ще було заняте перевозом маловартних для справи провіянтів. (Харчів було здається 4--6 ваґонів). Аж вечером зроблено збірку куріня для ношення амуніції на двірець. По двох стрільців брали скринку амуніції і так сотнями несли до поїзду на стацію віддалену 3—4 км. Десь після півночі 2 ваґони амуніції завантажено тим способом. Завагонувавсь і курінь.

Телєфонічний рій команди Вишколу враз з канцелярією Вишколу розмістився в першому ваґоні. Все канцелярійне і телєфонічне приладдя пішло в кут ваґону. Кожний з нас відчував, що кріс буде тепер важніший. В ваґоні нас було 12—14. Але зараз ми ще не відїхали.

Слушно завважив пор. др. Волод. Старосольський, що стрільці повинні були заняти готовий особовий поїзд, взявши зі собою амуніцію і зараз відїхати.

І дійсно аж над вечір поносили стрільці амуніцію. Це можна було вже рано зробити, а провіянтуру залишити іншим відділам, які відїхали о три дні пізніше за вишколом. Хто зна чи негайним відїздом з Черновець не булаб вирішена ціла справа, а навіть цілий вислід війни....

Завантажений курінь ще не відїздив, аж в полудневих годинах 2 листопада рушив з Черновець*).

Всім неначе важкий камінь спав із грудей. Хотілося стрілою мчати вперед, щоб дігнати пропащий, даром прогайнований час. А дорога була далека, на добавок на кожній стації виявлялись перешкоди від ворожо настроєних урядовців.

---

*) Сот. О. Кузьма в „Листопадових днях“ подає відїзд Вишколу над раном, та це не погоджується з правдою.

Перша довша зупинка в Снятині. По рішучій перепалці з дижурним руху, добились ми скорого відїзду. Поїзд рушив дальше. Притому знято давний напис зі стації і це був перший наш акт українізаційний. Подібне діялось по інших стаціях, де були довші постої.

Вкінці доїхали вечером до Коломиї. Там роспитували про події у Львові, але ніхто нічого певного не знав. Ми розвідували, як перейшла Коломия в українські руки. В Коломиї здається не було довшого постою.

Наш запас свічок (висвітилося здається 2 лоєві) скінчився і ми поклалися спати. Кожний найшов собі місце на долівці вагону та під одноманітний стукіт коліс скоро всі уснули.

Довше спинились в Станиславові. Крики на двірці збудили нас. Це було десь після півночі. Стрільці хотіли довідатись, що це за причина, та довідались лише, що нам годі видістатись зі Станиславова. Як довго ми стояли, не знаю, казали, що цілих 6 годин.

Рано, як я пробудився, ми минули вже Бурштин. Було це біля 7 ранку, в неділю 3 листопада. Росив дощ. З Ходорова виїхали між 10—11 год. передпол. Подорозі стрічали гурми вояків з австрійських полків зі Львова. Були між ними і українці. Нас збирала досада — чого вони виходять зі Львова, коли там кожну одиницю числиться тепер на вагу золота.

На рампах громадки наших селян. Байдужно позирають на залізничий шлях, начеб нічого і не сталось. Ми стали писати летючки — відозви із зазивом ставати в ряди української армії і стягатись до Львова. Тут стала нам в пригоді канцелярія, було досить ще паперу і кальок. На кожній рампі, де ми стрічали цих байдужих людців, кидали ці летючки.

І з революційного настрою під впливом писання тих летючок, перейшли скоро в дійсно боєвий настрій, бо вже за Сиховом, в якім ми були десь коло 2 год. зполудня, прийшов наказ виступити з вагонів і йти забезпеченим походом, розстрільною побіч поїзду. В Сихові вижидали нас післанці нач. команди з приказом, та поіформували нашу команду про положення. — Я йшов правим боком. Поїзд їхав так поволі, як ми йшли.

Це трохи бентежило нас. Ще так далеко до Львова, а вже небезпечно їхати — значить там недобре.

Недалечко від Перзенківки стали посвистувати кулі в наш бік. З лівої сторони обезпечення поїзду, звели наші стежі з противником перший малий бій. Там поранили одного і забрали його зі собою до поїзду. Санітарі перевязали рану, що не була поважна. При полоненім найшли добре стрільцям відомий багнет пор. дра Старосольського. Колодка цього багнету була гарно виінкрустована гуцульськими кораликами.

На запит, відки має цей баґнет, казав, що взяли в полон якогось полковника і цей баґнет походить від нього. На станцію Перзенківку прибули ми, як вже стемніло. Стали і чекали!

Зі Львова доходив до нас гук стрілів не дуже рясних, але всетаки нас це усвідомлювало, що там почався бій. Сутичка з ворожою стежою була познакою, що противник не спить, а енергійно ділає. Стрільці хвилювались, нас опановувало огірчення, чому ми тут стоїмо, а не йдемо з допомогою там, де нас так ожидають. Тимбільше, що вже звязались з нами „цивільні" звязкові з приказом. Все робилось не так як у війську. Де треба було рішучо ділати і йти бравурно вперід, нас здержувало само наше безпосередне командування. Аж вкінці біля 8 год. вечером командант сот. Букшований: видав приказ: булавна сотня в силі 40 крісів має відійти на Цитаделю, друга сотня т. зв. гуцульська в силі около 180 крісів має заняти двірець. З булавною сотнею пішов я на Цитаделю. З нами пішов хор. Голинський і сотн. Букшований, який мав командувати Цитаделею. Про решту розподілу мені невідомо. Миттю набрали ми, що могли, амуніції і були готові до відходу. Провадив нас один „цивіль" (здається Кудрик).

Серед темряви, заховуючи якнайбільшу обережність, ми старались перейт и попри елєктрівню і Кадецьку школу, тоді вже обсаджену боївкою. Коло Кадецької школи сподівалися засідки, але якось удалось перейти стрийським парком, вул. Супінського під Цитаделю. Могло це бути біля 10 год. вечером. До самої Цитаделі не могли увійти, бо відтам ішов сильний крісовий вогонь, тому припали долів, а наш провідник „цивіль" пішов дати знати, що це прийшли підмогою так довго очікувані Січовики.

Та не скоро вдалося дійти з віскою, „цивіль" мусів повзти під саму Цитаделю, підождати заки стріли дещо притихнуть і умовленим кличем дати знак, щоб перестали стрілянину.

Нараз стрілянина втихла і ми миттю зірвались та побігли до нашої Цитаделі. З великою радістю повитала нас невеличка залога Цитаделі в силі всего 30—40 людий, т. зв. „ляндштурмаків", які по геройськи відстрілювались 3 дні і так задержали в руках таку цінну точку як Цитаделя.

Часу ми не гаяли, негайно змінили до краю перетомлених „ляндштурмаків" і сильним вогнем почали дальшу оборону Цитаделі, маніфестуючи наше прибуття та скриваючи заразом нашу малочисельність.

Ми заняли лише саму цитаделю-касарню з подвірям. Зовнішну частину лишили і лише чуйністю та стрілами старались недопустити противника до башт. І знову через два дні ділили долю наших попередників, видержуючи на становищах. Боротьба зачинала бути щораз острішою.

Треба було приноровлюватись до нових метод боротьби в місті. Кулі літали зі всіх боків неначе пчоли коло вулика. Це не то, що на фронті. Тут зі всіх сторін ворог. З кожньої камяниці падуть на наше подвіря кулі. Лише одна частина, на правому крилі касарні, була доволі затишена. Там звичайно відбувалась збірка.

Наші „ляндштурмаки" перебрали діл харчевий, кухню і т.п. Лиш з 10 з них остало в боєвій частині. У вівторок після полудня прийшла до нас підмога з міста одна сотня У.С.С. в силі 100 крісів. Хто був командантом, не пригадую. Від цього часу ми заняли всі башти і так заволоділи цілою Цитаделею.

Я дістав наказ із залогою в силі 14 крісів заняти башту ч. 4., що над вул. Коперника і Льва Сапіги. До залоги приділено кількох „ляндштурмаків" з 24 полку, хлопці завзяті, немов старі У.С.С., загартовані на італійському фронті. Ми забрали кілька скринок крісових набоїв, ручних та крісових гранатів. Так заняли башту і несли службу через 24 годин. Опісля зміняв нас мабуть дес. Бобинський, або десятник Яхно зі своєю залогою. Службу цю продовжувано аж до кінця відходу зі Львова. Зміна відбувалась все рано, коли ще було темно. Башта ч. 4. віддалена найдальше від касарень, поле між баштою і касарнями, а також башта були під сильним обстрілом скорострільного вогню з вежі костела св. Елисавети або св. Юра. На башті розділили ми стійки, так що 10 стрільців стояло на стійці, 6 на поверсі, 4 в партері, а 4 на острому поготівлі зглядно на відпочинку.

Через цілий час наглядав я над стійками, держав з ними звязок, а з часом провели ми телєфонічну сполуку між всіми стійками. Праця була дуже напружена, бо противник підкрадався до нас з усіх боків. З початку обстрілював нас з камяниць від вул. Вроновської, але скоро примусили ми його до мовчанки. Також із рога вул. Сапіги. Та й з Коперника обстрілювали нас „цивілі"; вибігали з камяниць, ставали за дерева, витягали кріси з під пелєрин, або плащів і обстрілювали нашу башту. Такі випади ми скоро ліквідували. Були і такі відважні, що підповзували аж під саму башту. Та це кінчилось звичайно неуспіхом. Вертали з втратами назад.

Зокрема в довгі, темні ночі треба було берегти себе найбільше. Стрільці закурювали папіроски, клали на мушку кріса і так прицілювались до підозрілих місць, з яких загрожувала небезпека. Такий спосіб прицілу виявився найкращим. Десь коло 10 листопада змінили коменданта Цитаделі. Став ним сотн. Білинкевич, незвичайно відважний; вояк з крови й кости. В найнебезпечніші місця заглядав сам, очайдушно наражував себе. Це дуже впливало на настрій боєвиків.

В нашу башту заходив в день, підчас сильного обстрілу. Новий комендант занявся уліпшенням укріплення. Найбільш загрожені місця обтягнено кільчастими дротами, пороблено засіки. Вкоротці одержала залога Цитаделі маленькі піхотинські гарматки і міномети так, що ми з кожним днем міцніли. Всякі атаки відпирали з великими втратами для противника. Найбільше сконцентровані були атаки з боку Кадецької школи і з вул. Пелчинських. Та і вони кінчились повною невдачою.

Десь 8, або 9. XI. в полудне упав від пострілу мабуть з камяниці від сторони вул. Супінського дес. Середа з телєф. роя команди Вишколу У.С.С. Дістав перед самою вхідовою брамою касарні. Поховали його за мурованою огорожою подвіря Цитаделі в сторону закладу Оссолінських. Кілька день пізніше згинув на башті ч. 1, що над вул. Пелчинських, ст. стрілець Бартків, похований побіч Середи. Більше страт в людях мабуть не було, крім кількох поранень.

Після заняття головної почти противник підсунувся до будинку Духовної Семинарії і почав нас сильно обстрілювати. Через якийсь час годі нам було викрити місце, з якого падав цей безнастанний вогонь. Та опісля виявилось, що була це вежа Семинарської церкви св. Духа, згл. годинник на вежі, з малим отвором. З партеру башти взяли ми цю вежу під обстріл і все затихло.

Перший арматний стріл, який впав з нашої сторони, з Високого Замку, дуже нас підбадьорив. Ми очікували наказу генерального наступу. Доходили чутки, що приходить нам допомога з Великої України, щоб бравурно зайняти решту міста. Та замісць цього мали перимиря, підчас якого по тамтому боці, і то на наших очах скріплялися, свобідно рухаючись по вулуцях, а ми мусіли тільки дивитись, безрадно догадуючись, що з цього вийде...

Підчас такого перемиря старалася маса цивілів перейти з одної сторони на другу. Але ми нікого не перепускали. Не зворушували нас ніякі прохання, навіть падання до ніг.

Очевидним було, що такі переходи мають за ціль розвідку, або доручення наказів. Дуже настирливими бували звичайно жінки. Аж погроза стрілу переконувала їх. Одиноку панночку Г. з перепусткою Начальної Команди перепустили ми на тамтой бік.

На зміні були ми в касарнях, як резерва згл. поготівля. В касарнях на Цитаделі спали ми на I. поверсі в лівому крилі в нижі. Вікна заслонювали сінниками і безпечно світили. Кухня була на подвірю в господарських будинках.

Дуже часто йшли ми на допомогу на вал від вул. Пелчинської. Також доводилось кілька разів йти до Народнього Дому зі звідомленням, або по накази. Одинцем не можна було прокрастись. Ішлося тільки стежею з крісами на пого-

тівлі. Дуже часто падали стріли з пивниць, або з вікон. Це називалось, що перехід безпечний, звязок з Нар. Домом добрий. Найнебезпечнішим місцем, яким треба було перейти з Цитаделі до Нар. Дому, був перехід через вул. Оссолінських, в обсягу ворожого обстрілу з Єзуїтського городу. Доводилось зручно перескакувати вул. Оссолінських, щоб не поцілила когось з нас кулька. Народний Дім робив враження воєнної кухні для бідних, порівнюючи наш воєнний лад і порядок на Цитаделі, метушня така в Нар. Домі пригноблювала вояка.

Раз чи два ворожий літак кинув на нас декілька бомб. Впали поза огорожу Цитаделі і не заподіяли ніякої шкоди.

З довірочних вісток дізналось наше командування про плянований підкоп каналом під Цитаделю, щоб дістатись до нас, евентуально висадити Цитаделю у повітря. Щоправда, справа нелегка — бо на висадження Цитаделі треба чимало вибухових матеріялів, та наробити заколоту всетаки можна.

Для охорони стали наші стрільці шукати за головним каналом. Найшли і обезпечили його. В переддень головного наступу противника підчас перемиря, доходили до нас в вечір з двірця великі крики радости. Це прийшла по тамтім боці допомога. Річ ясна, що нас це бентежило, але не журились, бо були так обезпечені, що ніяких атаків ми не боялись, притому надіялися, що і на інших відтинках наші видержуть удари.

Перемиря скінчилось 21/XI. о год. 6. рано. Зі сторони Кадецької школи пішов на Цитаделю барабанний вогонь. Вся залога Цитаделі зійшла в пивниці, щоб перечекати найгірше і в слушний час випасти на вал для відпору. З валом від Пелчинської ми були получені ровом.

Так і сталось. Коло полудня відбили сильну атаку, а противник мав великі втрати.

Над вечір, коли ми радувались побідою, прийшла, як грім з ясного неба, вістка: Личаків занятий, треба покидати Львів! Жаль було. На ніщо не здались наші зусилля. Завзятість команданта і його бойовиків.

Залога Цитаделі о год. 11 вночі вийшла зі Львова...

Анатоль Курдидик.

Лімке

(Малюнок з днів жаху і щастя).

Лімке! Коли пригадую твоє імя, не можу не задрожати. Ось дванадцять вже літ. Може твій сивий батько Рех Иохел не живе вже й давно поросла трава довкола прямокутної плити на гробі Рухил, твоєї матері, що й моєю була нераз три довгі й непевні місяці, може й він — Вольф — уже сьогодні сивий та похилений, може й ту хатину, де пробув я найтяжчі й найкращі хвилини, змела революція своїм залізним вихром, але...

Лімке! Почерез призму тих дванадцятьох літ я бачу тебе такою, як бачив в довгі й непевні дні, такою, як у ту місячну ніч, коли я в останнє станув і цілував тобі руки і ще довго бачив з горба твою постать на польовій доріжці за містом.

Безсилий час проти таких, як ти, маленька, чорна Лімке!

I.

Не пригадую вже, який воно був день, коли я попав до них в хату. Мабуть тому, що від тоді богато днів було перекинутих горі корінем. Приходили події, що постарювали непривиклих людей через годину на десятки літ і факти, що в моменті мали літа напнятого одчаю. Бог, люди, я — всі ми загубили рахубу днів.

Тоді на ешелон, в якому вїхали ми на стацію, наскочила ворожа панцирка. „Лєнін“ — називалася. І сікла по вагонах, хоч там крім чотирьох сотень хворих на тиф та ранених, було тільки вісім виснажених людей обслуги.

Не уявляю собі, щоб пекло було гірше. Скоростріли клекотали, як швальні машини. По вагонах йшла смерть. І верещала безсилістю охлялих, знемощілих тіл.

Дошки тріщали, кулі дзвінко били об залізні рами. Хто мав ще силу, пробував вискочити. Вискакували напів голі й у біллі і перекидалися в повітрі. Важко ранені зсувалися з дверей, як окрівавлені міхи.

Машиніст одіпняв машину й пігнав — чорт зна де, аби дальш од цього пекла. Крізь усі рейки лежали трупи У дверях стації лежало їх з десять. Один впав, через нього шпортались інші. І скоростріл заставляв їх так лежати.

Я досі не тямлю. Я випав з вагону якраз на ту руку, що була звязана на дошці.

Чи я чув біль? Я зірвався і біг (абож я знаю, як я біг, коли з мене зтекло з пів відра крови?) до найближчого ешелону пустих особових вагонів, що стояв вперід нашого поїзду.

Ліз поміж колеса, зарив головою в залізну гальму, вискочив і біг, потім злетів зі шкарпу, побачив хату і напнявся до неї.

Потім я вчув, що надімною щось свиснуло і прожогом влетів у якусь стайню. Стояло сіно. Я рвав його рукою і кидав на себе — в безсилій злості, задиханий, зіпрілий.

II.

Пізно у вечері, коли прогудів рев наших гармат, що відігнали „Леніна" й до решти гранатами вимішали з трісками вагонів живих і трупів, я почув кроки.

Хтось увійшов. Я заломився в собі. Я знав, що це по мене.

Хтось увійшов з ліхтарнею, поставив її на землі, підійшов в той кут, де був я, нагнувся і...

Я почув, як мене зачіпила чиясь рука. Я скрутився, як наздоптаний хроб, заревів щось обороняючись руками — і здерев з рознятим ротом.

Проти мене стояли великі чорні очі, витріщені й перелякані.

Очі стояли хвилину, потім руки опустили сіно і нервово стріпували з суконки стебла. Потім вона взяла ліхтарню.

Я похопився, що маю голос.

— Пані — лебедів я. — Не кажіть. Не видайте. Я піду...

— Ви хто?

— Вояк, українець. Не видайте, пані! — і я підперся рукою, щоби встати і кинутись їй в ноги.

Але вона притьмом взяла ліхтарню і зникла.

Ніч була чорна і ще чорніше було в мені. Ця дівчина напевно пішла по них. Яж чув, як жиди знущалися над тими, хто з наших попав їм в руки І яж бачив, що в неї було крукове чорне волосся, розбурхане, великі червоні губи й маленький, але зігнений носик.

Я пробіг думками жах, що стояв переді мною і неміч, яку чув в тілі. І біль в руці.

— Втікати!

Але я не міг піднятися.

І я тільки почув, що серце влізло мені десь під гортанку, коли почулися кроки. Це був момент, з якого я опритомнів щойно від слів:

— Батько казали, щоб ви йшли в хату. Не бійтесь. Ось я поможу... Тримайте світло.

Під пахою в мене було молоде тепле рамя, а здорова моя рука почула струнку шию біля ліктя...

— Пані, я сам... я сам...

Якась мла впала мені на очі і я ледви бачив нутро хати. А коли мене роздягнули і я почув під собою тепле ліжко — я розплакався. Шльохав як дитина.

III.

— Я трохи вас налякалася — говорили її великі а проте мов маціпькі уста. — Деж так кричати, як звір. Ну пийте — подавала мені ложкою чай. — Але я не боюся нічого...

— Ви такі відважні?

— Ні, але ми вже стільки пережили, що однаково, чи боїшся, чи ні. А може ще хліба? Ні! А рукаж як? Ви були ранені!

Це було першого дня. Того самого дня, коли Рех Йохил ввечір приліз у мою кімнату з великим капшуком тютюну і перший раз я побачив в його обличчі щось таке, що може мати сивий мужчина з народу, який мав патріярхів, пророків і тисячі-тисячі літ за собою. Рех Йохил був ніби втілений Ізраіль. А того дня я бачив його вперше.

— Ви старшина? — спитав він після цього, як заявив: „Ось я вам дещо курити приніс. Скрутити?"

— Старшина запасного куріня старосамбірської бригади — не міг я збрехати.

— А! — очі Рех Йохила мали щось ніби жарину в собі. — Старий Самбір. Я знаю. Коло нього є Самбір. А в Самборі є мій син.

І цього вистало, щоби Рех Йохил був ніби мій батько.

Це було першого дня. Другого я знав уже, що він виходив витати Петлюру, коли той переїздив через місто, що він „за Україною" і через те ворогів має в місті, що...

Хіба ви не знаєте, про що говорять мужчини, про що можуть говорити, коли довкола пишеться найбільша картка історії і відважуються кількістю заліза й крови права до кожної скиби перелогів?

І першого дня я вже знав, що великі чорні очі — це Лімке.

IV.

Мені було так привітно в цій хаті. Старенька Рухил дріжливо тупотала по хаті, заложивши хустку на вуха, підливала вазоники і торохтіла про все, що мені треба й не треба було знати.

Вона випитувала про „Самбур" — як вона казала, де був її найкращий, наймудріший і найлюбіший син (як у кожної матері), показувала мені старі виполовілі світлини його і своїх внуків від нього, замітала й оповідала про царського губернатора, що ночував в гостинниці її батьків.

Потім варила обід, щоб був готовий, коли поверне Рех Йохил з фірманкування, потім...

А Лімке?

Дрібна її постать крутилася по хаті, вибігала в місто, турботливо спинялася біля мене і лискала вічми.

Що ми не пробалакали!...

Лімке! Як воно сталося цього вечора, коли спав Рех Йохил і сива Рухил, коли між вазоники проліз місяць? Як воно залягла така якась тиша, ніби підчас моменту, коли Рех Йохил під суботу надягав шапку й біле полотно і застигав в молитві над засвіченими свічками на столі? І як воно в таку тишу хтось взяв мої руки й потягнув до тебе?...

Твої напів діточі уста спалахнули під моїми — ти вирвалася і пропала в дверях...

Як, Лімке?

Невжеж життя навіть тоді, коли відважують кількістю заліза кожну скибу, навіть тоді, коли я мав розбиту руку й без завтра був, навіть тоді життя є життя? І кохання є кохання?

V.

А там? Поза тією хатою, де було сонце і три золоті серця до мене?

... Старий Рех Йохил привозив з городу (город — це в нього був Житомір) іноді жидівський часопис і намагався перекладати мені, вважаючи, що найцікавіші з усього вісті з жидівського життя. Розказував про настрої.

Потім до городу неможливе було їхати. В околиці шлялися якісь банди, що нападали на кожного, все одно — дитину чи вояка. Містечко лежало три тижні ніби відтяте від світу. Бувалож таке в революцію. І тільки вістки прибігали в блідих обличчях, розширених очах і засівали кріваву мовчанку.

А враз — в ночі збудив мене постріл під самим вікном ніби. З пострілом здалека вринув у шибку крик, що викинув усіх з постелі. Ще один постріл. Ще. Крик. Безліч пострілів. І божевільний вереск.

Я наказав не світити. Вибухи крику вискакували, як жарини з пожару. Хтось потупотав побіля хати. Пропав у ніч.

Рех Йохил бубонів молитву. Рухил у пітьмі зітхала. А Лімке оперлась плічми об мої груди і стискала судорожно мою руку, якою я охопив її стан.

Я пригадував забуті давно молитви і ставляв їх у вікна, кудою повз жах пострілами й вигуками погрому.

Хто громив, за віщо? — на ці питання ні історія, ні я не можу відповісти. Але ранком я бачив (я ходив вже тоді, хитаючись в колінах, по хаті) порозбиванні обличчя, повишарпувані бороди, покрівавлену одіж і дико вирячені очі.

Так саме виглядає революція на картинах старих французьких фільмів.

VI.

А впівдень того дня (у мене піднялася гарячка і я ляг знову в постіль) до хати увійшов хтось і грімко крикнув:

— Здраствуйте!

І три голоси відповіли здивованим вигуком:

— Вольф!

Я лежав у другій кімнаті, але чув, як Вольф важко стукнув прикладом об землю і розмашно сів на стілець. І здивувався, чому мені про цього Вольфа ніхто ніколи не згадував.

Але через момент я знав уже:

Більшовики були вже в місті. Вольф приїхав, як воєнком і чванився, що стільки а стільки буржуазії вимотлошив.

У його голосі було щось таке, що наказувало оминати його здалека і я хмарив чоло. Я придумував, що може статися, коли він —

— А це хто?

Вольф стояв у дверах, замкнувши своєю великою постаною простір від одвірка до одвірка і сиві його очі питаюче дивилися на мене.

— Це... — почав був говорити Рех Йохил, але Лімке в той мент висунулася вперід нього.

— Це один учитель з повіту. Він хворий і дожидає, поки впорядкують лічницю. Платить нам — відрубала вона чітко, ніби вивчену лєкцію.

Вольф підняв кутик вуст глумливо і знехотя обкинув мене блідим, холодним поглядом:

— Учитель? Хай буде учитель. Хай тільки видужує. Революції потрібний новий кадр вчителів люду...

І не вітаючись ні прощаючись, так, мов я був частина обстановки хати, скрутився на пяті. Щось гидке вилізло з ним з кімнати, залишаючи свій слід і я пригадую, я курив папіроску за папіроскою...

VII.

Ці дні були прикрі і скучні. В ці дні голос Вольфа гудів, ніби віщуючи хуртовину, грім. Він прилазив до хати з ранку, просиджував до обіду і торочив. Це були його спогади, а один з них я затямив так добре, що здається і слова з нього не втратив на стежі літ.

— Да ми його повісили — рубав він ломаною мовою. — Ми його повісили на гаку, де висів канделябр і стріляли з пистолів. Це було цікаво. Що кулька, то цяп — цяп — цяп! На стіл. А його жінку в другій кімнаті бавили мої хлопці. А вино було хорошеньке, наскладав сволоч. А потім її роздягнули і пхнули в нашу кімнату, аж вона — коси отакі — увійшла, як не завизжить! Головою на стіл, на коліна:

— Альберт, Альберт!...

— От ми припрошували, посадили, вона не хотіла. Головою до стола, головою до стола. Геть усю забаву помішала. От цього вже було забагато. Я вийняв бравнінг — бах! — а вона, як мішок. Да! —

Він клепнув себе з розмахом в коліно і садистично всміхнувся:

— О, ми тоді з пятьсот куль вистріляли. Аж котрийсь по-пяному поцілив в мотуз і пан Альберт бах на стіл. На склянки, на вина...

Він обкинув поглядом усіх в хаті, ніби намагаючись побачити враження своїх слів. Залягла мовчанка. Рех Йохилові вус опустився на бороду. Рухил підняла чогось руку до вуст. Він перевів очі на Лімке, вона опустила вії і повільно повернула в мій бік голову. За нею побігли його очі аж до мене і станули проти мого обличчя.

Я чув, що видержую погляд. Я відчув, що цей погляд на мені — ворожий погляд. А проте я видержав і Вольф підніс руку.

— Да.. Учителеві — він спеціяльно підчеркнув слово „учителеві" — не подобаються такі забави. Що?

— Нічого — відповів я твердо, — є всякі забави. Кожному яка по душі...

Вольф схмарив брови:

— Буржуазній душі забава при вині, пролєтарській при крові — кинув він їдко. — А ви, учителю, швидко визбудетеся буржуазних залишків — і він зареготав сам, їдко, гірко. Потім побачив, що сміється сам, затиснув губи, устав і почав шукати шапки.

— Видужуйте! — кинув на відхіднім, а це видужуйте казало: — Стрівайте!..

VIII.

— Знаєте, я боюся його — шепотала Лімке якось у вечері, коли Вольф знову наоповідав цілу стирту своїх подвигів. — Я його... я його ненавиджу. І боюся...

Її рука дрожала в моїй долоні і в сумерку я бачив болізно схмарені її брови.

— Чогож тобі боятись, Лімке?

— Хіба я знаю? Але іноді як подумаю, що я буду мусіла бути його дружиною...

— Лімке!..

— Дружиною — повторила вона останнє слово. — У нас так. Нас заручили ще дітьми і так воно мусить бути...

— Лімке!...

Це все, що я міг скрикнути. І це я безпомічно скрикнув. Я знав, що закони цього народу старі, як він і такі залізні як він.

IX.

Потім прийшли три дні — переломові дні.

У перший був соняшний вечір, нікого не було в хаті і я сидів сам при вікні. Про що в такі тихі, соняшні вечорі, думається — знаєте.

І в той соняшний вечір у хату вліз Вольф. У перше, відколи він був, ми зустрілися сам на сам. І з першого його „Доброго здоровля“ вичувалося інстиктовно ворога, хоч вечір був тихий і соняшний.

— А, вчитель сам! — зареготав він, відмічуючи спеціяльно слово „вчитель“ і не подав мені руки. — Якже це так, що ви вчителю, сам? Чому завжди ви вчите Лімке, а сьогодні сам?

Я подивився на нього якось так, що він скрутив голову і застиг. Я прошептав:

— Так...

Але Вольф на хвилинку тільки збентежився:

— Лімке — гарна дівчина, правда? А як ви вчителю, думаєте: Я і вона — добра пара?

В його словах щемів глум і знущання наді мною. „Він щось завважив“. — блимнуло мені в черепі, а проте я відповів, силкуючись на спокій:

— Якщо ви будете такі, як Лімке — буде добра пара!.

— Славно сказано! — гопнув мене Вольф по плечі здоровенною лапою. — По вчительськи! А скажіть, вчителю, ви швидко будете здорові? Га? — допитувався він.—Я хотівби вашої допомоги в комсомолі, бо хтось бомкнув мені, що ви петлюрівець, а я заступився за вас і я з вас хочу мати доказ. Могтимете в суботу на мітінґу говорити — га?

Слова були закинені, як сітка і я чув, що замотуюся в неї. Старі вяоцькі нерви перестали слухатись, але я мав ще силу панувати над їми.

— Якщо буду здоровий — я буду! — і я чув, як серце мені на бік перекинулося.

— Га! Я так і думав! — і Вольф знову „поклав“ на мене руку. — Я боронив вас, що ви прихильник влади пролєтаріяту і я знав. Що? — глумився він далі. — А скажіть — підсунув мені обличчя під очі — з мене і Лімке буде добра пара? — і не дожидаючи на мою відповідь, вийшов з хати. На порозі станув, оглянувся — потім бахнув реготом —пішов. В хаті залишилося по ньому щось зі сатани.

...Це був той вечір, коли ти так плакала, Лімке, правда? Коли тобі сльози струмком текли, а я одіймив тобі руки від обличчя і цілував твої вогкі щоки — правда, Лімке? Той вечір, коли я ще не розумів, до чого ти сказала:

„Вольф напосівся на вас“.

— правда, Лімке?

І коли в твоїх темних очах я згубив, як золотий гріш у темній шахті — серце.

X.

Картина другої ночі така:

Я і Лімке сидимо пізно в ніч у хаті. Лімке овила себе

моєю рукою і пестливо стискала мені пальці. Її відкинена голова лежала на моїм правім плечі, якось так лежала, що уста її були, як чарка меду.

...Лімке оповідала мені казку. Не діточу казку, а казку про царівну і про князенка, що називалися так, як вона і я, казку, що не тисячі літ тому, а ось таки в цей вечір ставала солодкою правдою. І казка плила, срібним струмком плила, а уста Лімке були, як чарка меду і мід був такий солодкий...

А враз вікно скрипнуло, одхилилося, за шибкою щось виросло і червоний сніп електричного полумя вскочив у хату. Лімке втулилася в мене. Сніп упав на нас.

— Доброго здоровля, вчителю! — чути було вигук тріюмфу. — Вибачте, я хотів тільки довідатись, чи ви поздоровшали — га? І як наш виклад?

Світло разило очі, вперто стояло на наших постатях, але я бачив поза цим світлом жахливо заскалені очі, що здавили мені слово в гортанці.

— Мені на завтра треба вас! — вигукнув голос і зник зі світлом, з постаттю, з вічми, як дивоглядна примара, по якій не хотілося вірити:

Було — чи зява?

XI.

Потім був день тривожний, а потім знову ніч. Третя й остання. Я мігби вам з годинником в руці сказати про кождий її момент, хоча між нею, а сьогодні величезний простір часу, безладно позакидуваний подіями, пережитим, важким і веселим.

Ось — я лежу на ліжку. Вікно одчинене і парна ніч вховзується крізь нього. Я чогось ослаблений, перевтомлений, якби мені казали втікати — не рушивби ногою. Ось я лежу, вдивлений у темну сильвету. Сильвета має руки й одна з них блукає у моїй чуприні, а друга на моїх устах. Цю другу я цілую в долоні й чую, пахне польовими квітками.

Я дивлюся в сильвету. Навіщо говорити? Говорить ніч, говорить щось у просторі, в місяці, що залив шматок долівки — не треба говорити. Говорить серце, думки, кров — не треба говорити. Так минають хвилини, чвертьгодини — говорити не треба. Часом я тільки шепну „Лімке“, але більш до себе, як до неї...

Потім на подвірї чути гук пісні і я пізнаю зразу: Вольф співає по пяному. Не бачу, але знаю, що Лімке блідне. Інстинктово підношуся з постелі. Голос розкочується по подвірї, безлично лізе у вікно — хтось гримає у двері до хати. Маю враження, що гупає прикладом од револьверу. Лімке вириває обі руки, чую біжить крізь кімнату, другу, вже в сінях.

— Це ти, Вольф?

Насторожуюсь, як іноді на стежі, коли несподівано чуєш: хто йде?

— Адкрой! — чую голос і хтось мов довбнею бє в одвірок. Потім замок цокає і Вольф пяними ногами влітає в сіни, трохи не паде.

— А! — вигукує він. — Не спиш! З петлюрівцем кохаєшся! Да! Етому буде кінець. Утром я його передам комсомольському судові. Все знаємо! Да!.. Я...

— Вольфик! Вольф! Ну чого тобі лютитись? Він невинен нічому. І я невинна...

— Я пасматру на нєво! — вискандовує Вольф. — Я сволоч, ету... Я... маю привести його січас...

Я сиджу на ліжку і пробую вбгати в голову те, що чую. Тікати крізь вікно не хочу. Не чую сил. Знаю, чого прийшов Вольф. Чую, як заспокоює його Лімке. Не бачу, але знаю, що ось вона пригорнулася до нього, а він вперся йти. Від дотику її тіла спускає з тону, але ще лютий. Потім знову він по пяному шаліє, знову не бачу, але знаю, що вона повисла в нього на шиї, чую, як пригадує йому щось і піднаходить любі слова, потім Вольф втихає і бормоче щось, а потім чую метушню у сусідній кімнаті, як хтось повторяє невтомно: „Вольф, Вольфик, ні, Вольф, ні, ні," хтось сапить і нагло тишу хати пронизує крик жаху і хтось по пяному рже, по тваринному...

А оце сиджу і голову тримаю в руках, як не свою і в цьому моменті думаю на диво про щось байдуже: Чи грушка ця, що коло нашої хати, зародила і чи велика Гануся, що гуси гонила і якої я не бачив 6—7 літ...

Тримаю отак голову — хіба я знаю скільки?

XII.

Потім мов устаю зі сну. Хтось стоїть проти мене і в хаті сірий досвіт. Лімке стоїть проти мене. Бліда, з розжареними вічми, з порваною на грудях сорочкою і на нозі струйкою крови. Я ще не розумію. Хмару брови, підношу чоло і тільки тоді розумію, коли паде слово:

— Тікай! Тікай!..

Напівпритомнний хапаю свою витерту шинелю, шапку і торбу на хліб. Не думаю про те, що отак в дорогу йти годі. Рука Лімке вже в моїй руці. З порога ще обкидую зором хату.

Потім ідемо сонним, півсірим містом. Рука в руку, вгорнені боком у себе. Не говоримо нічого. В дорогу дивимося. Іноді чую, як ноги в Лімке вгинаються і тоді міцніше стискаю її руку, що ціла під моєю пахою. Так ідемо одною

ніби вимерлою вулицею, другою, третьою. Потім полем. Поміж жита. До білого неба над овидом. Під гору порошистим шляхом.

І щойно, коли ми на горі, коли по цей бік місто, а по цей бог зна куди шлях, Лімке стає. Я стаю. Дивимося в себе, в цю останню хвилину хочемо взяти в себе образ одне одного. Я взяв. Памятаю до сьогодні: Біле обличчя з синілими пругами попід очі, помняті втомлені уста, розкуйовджене волосся й одну грудь з роздертої сорочки.

— Лімке!..

— Мій!...

І ось тільки всього. Чую, що щось пхається мені до очей, я не повинен плакати, але оцей хтось, що блукає мені по плечах рукою, заходиться хлипом і мені ніяково, я мушу плакати, а соромлюся і плачу...

— Лімке! Моя Лімке кохана!...

Її вуста блукають так швидко по моїм обличчі, що я даремно намагаюся схопити їх, потім попадають під мої.

— Йди! Тікай! На!

Беру з простягненої її долоні револьвер. Знаю: Вольфа. Хочу ще вхопити її, але вона вже побігла.

— Лімке!...

Застигаю. Вона побігла. Ось вже поміж жита біжить маленька чорна цятка, вже добігає до хат, вже сховалася...

— Лімке!.. — — викрикую у простір увесь свій одчай, хапаю очі в долоні і як підрізаний, як дитина заходжуся плачем, паду на межу...

XIII.

Потім знову дні, поперевертані, без сенсу, залізні, голодні, вічнавіч смерти — які хочете. Скільки — не знаю. Волочимося вперід, взад, губимо лік кільометрів, сторін світу, часу, божеволіємо враз з цілим світом — це годі описати. Це треба пережити.

А з того часу залишилася у мене одна свята памятка. Я мав на собі в той час може з 30 одностроїв і 30 скидав, а був чорт зна де й коли, а цю памятку виніс з пекла. Це шматок часопису„ Красная Звєзда", який я припадково найшов у полоненого красноармійця. Там є три стрічки, які я вивчив на память:

— В Краснодаре растрєляно Лімке Рех за помощ петлюрофцу в паваротє к своїм бандам.

...Тепер знаєте. Петлюрівець — я, Лімке — вона, розстріляв — Вольф...

* * *

Бю тисячу на один, що я зустріну Вольфа. Чую. Як воно виглядатиме, не знаю. Знаю, що матиму тоді кров на руках...

Чую, що зустріну його так, як чую, що я буду ще в тому місті. Що буду в тій хаті. Що крикну як тоді:

— Лімке!..

І знаю, що почую її голос. З того світу почую.

Безсилі час, простір, смерть проти таких, як Ти — маленька, чорна Лімке!...

Дмитро Кренжаловський.

Могилівська Група

(від 15 XI. 1919 до 18. II. 1920 р.)

Галицька Армія перейшла Збруч з думкою, що витисне большевицьку навалу з Наддніпрянщини, а опісля спільними силами здійснить недовершене діло, а як доля усміхнеться, поверне знову в славі. Сталось це 15. липня 1919 р. з приказу головного отамана С. Петлюри.

І почали галицькі полки офензивний похід на Київ, розбиваючи большевиків під Балином, Бердичевом, Козятином, Ялтушковом, Могилевом, Винницею, Уманем і Білою Церквою, а 30. серпня т. р. увійшли в Золотоверхий.

„Хай живе Українська Народна Република!"

„Хай живе Українська Армія! Слава галичанам!"— ентузіястично витали галичан кияни.

Та не довго тревала радість... Зі сходу насунула чорна хмара, несучи зі собою нову повінь. Чорносотенні війська ген. Денікіна голосили „Єдину неділиму" і знову йшли в нівець криваві жертви. Надармо висилає Український Уряд делєґацію до Денікіна з пропозицією — розбити наперед спільними силами большевиків, та мирною дорогою поладнати українсько-російську справу. Денікін не лише, що не приняв делєґації, але й навіть чути не хотів про слово „Україна". Залишилось одно: — провадити війну на два фронти.

Дня 4. вересня 1919 р. вирішено на Раді Міністрів проголосити святу війну зі старорежімцями, а на другий день розкинено проклямації по цілій освободженій території з підписами отамана Петлюри і диктатора д-ра Петрушевича, взиваючи всіх, „хто себе почуває українцем і в кому кипить українська кров", станути до боротьби з лютим ворогом.

І видержали хоробро знеможені війська до самої осені. Видержали, аж жахливий тиф виклав їх покотом, а люта смерть непощадила.

Вистарчить коли освідомимо собі, що в другій половині жовтня 1919 р. хворіло 83% цілої армії. Всі лікарні, касарні, школи і державні установи були битком набиті хворими, — а величезні коридори жмеринської стації завалені трупами.

Дня 28. X. 1919 скликано всіх галицьких старшин у Винниці, а дня 4. XI. 1919 р. всіх наддніпрянських старшин, на нараду. На першій і на другій був от. Петлюра і диктатор Петрушевич. На обох визнано, що ведення дальшої війни неможливе й вирішено ще раз вислати до Денікіна представників української влади для переговорів.

Галицька Армія, розташована під цю пору в районах Винниці, Козятина й Летичева, була майже ціла окружена військами Денікіна, не могла рушитись нікуди, спутана тифозною лихорадкою і не оставало їй нічого, як прийти до згоди з денікінцями. Це сталось 7. XI. 1919 р., коли вже з трьох сильних корпусів остало не цілих чотири тисячі — один повний полк*). Пакт з денікінцями це не вина ґен. Тарнавського, як необізнані з умовинами думають. Зробив би це тоді кожний, з людських почувань, врешті і виходу ніякого не було, коли армія не могла рушитись.

Диктатор др. Петрушевич, довідавшись про вчинок ґен. Тарнавського, передав його полевому судові, а верховодом армії призначив ґен. Микитку. Дня 11. XI. 1910 скликано в Под. Камянці Національну Раду, в котрій взяли участь також представники Наддніпрянщини, — член Директорії Макаренко, військовнй міністр, полк. Сальський та інші. Нарада тревала від 7 год. вечером до 4 год. ранку. По довгій і острій дискусії вирішено, що дальше ведення війни серед таких обставин немислиме, та що вчинок ґен. Тарнавського треба уважати конечністю ратування решток конаючої армії. — Є це слова воєнного міністра полковника ґен. шт. Сальского, що під той час верховодив Дієвою Армією Наддніпрянською.

Прийшов вкінці 15. листопад 1919 р. Був це мабуть найтрагічніший день. Польська армія перейшла Збруч і посувалась скорим темпом на Камянець і Проскурів. На півночі розпочали офензиву большевики, а зі сходу денікінці. — Галицький Уряд виїхав нічю о год. 2 до Румунії, от. Петлюра на Проскурів, а відси до Польщі. — Охорона галицького уряду та ці військові частини, що були розташовані недалеко Камянця, одержали наказ ще нічю відійти в напрямі Нової Ушиці, щоби долучити до Нач. Ком. Гал. Армії.

---

*) Докладний звіт стану пересланий Диктатурі і Нач. Ком. Гал. Армії дня 6|XI. 1919.

Це короткий перегляд відносин, серед яких опинились галичани на Великій Україні в часі від 15. липня 1919 до 15. листопада 1919.

Дня 16. листопада 1919 р. о год. 3 рано вирушили з Камянця й околиці всі галицькі частини в напрямі Винниці, через Дунаївці. Команду над ними обняв ґен. Ґембачев. Дорога була страшна. Дощ зі снігом падав цілий день. Коні заслали своїми трупами цілу дорогу. Сто раз гірше було зі стрільцями. В кожному селі, кудою вела дорога, залишались десятки хворих на тиф без ніякої опіки — на ласці селян.

Рештки Наддніпрянської Армії відступали тоді в противному напрямку. Перших ми стрінули між Дунаївцями і Мінківцями, Січових Стрільців (Київських). Сумний був це вид. Галичани йшли на схід — Наддніпрянці на захід. Подорозі приставали одні і другі. Творили гуртки і вперве мабуть „раду радили"...

— Ви куди?

— До Денікіна...

— А ви?

— На захід...

Огортав якийсь дивний жах. Одні з того одчаю сварились, другі плакали як малі діти, а були й такі, що з розпуки відбирали собі життя...

Так дотягнулись ми до Ялтушкова.

Тоді мене звалив із ніг тиф і я мусів залишити дальший похід. Зі мною остало поверх 20 старшин, більше трьох сотень галицьких, а також поважне число наддніпрянських козаків в лікарні І. бригади У. С. С.

Дня 28. XI. 1919 р. зайшов до мене полк. Стецюк, пор. Демчишин і чет. Савіцький та просили, щоби прийти на їхні збори, в салю цукроварні. Я так був ослаблений, що не міг вдержатись на ногах. Посадили на повозку і завезли. Нарада тревала 5 годин. На ній порішено утворити першзавсе боєздатні відділи, які охоронилиби величезне майно по цукроварнях, щоб усякі банди не розграбували його, а дальше охороняти населення перед ріжними бандами, що потворились під той час і під покришкою повстанців, грабили немилосерно а то й побивали безборонну людність.

Мені доручили команду а радше опіку над виздоровцями — реконвалєсцентами, які перейшли вже тиф. До помочі приділено мені 9 старшин, які творили щось у роді штабу. Дня 30 листопада я приїхав до Сніткова і розпочав працю.

Першзавсе порішили ми утворити з виздоровілих галичан „Групу пор. Володимира Букщованого" і вислати її в око-

лиці Калюса і Старої Ушиці та „групу поручника Демчишина", яка мала берегти великої скількости харчів і воєнного матеріялу, який оставила Гал. Армія, а рівночасно мали загородити дорогу 18-ій польській дивізії, що підсувалась на Ялтушків, щоби захопити великі склади цукру. Обі групи числили 1200 крісів.

Решта приділених мені старшин поділили поміж себе працю організаційну і взялись до неї з повною енергією. Всім стало ясно, що основою війська є матеріяльн засоби а головно гроші. В нас їх не було і справа виглядала безнадійно, бо оба уряди (У. Н. Р. і З. У. Н. Р.) виїхали за кордон. Ми мусіли самі шукати за виходом з цього положення.

В районі Бар-Ялтушків-Могилів є багато цукроварень. В них під цю пору повно було цукру. Томуто довелось обсадити всі ці цукроварні військом, щоб стерегти їх перед розграбленням, а в міру потреби за цей цукор удержувати військо. Та щоб не було зловживань, рішили ми утворити при кожному складі цукру контрольні комісії.

Другою такою пекучою потребою було заснування розвідчого і агітаційного відділу. Першою справою занявся чет. Бодурович, другою пор. Савіцький і пор. Гнатюк. — Доповняючи себе взаїмно, видали цілі маси відозв і агітаційних брошур, заохочуючи вступати в армію і творити повстанчі відділи. Такі відозви розкидувано навіть поза ворожими фронтами (приміром чет. Бодурович наповнив три бочки від нафти відозвами і поїхав з ними 5/XII 1919 р. аж до Дунаєвець. — Коли ворожі стійки питали, куди і по що їде, відповідав, по нафту).

Рівночасно засновано редакційний комітет, котрого головою був суддя Др. Карпяк. Видавано кілька часописів, як „Наша Доля", „Могилівський Голос", За волю", „Вертеп" і т.п. Та також організування повстанчих відділів ішло скорим темпом. Сотник Шарковський зорганізував в околиці Нової Ушиці і Заміхова майже всі села. Це не приходило з трудощами, бо населення мало свої скоростріли, кріси, а навіть гармати. — То само зробив і сотник Жолкевський в районі Деражні та полковник Стецюк в околиці Жмеринки. Та кожний із тих комендантів творив і правильні відділи, щоби в критичній хвилині мати якусь певну силу під рукою.

Набоїв, крісів, одягів й іншого воєнного набору для правильних відділів давала Команда Етапу, а передовсім шеф штабу сот. др. Омелян Паліїв, що не відказував і грошевої допомоги. Також от. Подляшецький, начальник гарнізону в Могилеві, який навязав торговельні зносини з Румунією і купував за цукор всякі речі, — посилав нам набої і харчі.

В половині грудня перенісся штаб до Могилева і розмістився спершу в домі мирових суддів, опісля в домі Тов. „Просвіта“ та підчинився от. Подляшецькому.

Ціллю всіх утворених ґруп було вдержати за всяку ціну територію між Могилевом—Жмеринкою і Яругою та Новою і Старою Ушицею в наших руках і дати спромогу рятуватись кільканацятьом тисячам „тифозників,“ яких оставила Галицька і Наддніпрянська Армія в поході на Київ.

Та годі було працювати в спокою. Вже 5. грудня 1919 р. прийшло до бою під Сокільцем. Два малих куріні під командою пор. Демчишина розбили ватаги цивільних банд і стежі, а також відділи поль. дивізії т. зв. „кресових стшельцуф“, притому добули дві гармати, три скорострільні і 14 підвод.

Дня 6. XII. 1919 р. приходить до бою під Заміховом. Ґрупа пор. Демчишина і сот. Шарковського беруть у полон понад 100 їздців большевицького загону та велику кількість підвод, навантажених харчами і тимсамим змушують задержатись на якийсь час в поході на південь большевицьку дивізію. Для кращого пояснення подаю звіт сот. Шарковського:

До Команди Подільської Ґрупи в Могилеві.

„Вчера від год. 9 ранком до 4 год. пополудні прийшлося моїм відділам взлуці з ґрупою пор. Демчишина вести завзятий бій з переважаючими, ворожими силами, який закінчили побідно. Доказом цього є хочби факт, що ворог мусів залишити дальший похід на південь. Велика добича в конях та обозах ще не обчислена. Большевики зі злости палять села, забирають все майно і розстрілюють невинних людей. Моя ґрупа зросла протягом вчорашнього дня о 200 багнетів. В першій мірі є це утікачі з тих сіл, які дикуни попалили. Ставка 7/XII 1919. 5 год. рано, сот. Шарковський. в. р“.

Подаю і наказ Ген. Штабу Подільської Ґрупи.

„Наказ ч. 25. Ґрупа сот. Шарковського і пор. Демчишина віднесли дня 6/12. с. р. світлу побіду над ворогом. Сотки ворожих трупів лежать на побоєвищах. Велика добича в гарматах, скорострілах, конях, одностроях та іншім військовім знаряддї. Честь і слава борцям Самостійної України! Надіюся, що й інші ґрупи підуть їх слідами і в короткім часі проженемо ворога зі своєї землі, котрий безпощадно нищить наші села, палячи їх, забираючи все майно і убиваючи невинних людей. — Ставка 7/XII 1919 р. от. Подляшецький, в. р., пор. Гуцуляк, в. р.“

Дня 21/XII 1919 р. занимають відділи поль. дивізії Деражню. Сот. Жолкевський виступає вперше зі свіжо зорґанізованими відділами і провадить дводневий бій зі змінним щастям, аж вечером 23/XII, коли наспіла йому поміч двох курінів під командою сот. Романенка, розбитий противник уступає у найбільшім поспіху до Проскурова.

При кінці грудня 1919 р. доходять чутки, що большевики розбили Денікіна та що його війська тікають на південь. Це помічувалось по тих денікінських частинах, які були в районі Могилева Подільського. Одержали вони наказ відвороту на Одесу. Коли галицькі частини відмовилися відступати разом з ними, вони намагались захопити все військове і державне майно. Це привело до ворожих обопільних кроків.

Дня 27. XII. 1919 р. пор. Децик розбиває денікінців нічю за Могилівською стацією. Спасаються тільки ті, що були завагоновані, утікаючи поїздом в напрямі Жмеринки. Та спасення це тревало лише одну ніч, бо на другий день полк. Стецюк розбив їх між Баром і Котюжанами. Цілий поїзд і все майно попали в наші руки.

Відтепер ми змушені творити другий фронт т. зв. с х і д н и й.

Чет. Бодурович одержав наказ вирушити з одним курінем в напрямі Ямполя і очистити цілу околицю від денікінських частин. Дня 29. XII. 1919 прийшло до бою під Яругою, де відібрано поверх 200 підвод, тисячі крісів і цілі склади амуніції.

Комісар Лямпіґа (цивільний) піднімає дня 30. XII. 1919 р в Ямполі повстання та проганяє денікінців аж за Рибницю та проголошує в цілому повіті українську владу, підчиняючись військовій ґрупі в Могилеві.

От. Дорошенко проганяє дня 31/XII. 1919 р. денікінців за залізничий тор Жмеринка—Одеса і освободжує Джурин, Томашпіль, Рибницю й інші місцевости, захоплюючи велику добичу в обозах і артилєрії. По всіх освободжених околицях запроваджує українську владу. Орґанізуються військові комендантури для удержання порядку і формування нових військових відділів.

З Начальною Командою Галицької Армії держали ми стало звязок через чет. Р. В. Степана Луцишина Смачила.*) Ним то передавали ми всі листи та прикази від нашого уряду з Відня, які посилано через Українську Місію в Букарешті, — а рівночасно й посилали точні звіти про стан галицьких військ.

При кінці грудня 1919 р. приїхали до Могилева дипльоматичні місії від деяких держав як прим. Бельґії, Румунії і Швайцарії. Остання привезла зі собою більшу кількість санітарного майна і лікарського перзоналу і цим способом дала змогу поправити стан хорих по лікарнях.

В перших днях січня 1920 р. були в наших руках, зглядно Могилівської Ґрупи, такі повіти: Жмеринка, Барський, Ново-

*) Нині парох Гребенова біля Сколього.

ушицький, Могилівський, Ямпільський, Рибницький, Ялтушківський і частина Томашівського. На всіх державних будинках повівали жовто-блакитні прапори, урядування лише в українській мові. Державних урядовців, як залізнодорожників, почтовців, учителів і артистів Українського Державного Театру, котрого директором був УСС. Новіна-Розлуцький, а по його смерти Демчишин, оплачувано з військової скарбниці.

Дня 5. 1. 1920 р. устроєно радіотелєграфічну стацію, для звязку зі світом.

Та радість з освободження не довго тревала, передовсім в місцевостях повіту Барського і Жмеринського. Один ворог розбитий, на його місце приходить ще страшніший, — б о л ь ш е в и к и. Щоби запобігти проливові крови, вислали ми представників для переговорів, які до нічого не довели (тоді всі галицькі частини між Винницею та Балтою були між червоними). Большевики вимагали видачі всіх політичних проводирів, військових старшин і підстаршин, віддачі збруї, а тоді щойно будуть переговорювати На воєннній раді дня 7. І. 1920 р. порішено битися до останнього і, як сказав пор. Володимир Букшований, „з честю жити і з честю вмирати"!

І так обставини змусили нас творити третий фронт на півночі і битися вже навкруги з ворогами, котрим сіллю в оці був цей свобідний український остров.

До першого більшого бою з большевиками прийшло 13. І. 1920 р. якраз в навечеріє Нового Року. Большевики кинули в бій дві найкращі і найсильніші дивізії: Таращанську і Дику. Бій цей тревав сімнацять годин. Стація Жмеринка переходила кілька разів з рук до рук, аж дня 14. І. 1920 р. о год. 7 вечером, коли прибув сот. Шарковський на підмогу зі заходу, а от. Дорошенко зі сходу, розбивають цілковито красноармійців. Сотки убитих і ранених большевиків і наших вкрили жмеринські поля. В руки наших вояків попало велике майно, між іншим чотири панцирні поїзди, поїзд з радіостацією, два сальонові поїзди, чотири важкі батерії, десятки скорострілів, десять вагонів свічок, шість цистерн бензини, вуголь і т. п.

Розлючений ворог кидає нові, численніші сили і жене їх власним скорострільним огнем до бою. Дня 16. І. 1920 р. розгорілася знову страшна битва, котра тривала до 18. січня. Наші, перетомлені безнастанними боями, без амуніції, мусять відступати на лінію Бар-Серби. Для скріплення вислано їм два куріні пор. Чехівського.

Під сю хвилину надійшла вістка від ґен. Омеляновича Павленка, який перебував зі своїми військами в Холодному Ярі в околицях Уманьщини. Він доніс, що внедовзі пічне воєнні операції з півночі, та що скоро получиться з Моги-

лівською Групою. Обовязки звязкового старшини між нами а ген. Павленком повнив пор. Гнатюк.

Дня 20. січня ц. р. вислав мене от. Подляшецький на перегляд війська в околиці Бару. Я був свідком страшної боротьби групи полк. Стецюка з 394 і 421 большевицькими полками. Українська кавалєрія знищила оба полки, беручи поверх тисяч полонених і все їхнє майно. Того самого дня от. Дорошенко розбиває востаннє денікінців під Джурином. Три сотні кубанців перейшло на нашу сторону разом зі 124 підводами навантаженими цукром.

Сот. Жолкевському приходиться утворити фронт проти поляків і большевиків. Дня 22. січня цр., взятий в два огні, відбиває всі наступи. І знову з недостачі набоїв відступає на лінію Заміхів-Ялтушків.

Дня 25. січня 1920 р. натиснули большевики в силі трьох дивізій з півночі на Ялтушків, щоби відтяти Могилів від Калюся, Старої Ушиці. Сот. Жолкевський, який мав ще всего три сотні червоношлишників, одержав наказ не допустити ворога за жадну ціну на Курилівці Муровані. Послушний приказам, здержував ворожі наступи так довго, поки сам зі своїми козаками не наложив головою. Під Ялтушковом, на горі, що веде на Бар, лягли всі вони. Один лише тяжко ранений доволікся до Могилева і зложив звіт про ці геройські змагання. Було це дня 28. січня 1920 року.

Між 23—28 січнем цр. ішли завзяті бої на лінії Шаргород, Снітків, Вендечани, Курилівці і Ярошенка. Наші хоробрі виснажені стрільці відступили під сам Могилів, щоб ставити останній опір. А тимчасом в ночі з 28 на 29 січня приготовили місцеві большевики переворот, заарештували мене зі штабом, посадили в тюрму, а самі переняли владу.

Отаманові Подляшецькому вдалося в останній хвилині перейти до Румунії, а потім виїхати до Австрії, де живе сьогодні як суддя.

Тріюмф большевиків тривав заледви кілька днів, т. є. до 4. лютого 1920 р., коли вислали мене до Винниці перед черезвичайний суд як контрреволюціонера.

Коли другого дня т. є. 6. лютого 1920 р. наспіла вістка, що мене по дорозі розстріляли, всі старшини, які укривалися перед большевиками, створили під командою сот. Єрощука і пор. Ковальського відділ, розстріляли вночі всіх комуністичних проводирів і переняли знову владу в свої руки. Від цього дня почався дійсно терор проти большевиків, розстрілювано всіх, на кого падало тільки підозріння. Це й помогло, бо за кілька днів очистили всі згадані вже повіти від москалів.

Коли вдалося мені ціло повернути до Могилева, — застав я вже полк. Удовиченка, який від Армії УНР переняв від сот. Єрощука команду і утворив з тих всіх розбитків т. зв. Другу Стрілецьку Дивізію.

Володимир Струць

Три місяці у повстанців

I.

Кількох нас, старшин Галицької Армії, після злуки її з большевиками, вирішило втікати з місточка Бершаді до повстанців. Ми чули, що десь в околиці показався отаман Тютюник зі своїм загоном. Четар Миронович і хорунжий Волинець прийшли до мене на кватиру і ми обговорили плян нашої втечі. Це не було важко, бо на другий день І. Бригада У.С.С., до якої ми належали, мала вантажитись на стації в Рудниці, щоби відїхати на польський фронт, тож в тому замішанні дуже легко було вибратись із Бершаді.

На другий день рано ми всі три поскладали найпотрібніші речі в наплечники та вийшовши бічними вуличками опинились за містом. Прямували до ріки Бога. За рікою не було ніякої влади. Там господарювали повстанці. По цей бік ріки важніші села були в руках червоних.

Йдемо. На дворі весняний день. Перед нами велике село Війткївці, тоне у вишневих садках. Від прохожого дядька довідуємось, що на другім кінці того села стоїть чета кінноти. Догадуємось, що це чета кінноти У.С.С. пор. Шухевича. Село треба оминути, щоб непотрібно не стрінутись з ними. Обійшовши село, йдемо пільною доріжкою, а проти нас прямує двох людий. Коли прийшли ближче, поздоровкались та стали балакати. Один з них був зі села над Богом, до якого ми йшли, а другий це жидок, також із того села. Дядько відразу догадався, куда ми і за чим йдемо, а ми питали, як далеко ще до ріки Бога, і як нам переправитись на другий бік. Забалакавшись, ми й не помітили, що жидок уже доходив до села Війтковець. Дядько просив зайти в його хату, що он там на роздоріжжі коло керниці з журавлем; він незабаром верне, переночує нас, а на другий день перевезе човном чи поромом на той бік ріки Бога. Ми розпращались та попрямували далі. Не доходячи до села, побачили перші хати, що скривались у глубокім ярі. Котрийсь із нас оглянувся.

— Хто це їде? — спитав здивовано.

Ми оглянулись. Бачимо, що у віддалі якого кільометра чотирох вершників чвалує за нами. Вмить стало всім ясно, що це погоня, та що жидок доніс про наш замір перейти до повстанців. Нічого діяти. Ждемо, що з того вийде. Я мав револьвер без набоїв, хор. Волинець кавалєрійський штуц, а четар Миронович не мав нічого. Починати бій з одним крісом проти чотирох озброєних ніяково. В одну мить обскочили нас їздці з витягненими шаблюками і найстарший з них, правдоподібно хорунжий, питає, хто ми і куди.

— З Бершаді, з І. Бригади. — відповідаю. Йдемо до Красносілки, до цукроварні, на реквізицію цукру для Бригади — кручу як можу.

— Ваші документи на реквізицію цукру?

— Не маємо документів, лиш особисті виказки.

— Вертайте зараз з нами до нашого командanта.

— Я не годен йти. Прошу доставити нам підводу, тоді поїдемо до вашого командanта.

— Заждіть тут на нас — відізвався хорунжий, а ми за хвилину приїдемо з підводою і завеземо вас до села Війтковець. І залишивши нас самих, всі чотири пігнали до села над Богом за підводою, а ми завернули і рушили в сторону Війтковець. Дивно нам стало, що хорунжий не лишив коло нас ані одного вартового.

Йдучи мірним кроком, оцінювали ми наше положення. Коли пор. Шухевич схоче відставити нас команді Бригади — буде зле. Там Струхманчук — політком при бригаді, не подарує нам і зробить з цього велику історію, тимбільше, що я на той день був призначений старшиною до вантажу на стації Рудниця і там мав бути, а не над рікою Богом. Положення погане. Розмовляючи, що хвилини оглядаємось, чи кінні не вертають з села з підводою для нас. Та нікого не видко. Перед нами рівний степ аж до Війтковець, ліворуч у віддалі 2—3 км. синіє ліс.

От якби так ліс ближче... В таких випадках це одиноке спасення. Міркуючи про це, ми приспішили кроку та взяли напрям на ліс, що хвилини оглядаючись, чи не женеться за нами погоня. Але мабуть вони й хотіли, щоб ми їм втекли, бо більше їх не бачили. Тепер пустились бігом і щасливо допали до ліса. Пройшовши кількасот кроків, ми опинились в гущавині, так що годі було дальше йти. Посідали на землю і відпочиваємо. Посиділи отак з годину, закурили. Стало смеркати. До ліса доходив якийсь крик, собака загавкала коло хати, на краю ліса. Мабуть вернула стежа, що гналась за нами і шукала нас. В лісі зовсім стемніло. Накрапував дощ. Виходимо з ліса, щоб зорієнтуватись в околиці. Йдемо стежкою, краєм попід сам ліс, зазираючи, чи кого не видко і доходимо до села від другого кінця. В селі вже все спало, лише собаки накликувались. Застукали у вікно до першої крайної хати.

— Хто там?

— Відчиніть, будь ласка!

— Чого вам?

— Прийміть переночувати.

— А ви хто такі?

— Пустіть в хату, роскажемо.

— А скільки вас там?

— Трьох.

Дядько помуркотів, покрутився по хаті і відчинив. Як ми увійшли, засвітив каганець та став цікаво нам приглядатись. Росказавши, хто ми, як і що, поклались спати на свіжій соломі серед хати.

На другий день переправились човном на той бік ріки Бога і опинились у районі повстанців.

Йдучи полями та лісами, прийшли до села Соболівки.

З краю села видніє цукроварня, а дальше кілька жидівських крамниць. Заходимо до цукроварні; представляємось, як делєгати Галицької Армії до переговорів з повстанцями, Довідуємось дещо про повстанців, опісля йдемо на стацію вузкоторової залізниці, щоби телєфонічно поговорити з повстанцями, що мали бути в Гайсині. На стації побачили примітивний панцирник з написом: „Смерть бандитам", а на помості одну гарматку. Її покинули большевики без набоїв.

Заходимо на телєфонічну стацію, просимо панночку, щоби нам викликала когось з повстанців. За хвилинку питають з Гайсина:

— Хто при телєфоні?

— Тут поручник У.Г.А. „Х. У." З ким маю шану говорити?

— Полковник Цар, начальник штабу отамана Волинця.

— Нас трьох старшин У.Г.А. хотілиб поговорити з паном отаманом у важній справі.

— Пополудні приїдемо до Соболівки — каже Цар, ожидайте нас в цукроварні.

З тим ми вернули до цукроварні дещо похарчувати. Відтак я з хор. Волинцем вибрався до центру села купити тютюну, бо мені вже вийшов. Йдемо вулицею розмовляючи, аж тут чвалує якийсь козак на коні в нашу сторону. Побачивши нас в одностроях, вмить здержує коня:

— Ви хто такі будете!..

Зміркувавши, що це певно козак з відділу от. Волинця, бо не бачив на шапці пятираменної большевицької зірки, відповів осторожно, що шукаємо повстанців, які десь мають бути в тім районі.

— Я сотник... енко — сказав козак — отаман Волинець зі своїм загоном негайно буде тут, а ви заховайтесь, щоби козаки вас де не потурбували...

— Гарна компанія! — подумав я. Ми вибрались до них воювати проти червоних, а цей радить нам ховатись, „щоб не потурбували". Всежтаки послухали тієї ради і завернули до цукроварні без тютюну.

За якої пів години загремів спів: „Гей на горі там женці жнуть". Дивимось у вікно, а тут на баских конях їдуть справжні козаки, добре озброєні, молоді хлопці в баранячих шапках, з крісом через плече, шаблюками при боці, деякі з пістолями за поясом. Дальше підводи навантажені певно

якимсь добром, а за ними піші козаки, одні на підводах, другі пішки. Всі веселі, співають, сміються.

За хвилину входить до нас на кватиру сотник, якого ми стрінули на вулиці і каже, що отаман Волинець чекає на нас у головному будинку цукроварні.

Переходячи через кімнати головного будинку, побачили ми в першій кімнаті писаря, що розпаковував машину до писання, коло нього старшин та козаків. В другій кімнаті у фотелі під стіною сидів озброєний 32-літний, середнього росту бльондин з короткою довший час нестриженою бородою. Побачивши нас, усміхнувся, витягнув руку і сказав:

„Волинець!...“

Ми по черзі представились, а коли хорунжий Волинець подав своє призвище, отаман Волинець спершу не хотів повірити, що хорунжий також Волинець і аж я мусів його запевнити, що він дійсно так називається.

Поруч отамана сидів ще молодий мущина низький ростом, кремезний, з сильним чорним заростом, довгою бородою, літ около 40 в чорній киреї, що сягала аж до самої землі. Це був полковник і „начальник штабу“ Цар. Під вікном стояв другий високого росту також на вид чорнявий, струнký, в довжезній сірій салдацькій шинелі. Був це рідний брат полковника Царя. Посідавши де хто міг, я росказав про ціль нашого приходу і просив, щоби нас приняв до свого відділу. От. Волинець приняв нас радо і призначив нам кожному місце: Четареві Мироновичеві „ординарця“ — себто щось у роді адютанта, хор. Волинцеві команданта „панцирки“ на час наших операцій здовж залізної дороги, а мені команданта піших повстанців з рангою полковника.

Сили от. Волинця виносили в той час поверх 100 кінних, якими командував сотник Шевченко і около 150 піших, в тім чури, ордонанси, писарі, скарбник. Був тут також обоз в кілька підвод, що ним командував галичаним, хор. Прохурський. Був там ще якийсь підстаршина галичанин для розвідки, решта місцеві з найближчих околиць. В часі мого побуту вступило до відділу от. Волинця кількох старшин російської армії, які не знали ні слова по українськи.

Сам от. Волинець походив з найближчої околиці Гайсина. При війську ніколи не служив, по званню агроном, людина досить освічена і розумна, з пімсти за кривди, які заподіяли йому і цілій його родині большевики, склав відділ партизанів і шарпав їх, де лиш попало. Приходилось і партизанам нераз круто, головно в зимі. Тоді треба було ховатись по хатах у певних, добрих знайомих, щоби не видали в руки большевикам. Козаки по кілька тижнів з печі не злазили, боячись носа показати на двір, зате як стопився лиш сніг і підосхли дороги, а степом повіяв від Чорного Моря теплий вітрець, зароїлися степи від повстанців.

II.

За цілий час нашого побуту у повстанців ми нігде не задержувались довше на однім місці, як одну добу. Звичайно нападали на міста і місточка, винищували комісарів і як ненадійно напали, так швидко щезали в розлогих українських степах. Більші наскоки робили на Брацлав, Гайсин, Бершадь і Тульчин, а дрібніші на Гайворонку, Теплик та інші.

Одного пополудня скликав отаман чільніших старшин і заявив, що треба наскочити на Брацлав. Від розвідки він має докладні інформації про стан большевицьких сил і їх розположення. Швидко ми уложили плян наступу і рушили на Брацлав. Цілу ніч їхали і досвіта десь коло 3 год. вїхали на передмістя Брацлава, зайшли на телєфонічну стацію, знищили апарат, пірвали дроти і сотня за сотнею рушила на місто. По короткій стрілянині попало нам у руки кількох большевиків, а між ними якийсь комісар, якого отаман велів зараз же повісити на телєграфічнім стовпі. За годину ми вже були далеко в степу в напрямі на Тульчин.

Одної днини приїхав до нас якийсь старшина з іншого, партизанського загону і привіз приказ від ґен. Омеляновича Павленка, отамана всіх повстанчих ґруп, що в означенім дні всі українські збройні сили мають взяти участь в наступі на Тульчин, де скупчені дві большевицькі дивізії. Наступ мав відбутись у перших днях травня.

Так як був наказ, ми наблизилися степами і глухими дорогами до Тульчина на віддаль яких 15 км. і там в строгім поготівлі переспали ніч. Ледви стало світати, ми рушили в похід на Тульчин. Я дістав наказ обсадити пішими повстанцями шлях, що веде з Тульчина на Брацлав. Ще мраки не піднеслись, а вже бахнув перший гарматній стріл, Тульчинові та большевикам „на добрий день". За ним загремів другий, третій — а далі пішов барабанний огонь, бо большевицькі батерії також не мовчали. Один з моїх четових взяв чету і підійшов ближче міста. Там скрившись у садках, перехопив кільканадцятьох большевиків, кілька коней і один кулемет, який заразже обернув проти большевиків, а коні відослав Волинцеві. По тім, як огонь з партизанських батерій посувався, можна було пізнати, що большевики залишають місто, відступають на південь Тульчина і збираються в ліску, віддаленім на яких 4 — 5 км. Я сам зі своїми повстанцями не мав тієї днини ніякої роботи, бо на шляху не було ні одного большевика.

Десь коло полудня втихла артилєрія, лиш від часу до часу затарахкотів скоростріл. До мене зголосився вістовий з наказом від от. Волинця, щоби чим скорше зібрати своїх та рушити через Тульчин, з якого вже виперті большевики на горби, що окружають Тульчин. Негайно зібрав я своїх

та скорим кроком подався туди. Переходячи через місто, я не стрінув живої душі з міщухів. Все мабуть поховалось по пивницях зі страху. По улицях повно скла, вапна, цегли і тинку. Сумний вид. Перейшовши місто, ми стали спинатись серпентиною вгору. Ледви видрапались на гору, як якийсь старшина з повстанчого загону звернув мою увагу і показав рукою в напрямі ліса. З ліска, в якім спинилися большевики, виїхало повним чвалом яких 50 кінних і з розгоном влетіли в Тульчин. Тут на ринку здержались і стали бити з кулеметів системи „Люїса," поклавши їх коням на голови, між вуха. Це були очайдухи з кінноти Котовського. В одну мить Тульчин опинився в руках большевиків. Повстанці мабуть не думали другий раз добувати Тульчина і лагодились до відвороту. Я мимо того, що розпитував за от. Волинцем, не міг нігде його найти. Тимчасом повстанці загін за загоном, група за групою, обоз за обозом довгою валкою подавались на північ від Тульчина. Непроглядні ряди всілякого роду возів, повозок, тачанок з кулеметами, возів навантажених муніцією, всякого роду майном, харчами, цукром, гармати і передки зі стрільнами. Все закривав дрібний пил легкою заслоною, зпоза якої виглядали чорні лиця, спалені сонцем і степовим вітром, нагадуючи давні часи Богуна, Перебийноса, Хмельниччину...

Далеко на право чути було сильний грюкіт гармат і видно було, як вибухали ґранати чорними стовпами подільської землі високо вгору. То Тютюник наступав на Вапнярку. Я не міг віднайти от. Волинця і подався зі своїми від дороги на ліво, бо там в якімсь селі мав бути отаман. Вже смеркало, коли побачив на степу двох кінних повстанців, що прямували до нас. Це от. Волинець вислав їх на звязок, щоби нас відшукати. Прийшовши в село, повстанці утомлені порозходились по хатах, а ми з Волинцем виучували з карти розташування повстанчих військ. Вирішили заразже перейти до сусідного села Кернасівки. Та воно не так легко було, як здавалось. Наші повстанці розбрились по хатах та стодолах і годі було їх позбирати. Утомлені після невиспаної ночі, де хто стояв, там і падав, засипляючи камінним сном. Ледви вдалось вістовим познаходити і побудити їх і то не всіх. Ми рушили до Кернасівки. Коли прийшли до села, була вже днина. Я розташував своїх у бічній вулиці від головної дороги, виставив стійку, а самий задумав дещо перекусити та здрімнутись. Але не довелось. Від от. Волинця прийшов чура і передав мені записку. Запрошують мене до місцевого панотця на пиріжки. Дуже до вподоби припало мені це запрошення і відпитавши хату „батюшки", ставився на „приказ".

Пиріжки були такі смачні і я підів собі здорово, бо давненько вже не видав таких присмаків. Подякувавши господарям, розпращався і пішов на кватиру, бо дуже захоті-

лось спати. Прийшов, скинув зі себе куртку, яку мало коли скидав та вже, думаю, здрімну. Але тут впадає поручник Гайда, галичанин з Тернопільщини.

— Втікай! — кричить — большевики в селі!...

Я вибіг з кімнати і глянув на степ. Як далеко оком засягне, большевицька кіннота; валить на наше село. Впало кілька гарматніх стрілів у село, заклекотів скорострїл. В селі метушня. Хто і куди може, втікає. Одні босі без шапок, інші в сорочках прогонять охляп на конях вгору вулицею. Бачу пару сивих коней запряжених до повозки, на якій була наша каса. Коні наполохані чвалують вулицею. На повозці нема нікого Паде граната кільканадцять кроків перед кіньми. Коні скачуть в бік і в якусь стайню запороли дишлем. Хруснув дишель як сірничок і коні станули. Бачу останніх вершників, що минають мене вихром. Біжу пішком, що сил стане; коня мого допав мій конюх і пігнав давно туди, куда всі. Головна дорога веде дальше просто вгору, та нема мені чого дорогою бігти: большевики ось-ось вже за мною. Скачу вбік, кілька дерев — хрести. Кладбище. Де схоронитись — майнуло в голові... Аж бачу — ліс передімною. Великий і недалеко. Яких 400—500 кроків. Між кладбищем та лісом зорана ріля. Господи допоможи!.. Біжу. Передімною чура от. Волинця, молодий кріпкий козак.

— Зажди на мене — гукаю — підемо разом. Не чує. А скорострїл тра-та-та-та... Видко, де падуть кулі. Зі сухої землі куриться порох. В грудях дух спирає. Не стає вже сил. Йду кроком, а скорострїл тарах-отить. Не годен поцілити: большевик стріляє з коня, а кінь скаче. Вже лише кількадесять кроків до перших дерев, а мені здається, що й за цілий день не дійду. І знову проклята тарахкавка пускає за мною „серію". Тепер за високо. Бачу, як гільки спадають із дерева. Та я вже в лісі. Минув декілька дерев і знесилений впав на землю; хвилину відсапнув, націлив на большевика кріс, гримнув три рази і прогнав його з дороги. Не було чого ждати. Спочав ледви кілька хвилин і рушив у глубину ліса шукати своїх. В лісі стрінув я громадку наших повстанців, а між ними і хорунжого Солодкого — галичанина. Ми всі стали нараджуватись, що нам робити. Дивлюсь на карту. Ліс вузенький та довгий, посилаю одного повстанця подивитись, що там на краю ліса. Він вертає і каже, що край ліса стоїть кінь мабуть ранений. Пішли ми всі. Дійсно кінь ранений в передню ногу і голову, але рана не важка. Я до цього повстанця:

— Сідай, козаче, і гони до другого села. Там має бути от. Волинець. Скажи йому, що ми йдемо за ним. Та швидко вертай і давай знати, що там діється...

Бойовий був козак цей повстанець. Скочив на коня і пігнав вихром в Александрівку. Під лісом на рілі орав се-

лянин. Питаємо, чи не бачив він яких козаків, щоб утікали туди на Александрівку.

— Бачив — каже — багато „Петлюрівців" втікало, що сили в конях.

Ми пішли балкою в напрямі на Александрівку. За яку години вертає козак і руками з далека дає знати, щоби швидше бігти до нього. Ми махнули на нього і він підїхав до нас. Каже, що бачив от. Волинця і він переказував, щоби ми що духу стане поспішили на Александрівку, зареквірували підводи і втікали в напрямі на Гайсин, бо большевики довкола нас. Отаман буде старатись держати з нами звязок, якщо це буде можливим. Дальше продовжував наш козак, що кількох наших повстанців вернуло назад до ліса забрати скоростріл, який покинули підчас утечі.

Прийшовши в село Александрівку, ми завернули з головної дороги в бік, щоби не попасти „товаришам" в руки. Йшли садами попід тини. Мабуть була це неділя, бо дядьки сиділи в холодку під деревами і приглядалися нам цікаво. Заховувалися так, якби то не за них ми боролись з большевицькою язвою. Не хотіли навіть дати коней. Мовляв, одному кінь захрамав, в другого колесо не тее, а в інших коні пасуться в степу. Та наш козак взявся енергічно до діла. Витягнув віз зі стодоли, запряг коні, скочив на друге подвіря, витягнув другий віз з кіньми і ми посідавши рушили чвалом через село. За нами збилися хмари пороху з вулиці, коні гнали як скажені. Коло моєї фіри їхав на коні козак. Вмить оглядаюся, чи далеко друга підвода за нами, аж бачу через туман пороху, якісь їздці їдуть за другою підводою. Кричу до поганяча:

— Здержи коні!

Коні станули.

— Козаче! — кажу — піди подивись, що це за одні.

— Це мабуть наші, що завернули в ліс за кулеметом — відповідає він та підійшовши до них став.

— Поганяй хлопче! Це наші — звертаюсь до поганяча, та в ту мить грянула крісова сальва по наших возах.

Я з воза на якесь подвіря. Скрутився, деби тэ схоронитись і забіг за стодолу.

Рівнобіжно до задньої стіни стодоли тягнувся пліт, що відділював одно господарство від другого. Вздовж стіни і плота були уставлені великі околоти соломи щільно один при однім. Між стодолою і плотом вузенька вуличка, якою міг один чоловік пройти. Ця вуличка припирала одним кінцем до головної вулиці і була з того боку замкнена плотом. Побачивши вуличку і околоти, я без надуми скочив, підняв околіт, сів під стодолу в то місце, де стояв околіт і прикрився соломою. Це все тривало дві—три хвилини. Ще

шамотаюсь і прикриваюсь околотом, коли тут впадає другий, за ним третій і четвертий повстанець. — Аж тепер мені кінець! — подумав я. На подвірі стріли. Бах! бах!

— Где Петлюровци? — І знов бах! бах!

Якась жінка зпоза хати кричить:

— Тамтуди втекли — показуючи мабуть в противний бік. Ще декілька стрілів, якась груба лайка і щораз тихше.

Сиджу під соломою та чую, як товариші недолі, що також поховалися під околотами, поснули і так хроплять, що певно їх і на вулицю чути.

Мене нервує ця їхня байдужність. Нерви ледви видержують, а ті хроплять як у хаті на печі.

Звільна став я попадати в якесь отупіння та безпамять. Хвилинами силкувався нагадати, де я і що тут дію, як називаюсь, та не все знаходив ясну відповідь.

Поглянув на годинник. Ненакручений. Стоїть Бог зна від коли. До ночі ще далеко, але я вирішив скоріше звідси не виходити. Сон якось не імався повік, хоча попередньої ночі на волос не заснув, притому був такий безсилий, що в кожній частині тіла почував біль. Роздумуючи так і час до часу попадаючи в цей дивний стан отупіння, просидів я — не знаю, як довго. В селі було тихо. Люди мов вимерли.

На небо вийшов місяць. Ясно як у день. Можна й книжку читати. Мало коли доводилось бачити таку ніч, як тоді, коли сидів під околотом. Але затерпли ноги; незручно так сидіти. Коло мене кріс — мій товариш. Сперся я головою об стіну і так ніби задеревів у півсні. В селі денеде загавкають собаки. Поза цим тихо. Село спить.

Та враз чую далекий, глухий гуркіт, якби стрілянина з гармат. В міру того, як час втікав, гуркіт ставав голоснішний і я пізнав, що то не були стріли, а щось важке котиться по твердій дорозі.

За хвилину чути вже тупіт кінських копит. Вслухуюсь у розмову тих, що їдуть на конях і пізнаю російську мову. Ясно, що це большевики.

Мабуть передна стежа. За нею піші. Вбігають на подвіря з криком: „Давай хлєба, давай сала, гдє яєчка".

І знову на тихе село налетіла орда, розбудила його і грабила, що попало. Чути московські вигуки, грубу лайку, крики грабіжників і плач грабованих, гуркіт возів, а врешті гуркіт гармат. Я дрожав, як лист осики, з поденервування. Кожної хвилини міг наскочити нас за стодолою якийсь большевик та розкрити, тимскорше, що товариші недолі — повстанці хропіли під околотами здорово. На щастя гуркіт і крики на дорозі та на подвірі глушили цей хропіт. За гарматами йшла кінnота, яка попередньої днини нас розбила, далі якісь підводи, знову піші, а потім втихло. Ще десь поодинокі голоси тих, що відстали та пленталисъ позаду.

Вже зовсім розвиднілось, як з того отупіння збудив мене голос: „Видно сапоги Петлюрівця".

Я мов опарений скочив на ноги, держачи в руках кріс готовий до стрілу. Та чоловік, що стояв передімною, заспокоював:

— Не бійтесь, я хазяїн цього двора...

— Де большевики? — питаю.

— Вже ця сволоч пройшла, лише ті, що відпали, вештаються по хатах, та їх нема чого вам боятись.

— Тут є ще наші хлопці — кажу і показую на околоти, зпід яких було чути хропіт. Відвалив один околіт, другий, третій:

— Ану, вставайте! Проспали цілу ніч і не чули, як большевики господарювали в селі. Потім звертаюсь до господаря:

— Дядьку, прошу вас, заведіть мене в таке місце, деб я міг бодай одну добу проспатись спокійно, щоби ніхто не турбував, і щоби було безпечно...

— Є тут в нашому селі сотник, який з Петлюрою має звязок — каже дядько — в нього буде вам добре і безпечно. Він чоловік бідний, але людина гарна. Ходіть, я вас проведу.

І нас пятьох рушило гусаком вниз поміж корчі та лози вузкою стежкою, що вела крізь мочар. За хвилину ми вже були на краю села коло малої хатчини з маленьким віконцем, поруч неї стара стоділка попідпирана коликами, стіни плетені з лози, з якої глина вже давно-давно пообліталa.

— Я зараз вийду — каже господар і схиливши голову, щоби не вдаритись до одвірка, пішов у хату. За хвилину вийшов з дядьком молодий чоловік літ до 30. Ми звитались, а він запевнював, що тут буде безпечно та ніхто не буде нас турбувати і запровадив до стодоли, куди приніс зараз миску борщу і кусок хліба.

Покріпившись дещо, я положився на солому і хотів заснути, але не міг. За сильні були враження і занадто був перетомлений. Та вкінці якось заснув. По якімсь часі збудив мене козак та каже, що має для мене записку. Я прочитав. Записка була від хор. Солодкого. Він був у місцевого панотця і мене просили туди зайти. Надумуюсь. Не митий, не голений сам вже не знаю як давно, а чоботи з 3 місячним болотом. Але таки рішився і пішов.

Вступивши на подвіря, почув я ніжний голос скрипки, що зливався з могучими тонами фортепяну, веселі сміхи і зразу опинивсь у веселому товаристві. Познайомившись з господарями і поснідавши, вступив у гостинну кімнату. Син панотця грав якусь романцу на скрипці, а місцева вчителька йому акомпаніювала на фортепяні. Товариство дуже веселе. Якісь 4 панночки, а між ними хор. Солодкий, як вершок зацікавлення.

Розпращавшись пізним вечером з гостинними господарями, попрямували ми до своєї стодоли. Там уложили дальший плян, що робити. Винаймили у місцевого господаря підводу за 2 пуди цукру (тоді за цукор було дуже тяжко), бо за гроші не хотів нас дядько вести. За ті 2 пуди цукру мав нас чотирох завести до місточка Теплика над рікою Богом.

Вночі о год. 1. вирушили ми в дорогу. Їхали полями і глухими дорогами, щоби не попасти в руки большевикам. Без ніяких пригод приїхали на другий день до Теплика. По дорозі розвідали, чи нема в місточку якого війська та, коли дядьки сказали нам, що в місточку лиш сама міліція, тоді сміло вїхали в місто. До підводи приступив міліціонер та поздоровив нас, пізнавши по однострою, що ми військові. Ми мали 2 кріси. Я сказав йому, що приїхали шукати в місточку кватир для приблизно 600 чоловік, які прибудуть вечером. Товаришу, кажу, дістаньте поміж жидами 2 пуди цукру, а я заплачу. За якої пів години дядько вдоволений розпращався з нами і вертав до дому. Ми розпитали дорогу до річки Бога, прийшли до порому і перевезлися на другий бік ріки. Там найняли знову підводу і рушили в напрямі Гайсина. Перед самим містом побачили частину Укр. Гал. Армії. Після кількамісячної розлуки стрінули знову давних товаришів зброї. Це були рештки І. Бригади УСС, які відірвалися вже були від большевицької „армії“ та під проводом от. Юліяна Шепаровича навязували звязок з повстанцями от. Волинця

Петро Будз

Гуцульський курінь.

„Перший гуцульський пробоєвий курінь“, яким командував чет. Гриць Голинський, мав уже свою славу з попередних боїв. При кінці лютого 1919 р. стояв він залогою у Самборі. 2 березня доповнено його одною сотнею з IV./36. коломийського куріня й наказано поготівля. Після поповнення, маючи три піхотні сотні по 200 пробоєвиків і одну скорострільну з 14 скорострілами, чекав на дальші накази. Другого дня, 3 березня 1919 р., приділено до нього ще сотню кінноти й одну батерію легких гармат. Тим способом зложено „Окремий загін чет. Гриця Голинського“ й поставлено його до диспозиції Начальній Команді.

Дня 4 березня 1919 р. одержав чет. Голинський наказ. Начальної Команди відійти зараз зі своїм окремим загоном до групи Рудки й зголоситись там у коменданта тієї групи.

Рано 5. березня 1919 р. зголосив чет. Голинський командантові групи Рудки прихід загону і ще того самого дня відійшов до Путятич — 12 кільометрів від Рудок. На другий день о 1. год. пополудні мав явитись ще на парохії в Гошанах для подрібного обговорення завдання найближчих днів.

6 березня 1919 р. пробоєвики спочивали по кватирах. Погода була непривітна. Густа мрака і мокрий сніг, що сік гострими шпильками, не манили нікого на двір. Та гуцули, молодці, не нудились по хатах. Рано коротка „школа," опісля гутірка й жарти, навіть сопілка приграваля під тупіт гопака.

Комендант, чет. Гриць Голинський, був під той час у Гошанах на старшинських сходинах, де крім усіх самостійних командантів із фронту, явились старшини штабу III. Корпусу. Обговорено плян захоплення залізничої лінії: Львів — Перемишль. Операції мали зачатись 8. березня 1919 р. о 5-ій годині пополудні. Вступне завдання, а саме — прорив залізничого шляху коло Мельниці — призначено першому гуцульському пробоєвому куріневі. У слід за тим мала розвиватись дальша діяльність у двох напрямах. Бригада У.С.С. мала йти на схід і заняти Городок, а група курінів, між якими були три коломийські, мала посуватись через Судову Вишню на захід і заняти Перемишль.

Ранком 7. березня 1919 року відійшов чет. Голинський із командантами підвідділів на фронт, щоби перед виконанням свого завдання докладно розглянути поземелля і позиції противника. Та на дорозі дігнав його кінний посланець і на приказ команди групи Рудки завернув до телєфону.

Було полудне. Чет. Голинський сидів при телєфоні. Пробоєвики брали обід і скоро тікали до хат. На дворі погода не змінялась. Налягла ще густіша мрака. Сире й вогке повітря. З команди групи телєфонували: „Нині рано противник використав густу мраку, вдарив більшими силами на наші позиції перед Долинянами і заняв село Долиняни. Удар був наглий і такий сильний, що V./36. коломийський курінь не міг удержати своїх найдальше на північ висунених позицій. Навіть кількаразовим протинаступом не вдалось йому відкинути переважаючих сил противника. Відбив лише двір у Долинянах і там держиться. Перший курінь У.С.С. обсадив позиції на ліво від двора в Долинянах. Та хоч дальший похід противника здержаний, то положення грізне, бо сильно загрожений II./24. коломийський курінь пор. Володимира Левицького, який хоробро держить свої позиції. Тому приказ: Окремий загін чет. Голинського відійде зараз до Годвишні Двір, протинаступом відібє Долиняни й обсадить утрачені рано позиції".

О 4.30 пополудні були вже гуцули у протинаступі. Противник у першій хвилині не подавався, а скріплений свіжими силами, зірвався навіть вперед.

Закипів бій, змагаючись щораз дужче, а перед самим вечером, як потис мороз і розігнав мраку, дійшов до найвищого напруження. Нараз всьо затихло. Наче завмерло.

Заграла боєва сурма: Рванулись в атаку гуцули. Відбили Долиняни, перейшли старі українські і польські позиції, заняли Вовчухи, тим самим захопили й залізничу лінію Львів — Перемишль. На боєвищі лежало чимало вбитих і ранених. Начислено 350 полонених, 22 скорострільні, 6 гармат, 2 міномети і багато іншого знаряддя. Попалась і полева лікарня з цілим її урядженням, лікарями та аптикою.

У Вовчухах був нічліг. Гуцули мали кільканацять вбитих і 76 ранених.

Вечером 8. березня 1919 р. одержав курінь новий наказ заняти залізничу стацію Родатичі, де, як були звідомлення, мала стояти лише невеличка сторожа противника. Та виявилось, що стацію держала дуже сильна сотня добірного війська, яке складалось зі самих краківських і варшавських студентів, та боронила стації на залізничих валах в укріплених окопах. Треба було підготовити наступ.

Після докладних розвідів чет. Голинський вислав одну сотню на право, що мала вдарити з півночі, а другу сотню, що мала наступати зі сходу, уставив по обох боках залізничого шляху; кінна сотня відійшла в полудневу сторону, щоби зайти противника зі заду й недопустити підкріплень, та не випускати нікого зі стації в Родатичах.

В означеному часі, рушили обі сотні до наступу. Та за першим ударом не могли здобути стації, бо противник завзято боронив своїх становищ. Прийшло до рукопашного бою. Кількох убитих, 32 ранених гуцулів встелило здобуті вали. По противному боці ще більше було втрат. Ледви 72 залишилося з цілої обсади, які попали в полон, між ними 4 поручників.

Коли на залізничому двірці в Родатичах ішов бій, виїхав зі Судової Вишні панцирник на допомогу, та подорозі попав у руки нашої кінної сотні, що зірвала шлях і як панцирник застряг на зірваних рейках, вона кинулась на нього з ручними гранатами, знищила паровіз і забрала залогу в полон разом із цілим воєнним матеріялом.

Вполудне ще того самого дня примашерував на стацію Родатичі І. курінь У.С.С. і змінив гуцулів. Вони вернули до Вовчух, а слідуючого дня, 10. березня 1919 р., відійшли до Братковець, де мали зголоситись у сот. Білинкевича, команданта ІІ. куріня У.С.С., по дальші накази.

Коли прийшли на призначене місце, ІІ курінь У.С.С. стояв у важкім бою за цегольні під Городком, обсаджені

сильною залогою й скорострілами, немов найсильніша твердиня.

Ранком дня 11. березня 1919 р. рушив І. гуцульський пробоєвий курінь до бою й разом із ІІ. курінем У.С.С. заняв першу цегольню. Там окопався та держав добуті позиції, бо всякі спроби заняти другу цегольню не вдались. На тих становищах задержався аж до вечера 16. березня 1919 р., коли відкликано його як корпусний запас до Братковець.

Іван Томинчук

Зі споминів стрільця УГА.

(Записав Степан Фещук)

З початком травня 1919 р. покликали нас, молодих хлопців, до українського війська. Я мав тоді 18 літ. Спершу зголосився в Борщеві, в якійсь українській команді, яка вислала нас всіх новобранців до Чорткова, де сформували з нас сотню і відіслали до Заліщик. Яких дві неділі вправляли ми та робили службу, аж ненадійно почався перший відворот УГА. зпід Львова. Тоді перекинули нас до Новосілки Костюкової, на схід від Заліщик і там простояли ми два дні.

В Новосілці сталась така подія: Мене, Івана Бойка, з мого села, та Гуменюка Якова з Волковець коло Борщева, післали до двора за деревом до кухні. Взяли платву, несемо, а тут гукнув стріл, Гуменюка поцілило в саму голову і він згинув на місці. Ми зголосили негайно сотникові, він вислав стежі по цілому селі, але від виновників і сліду не залишилось.

Того самого дня відіслали нас до Іваня Пустого і приділили до 12 бригади, 4 сотні, І. куріня. Назвищ старшин не памятаю; сотник називався мабуть Ліщинський.

З Іваня Пустого ми виїхали залізницею до Чорткова, а з Чорткова піхотою, аж до села Вільховець коло Бережан, на фронт і ще тої самої ночі рушили на гору Лисоню, славну з боїв Українських Січових Стрільців з 1916 р.

На Лисоні були ще давні окопи стрілецькі та російські зі світової війни. Ніч пройшла спокійно. Рано видали нам каву й заповіли, що буде наступ. Та вже за хвилину хорунжий крикнув „збірка“, потім „розстрільна“ і ми пустились бігцем через залізничий шлях.

На ліво був лісок, а на яких 1000 кроків показались польські кольони в поході. Побачивши нас, вони зараз розвинулись до бою. Хорунжий дав знак до стрілу. Почалась пальба. Ми залягли в окопи і звідтам сипнули рясним огнем. Після цього обстрілу, за якої чверть години, против-

ник став відступати до ліса. Тоді наш хорунжий скомандував до приступу, загреміло „гура!" довкола і ми кинулись в атаку. Підбігли може 50 кроків, та в ту мить ранило хорунжого в ногу. „Стріляйте, хлопці, далі — я ранений", — зимозив він. Але хлопці заметушились, побачивши, що сталось, та почали відступати. На щастя надійшла наша сотня скорострілів і завернула всіх знову в окопи. З нашого куріня попало тоді в полон чотирох. Їх забрали до Бережан, а як наші відбили Бережани, то вони повернули назад до нас.

Підчас тої перепалки наше ліве крило не відступало, тіяьки там, де я був — бо ранили хорунжого. В окопах простояли ми аж до рана, а рано наше праве крило посунулось аж до Бережан. Мене й одного придніпрянця післали на стежу під Бережани. Та ми вже не застали нікого. Противник покинув місто. Найшли тільки кількох забитих стрільців. Один ще дихав. Лежав з розбитою головою прикладом. Взявши попід пахи, привели ми його до села Вільховець, а самі вернули до сотні.

З Вільхівця відійшли ми до села Рай. Там захопили якогось полоненого. В Раю стояли три дні і пішли далі аж під Перемишляни.

Та ще не дійшли до фронту, як понеслась чутка, що там сталось нещастя. Відворот. Почали відступати аж до Козови і Забайків. Тут приділили мене та ще одного з нашого куріня до жандармерії II. Галицького Корпусу, котра стояла в Копичинцях.

Із Забайків ми рушили піхотою до Копичинець. Йшли чотири дні. В Копичинцях зголосились в команді жандармерії. Приділили нас на службу в місті. Це було 13. чи 14. липня 1919 р.

Тільки приїхали до Чорткова і ледви закватирувались, як вбіг поручник Крук, командант жандармерії і приказав збірку, бо Чортків був уже загрожений. О 12-ій годині відійшли ми до села Лосяч, борщівського повіту, там переночували, а рано приїхали фіри і забрали нас до Скали над Збручем робити службу на мості. Ми мали перепускати обози, що їхали через міст.

Один старшина, що мав їхати на Нівру, приїхав зі своїм обозом до того моста в Скалі. Ми не хотіли його пустити і післали по поручника Крука. Цей переговорював з ним. Старшина грозив револьвером, але таки мусів завернути на Нівру.

Вечером спалили ми міст та пішли до Ориніна, що вже за Збручем. Там наша жандармерія розстріляла одного шофера, який втікав автом від армії. В Ориніні простояли три дні і відїхали до місточка Шатави. Там зайшов я до одного господаря на нічліг. Та він вхопив за кріс і з криком: „Вот

австріяки прийшли нас грабити" — нагнав мене спати до стайні.

В Шатаві стояли ми три неділі — робили службу в місті, а потім двацятьох нас стрільців приділили до Стаційної Команди II Корпусу, де командантом був сотник Кекіш.

Я робив службу в місті і там захорував на тиф. Разом з командою перевезли мене до Дунаєвець та віддали до лікарні. В лікарні пролежав дві неділі, а за цей час команда відїхала до Проскурова.

Нас сімох стрільців виздоровців пішло піхотою за нею до Проскурова. Ішли голодні через села, а скрізь просили кусника хліба. Але ніхто не хотів дати. На Поділлі, за Збручем, поганий народ. Самі конокради і большевики. Говорили: „нема хліба для австріяків". Треба було самому промишляти — по садах за яблоками лазити. І які це були яблока: самі зелепуги.. Від них дістав ще раз тиф і тільки долучили ми до своїх частин, як знову забрали мене до лікарні.

Два місяці пролежав у постелі. Тоді в тій галицькій лікарні була велика біда і голод, на добавок лікар, жид, відносився дуже неприхильно до хворих. Аж пізніше дістався я до придніпрянської лікарні і там вже було краще з харчем та й з лікарем.

Як виздоровів, перейшов на переходовий відділ, а звідтам поїхав до Жмеринки, бо ходили чутки, що польські частини заняли Камянець Подільський.

В Жмеринці був дві неділі. Тоді наша армія почала бої з денікінцями. Зі Жмеринки виїхали ми до села Митки. Там проголосив командант нашого відділу, що всі хворі й неспосібні до служби, мають відійти до лікарні.

Нас 30 стрільців поїхало до Могилева. Ті стрільці, що їхали, були такі хворі, що їх носили до вагонів. Я був здоровий, але сказав, що хворий, бо хотів дістатись раз до своєї частини, а з переходового відділу нікого до своїх частин не приділювали.

В Могилеві переночували ми на стації, у вагонах. Рано збираємось йти до лікарні; ті, що були здоровші, повставали, решта хворих не могли навіть піднестись. Ми позносили їх на залізничий тор, а далі не було що робити. Вони лежали й плакали, що негодні звестись на ноги. Тоді здоровіщих привів я до лікарні та зголосив в командантa. Командант каже, що не має місця, бо лікарня переповнена. Хворі, що я їх привів, полягали попід лікарню і просяться, що не всилі нікуди йти. Було це вже в половині листопада. Я вернув на стацію до тих хворих, що там були лишились. Прийшов до них, а вони качаються по шутрі, аж жаль за серце стискає. Побіг я на стацію, на переходовий пункт (мала лікарня придніпрянців), зголосив, що маю хворих —

чи там би їх не приняли. Згодились, щоби їх привести. Я і ще один придніпрянець забрали ноші і носили по одному. Залишився і я там з ними. Був цілих два дні. При цій нагоді попросив діловода, чи не міг би дістати документів, щоби дібратись до своєї частини.

І вдалось. На другий день рано дістав явний приказ, харчевий листок і пішов на стацію. Там відїздила придніпрянська кіннота, Чорні Запоріжці, до Жмеринки. Поїхав з ними.

Було ще яких три перестанки до Жмеринки, як поїзд спинився. Казали, — далі не їдуть, бо треба дати коням попас. Дивлюсь, а машина сама відходить. Тоді кожний такий подорожний, як я, біг, що духу, за нею; чіпався наверх, на сходи, на дрова, а нас двох стало на східки на одній нозі і так приїхали до Жмеринки.

В Жмеринці був я три дні на стації. Чекав на якийсь військовий поїзд до Винниці, бо білєт на особовий поїзд коштував 15 карбованців, а я не мав ні одної гривни. Раз стою так у почекальні й бачу, придніпрянська жандармерія обступила всі входи й не впускає нікого, хіба старшин. Тоді я попід руки з якимось старшиною вибіг на стацію, де вже стояв поїзд, котрим їхав головний отаман Петлюра до Винниці. Але що тут діяти, як довкола поїзду знову жандармерія. Простояв я декілька хвилин і йно поїзд рушив, скочив на сходки, вчепився поруча й поїхав. Ще якийсь жандарм вхопив мене за драґон від плаща, аж урвався.

У Винниці пересидів цілу ніч таки на стації, а рано сів на трамвай і поїхав в місто. Приходжу на якусь галицьку команду питати за командою II Галицького Корпусу. Сказали, що вчора відїхала до Немирова. Сідаю таки зараз на вузкоторову залізничку і їду до Немирова.

В Немирові комендантом жандармерії був уже поручник Пошко і четар Гілевич. Решти старшин не знав, як називаються. Мене взяли на ординанса до канцелярії. Було нас двох. Ми гонили жидів на роботу — копати ями на померших стрільців. За яких три неділі прийшла чутка, що УГА погодилась з денікінцями, та що за кілька днів підуть наші сотні на села на відпочикок.

І дійсно, не минуло кілька днів, як приїхав денікінський старшина до нашого коменданта та перебрав команду міста. До нас відносились денікінці непогано і клопотів з ними не було. Зате давалась в знаки зима. Відчув і я її. Найгірше в ноги. Чоботи, в яких вийшов ще з дому, подерлись на кусні. Викинув їх на двір, через вікно, і залишився босий. А тут наказ відмаршу на Одесу. Була поголоска, що це з доручення Денікіна. До нас дійшла тоді чутка, що повстанці Шепеля вже розброюють денікінців у Винниці. Стаційна Команда II. Корпусу стала вибиратись до Тульчина.

А я сиджу босий на кватирі, бо щож робити. Але десятник Наливайко приніс мені якісь шлапаки і каже йти шукати підвід для війська. Це було вже під кінець грудня.

До Тульчина приїхали ми на 6. І. 1920 р. на сам Святий Вечір. Розкватирувались і стали готовитись до Святої вечері. У військовій кухні зварили пшеницю, пироги, сушеню і засіли з цілою стаційною командою за стіл. Стаційним комендантом був тепер поручник Микола Гірняк. Він засів разом з нами, а перед вечерою промовив щиро і сердечно, щоб ми не журились, що колись жиди також блукали, а таки після 40-літної блуканини в пустині дійшли до обіцяної землі. Багато ще він говорив і не одному, навіть старому воякові, покотилась сльоза з очей.

На саме Різдво післали нас чотирох в села купити соломи для коней. Ходили ми по хатах, але ніхто не хотів брати грошей. Там не то, що на Поділлі. Гарні люди і свідомі: давали даром та ще в кожній хаті гостили як рідних. Цілі два дні перебули ми в двох селах і привезли повні фіри соломи.

Звідси підводами переїхали до місточка Бершаді, а на другий Святий Вечір, Йорданський, приїхали до села Капустян. Я стояв там на кватирі в одного господаря, свідомого українця. Він як довідався, що ми галичани, то гостив нас і тішився нами як рідний батько. Оповідав, що підчас війни бував у Львові та інших галицьких містах. Рано переїхали ми знову до Бершаді і простояли там, аж до приходу большевиків. Там робили службу в місті, головно зганяли жидів копати ями, щоб ховати померших, бо тиф не переставав і стрільці вмирали далі.

В Бершаді минали дні без змін. Аж раз, у ночі, будить мене та ще одного стрільця, що спав зі мною, жид, в якого ми кватирували: „Вставай“ — кличе — „з орудія стріляють“.

Біжимо на стаційну команду. Вже всі стоять на збірці. Дивлюсь, їде наша кіннота на рукавах з червоними стяжками. Питаю коменданта, що це таке. Він каже, що зараз прийдуть большевики.

Рано позбігалось багато цивільних і домагалось, щоб повипускати вязнів, які сиділи за всякі непослухи. Наш комендант казав їх випустити. Десь за годину прийшла сотня большевиків, стала перед нашою командою, відспівала якісь свої пісні та забралася до недалекого села Фльорина. Нам усім було тоді якось ніяково, а старшини навіть поховали револьвери. Тільки відійшла ця большевицька сотня, як за хвилину приїхав їх штаб. Другої ночі, коли сиділи ми при вечері, прийшов якийсь большевик.

„А де ваш Петлюра“ — питає. „Не знаємо“ — відповідає хтось. Тоді він бере слухавку від телєфону і кличе другу команду по українськи: „Чи добрий був Петлюра?“.

Звідти відповіли якесь немиле слово. Тоді большевик став по кацапськи матюкати і до нас — хто це говорив. — Деж ми можемо знати — відповідаємо. „А де Ваш командір?". „На кватирі". „Закликати його сюда" — буркнув лютий як собака.

Пішов я по коменданта. За хвилину прийшли — поручник Микола Гірняк, четар Колтунюк, третого вже не знаю. Посідали за стіл, а він до них став викрикувати за цей телєфон. Пор. Гірняк взяв слухавку і остро заборонив говорити через телєфон такі дурниці. Але большевик бісився далі. Казав старшинам поскидати відзнаки на рукавах, погрозив, що всіх перестріляє, вкінці вийшов.

Погано стало жити. Щораз гірше — все якийсь новий клопіт: як не зараза, то якийсь новий ворог — кара Божа, тай тільки.

Якось перебули ми до весни, а при кінці квітня виїхали разом з большевиками до Бердичева.

Недалеко під Чудновом був фронт польсько-большевицький. Мене післали шукати за кватирами. Пішов я перше до Городської Управи за позволенням, бо так було там встановлено. В Городській Управі урядовці самі жиди, як звичайно в большевиків. Коли побачили кого з Галицької Армії, то аж зубами скреготали з їди.

І. Бригада Ч. У. Г. А. (перше II. Г. К.) розкватирувалась при вулиці Білопольській. Одного дня пішла чутка, що котрась інша галицька бригада виступила проти большевиків і наступає на Винницю. Большевики хотіли нас розброїти, але приїхав полковник Бізанц з фронту до 44. большевицької дивізії в Бердичев! та заявив, що де він, там і його військо і нас вкінці залишили в спокою.

За який тиждень польські війська прорвали фронт коло Чуднова, а за кілька днів прийшов наказ вибиратись. Не було ні одної фіри, щоби забрати військові акти та всяке військове майно команди. Чекали, аж надїхав обоз VII. бригади і поскидали все на вози. Як тільки обоз виїхав за стацію може який кільометр, то стація вже була занята. Два польські літаки надлетіли понад сам обоз і стали обстрілювати скорострілами. Пішов великий росполох та метушня.

Звідси їхали ми без устанку цілих три дні аж в Таращанський повіт. Приїхавши до одного села, де був магазин з цукром, набрали його, скільки могли для виміни між селянами за хліб. Закватирувались зараз у другому селі, команда бригади стояла в домі місцевого священика.

Тільки ми примістились, я вийшов на обід. Чую стріли довкола села. Що це таке? думаю, аж бачу — наші старшини з відзнаками: український тризуб, жовто-блакитні стяжки на рукавах... За кілька хвилин прийшов приказ виїздити з села.

Збираємось. З усіх боків наші стрільці ведуть розброєних большевиків. Лише ми, вночі, виїхали за село, як зза якогось горба випали повстанці з криком „Слава“ і давай розброювати. Прибігло їх двох до отамана Шепаровича, команданта артилєрії, забрали йому коні, посідали й поїхали. Опісля отаман тих повстанців повів нас в друге село. Там вони порозходились куди хто. Залишився тільки їх отаман. Він проводив нас аж до села Куна, Гайсинського повіту.

Ми їхали яких десять днів і не було нікого — ні большевиків ні повстанців. Наш четар Мінів перейшов тоді також до повстанців ген. Павленка. В селі Куна стояли ми два дні, потім вернула наша делєгація з Немирова, яка переговорювала з поляками, і сказала, що немає виходу. Всі підемо в полон...

Під місточком Райгородком стояли по обох боках дороги польські відділи зі скорострілами. Ми переходили і від нас відбирали зброю, та сотнями відсилали до міста Немирова. Пильнувало кожну сотню по 30 легіонерів. Яка зміна долі. Ще тому кілька тижнів були ми тут у Немирові як справжнє військо, а тепер полонені... Важко стало на серці. І заплакав неодин з жалю.

Я оглядаюсь на всі боки та думаю, що ту далі робити. Аж бачу, їде якесь вантажне польське військове авто. Скочив зі заду і так заїхав аж до Винниці. В місті висів і пішов до одного господаря, українця, просити щось зїсти, бо не їв цілий день. Господар дав мені їсти та сказав, що тут є штаб головного отамана Петлюри та частини УНР. Перекусивши дещо, подякував йому та вийшов на дорогу. Якраз надійшла тоді моя сотня. Прилучився до неї та відмашерував разом в місто, до військових касарень, зглядно кавалєрійських стаєн, де нас тримали під вартою майже три неділі.

Одної днини прийшли старшини з Армії УНР, сказали, що потребують 27 хлопців до штабу при міністерстві: хто схоче най зголоситься добровільно. Нас кількох зараз зголосилось, щоб ратуватись від полону, та пішли з ними до готелю Савой, де кватирував цей штаб. Нам дали службу вартувати при касах. Служба ця була добра і поводилось нам загалом добре. Та недовго. За яких дві неділі почали наступ большевики і штаб виїхав до Жмеринки. Нас вісьмох стрільців післали в Жмеринці до шкіряного заводу, де вже не було нікого. По двох днях вертаємо назад, а нас не хотять приняти. Кажуть, ідіть собі, куди хочете. Деякі повтікали до дому, але нас кількох на силу впросилось назад до штабу. Штаб виїхав зі Жмеринки до Староконстантинова і а звідси перейшов до Камянця. З тим штабом ми через Жванець і Окопи переїхали за Збруч до Мельниці борщівського повіту, де дістав я відпустку домів і вже більше не вертав.

Учасник чужинецької місії про відворот У. Г. А.

(Переклад з англійського).

Justum est bellum quibus necessarium, et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.

Т. Лівій.

Дрогобич, це довга брудна вулиця, що тягнеться якого півтора кільометра. Ціла ця вулиця була зовсім опустіла. Хата — в котрій ми мали свій нічліг — стояла пусткою. В сусідній хаті ми натрапили на одну перелякану служницю, яка розуміла моє польське і з її українського ми розібрали, що потім, як ми поїхали до нафтових шиб, пішла чутка, що українські війська відступають, а поляки підходять до міста. Хто міг, опустив місто. Наші ранішні хазяїни, не кажучи ні слова, також забралися. Що гірше, коли ми прийшли на двірець, ми довідалися, що вони забрали з собою і нашу машину. По довгім шуканню ми знайшли на побічних шинах — стару зіпсовану льокомотиву, якої рури текли і безперестанку гасили вогонь. Сотник Мічил і два жовнірі взялися до роботи — полатати діри, щоб можна відіхати.

У міжчасі ми рішили пошукати наших чотирох курієрів. Вони були приміщені на другім кінці міста. Тому приїхали назад до Дрогобича до готелю, де наші люди мешкали. Гостинниця стояла пусткою, але евакуації і окупації не дуже ділають на англійського вояка. **Imparidum feriunt ruinae.**

Я знайшов їх у каварні готелю при малому пиві — попиваючих на здоровля. З тяжкою бідою примостились вони з річами на фірі. Та місця не було для візника. Я дав йому 600 корон (величезна сума на тодішний валютовий курс) і замкнув його в одній порожній кімнаті. Саме як приїхали на двірець, перший баталіон відступаючого українського війська входив до міста. Хоча стрілянину чулось не досить близько — то всежтаки Дрогобич упав протягом ночі.

Цілу ніч ми їхали страшенно поволі, підганяючи все нашу льокомотиву. Сотник Мічил виявив неабиякий хист, орудуючи нею. Коли ми не уважали на вогонь, щоб не згасав — тоді дивились в противний бік нашого поволі відходячого поїзду, чи невидко де горючих нафтових піль. Та хоч дивились всю ніч, не було сліду якогось вогню. Справді нафтові джерела змінили пана — але без всякої страти.

Ранком прибули до Стрия. Ту саму віддаль день передтим зробили ми за дві години. Тепер коли цілий залізничий шлях був забитий потягами відступаючого війська, потребували цілу ніч. Тут стрінули Володимира Дутку, інжінєра — одного з тих кількох людий, що не втратили голови в цій метушні. Він передше пересправляв у Відні щодо компенсаційного договору. Тепер його застали в Стрию, як проводив цілим відворотом.

Цілих три дні і три ночі не мав спочинку, спрямовуючи військові потяги. Ця дуже здібна людина, як багато зпоміж українських лідерів, є тепер мабуть на еміґрації в Америці.

В Стрию стояло багато наповнених нафтою цистерн вагонів, а один чи два на лінії, що веде через просмик, яким ми приїхали. Ми порозумілися з інж. Дуткою, щодо перевозу через просмик стільки, скільки зможемо цистерн, заки надійдуть поляки. Він дав нам до нашого вжитку одну зіпсовану машину, яку його власні люди не мали часу справити. При її допомозі — та ще другої машини, яку притягнули з Лавочного та залишили перед Стриєм, боячись, щоб нам не забрали її на двірці — сотник Мічил і поручник Берд взялись до праці і почали переправляти цистерни через просмик стільки, скільки могли. Їм вдалося зібрати 136 вагонів.

В тім часі полковник Жонз і я поїхали далі в сальоновому возі — як могли скоро, щоб одержати чеські льокомотиви. З Лавочного ми переговорювали з чеським урядом в Чоп. Вони приобіцяли нам вислати негайно сім машин, які вже стояли готові до відїзду. Це вони тільки так казали. Ми подурному повірили їм і післали нашу льокомотиву сотникові Мічильові на підпомогу. Ліпше булиб зробили і взяли її зі собою до Чоп та самі привезли тих сім машин з Чоп; бо ані одна з них не приїхала. Ми догадувались, що чеська влада боялась, щоб вони не дістались в руки поляків.

І так сотник Мічил залишився з трьома зовсім зіпсованими льокомотивами, з якими мав переправити через просмик 136 важких вагонів цистерн. І він всежтаки міг покінчити успішно своє завдання — так, що при кінці переправив поверх сто вагонів через просмик і саме около сто прибуло до Відня. Ріжниця представляє грабунок і митові шикани, які звичайно відбувались при кожній посилці, в цій стороні Европи при тодішних обставинах. Остання їзда сотника Мічиля відбулась при стрілянині, яку счинив один відділ надходячих легіонерів, всежтаки не вдалось йому задержати поїзду, або висадити у повітря. Це дійсно було геройством.

Всежтаки полковник Жонс і я мусіли переправляти з владою ЗУНР, яка тепер була в Станиславові. І так взлаголі продовжали ми нашу подорож, в супроводі лише пана де Залозецького. Ми їхали вздовж полудневої частини Карпат, яку ми перейшли до Галичини через залізничий просмик

Марморош-Сигіт — Керешмезе-Делятин. Під цей час (21. травня 1919) остання стація, яка находилась під окупацією румунською, було Теребисфиєрпатак. Вороненка, це була перша стація, яка була в руках українців. Межи цими двома стаціями — в цю хвилину простягалась „політична порожнеча", через котру вже від пяти місяців не проїхав ніякий поїзд. Нам запевняли зі сльозами в очах румунські штабові офіцири, що там большевики. В ті часи слово „большевик" означало не що інше як чужа не своя національність. Париж і Льондон були тоді в страху, щоб російська революція не охопила Середущу Европу і кожний, що хотів присвоїти собі чиюсь землю, відповідно до того представляв своїх противників большевиками.

Противникам ЗУНР вдавалось це головно при допомозі одного кореспондента одного англійського часопису.

Я стріляв, чи, поправді кажучи, хотів стріляти медведів у цій частині світа ще перед війною і знав, що байка про большевиків є чимось абсурдним. Ця околиця є частиною того, що називається тепер Підкарпатською Русею. Гуцули є там туземцями, нарід бутний і притягаючий. Кажуть, що це малиби бути нащадки старих скитів, яких ношу ще тепер мають. Вони видобувають з неплодючих гірських земель нужденний хліб, більше як тому сто років видобували шкотські верховинці з височин. Все можна видумати, лиш не „большевики". Майже все їх збіжа і муку спроваджують з Галичини, або Мадярщини. Це пятимісячне замкнення залізниці спричинило великий брак поживи. Ця сторона називається „Дракула", справді можна сумніватися, чи автор цеї алярмуючої романси взагалі колись її відвідав.

В цій „порожнечі" були два тунелі і як кожний в Керешмезе казав, вони були блъоковані большевиками. Отже один з нас ішов тунелем перед потягом. Іти одноторовим тунелем з потягом зараз за собою — це дійсно жахливе діло. Все здавалось, що починає скоріше пхати, головно в найтемнішій частині тунелю, так біля його середини.

Дійсно, показалось, що блъоки в тунелі були видуманими річами. Ми приїхали до Станиславова ранним ранком, на 22. травня 1919 і нас приняли того самого ранку міністри ЗУНР, Др. Петрушевич, Др. Голубович та інші. Ще перед приняттям було ясним, що нема виглядів, при тих умовах, роздобути в Галичині поживу для Відня. Отже ми могли уважати нашу місію щодо ЗУНР сповненою. В кожнім разі ми могли дякувати сотникові Мічильові, що видобув для неї яких сто ваґонів цистерн. Чи всі місії моглиб тим почванитись?

Нашою ціллю було тепер, якщо це можливе, поїхати на Поділля і переправляти з урядом Східної України. Ще один малий протибольшевицький уряд, який істнував в той

час в Камянці Подільськім під проводом отамана* Петлюри.

Дорога на Поділля ішла через Буковину, передше австрійську провінцію, яка вже від початку року стояла під румунською окупацією. Людність на Буковині є мішана і складається з українців, румунів, німців і жидів.

При кінці 1918 р. український елемент проголосив в Чернівцях українську республику, якої президентом був п. Залозецький, приділений тепер до нас зах. українським урядом. Як тільки румуни заняли Буковину, вони замкнули Залозецького і „була якась неправильність у моїм відході з вязниці", як він казав. При таких обставинах, ми думали, що ліпше булоб покласти його в ліжко у вагоні і накрити лице ковдрою, минаючи границю.

В Чернівцях ґенерал Задіґ, командант румунських військ на Буковині, дав нам інформації, з яких виходило зовсім ясно, що не було надії на вивіз збіжа від Петлюри. Через те ми рішили вернутись так, як ми прийшли.

Та ґенерал Задік не сказав нам, як ми пізніше на превеликий жаль переконались, що війська, які находились під його проводом, мають іти проти українців вже на другий ранок і то вздовж лінії, на якій ми маємо їхати. Пізніше пояснив нам, що він думав, що ми перейдемо ще, поки вони пічнуть наступ.

Ріка Прут є границею між Буковиною і Галичиною. Через неї провадить великий залізничий міст і залізничий тор. На однім кінці моста була румунська будка, з другого українська, в кожній з них малі вартові частини. Румунська погранична станиця Неполоківці (тепер Ґріґори Ґіка Вода) у віддалі одної милі від мосту, а укр. погранична стація Снятин в тій самій віддалі по противному боці.

Коли наш потяг попол. 23 травня 1919 приїхав до Неполоківців, поручник командуючий стацією не хотів позволити, щоб наша льокомотива перейшла міст, бо це була румунська машина. Він опісля зателєфонував до української влади в Снятині, щоби післала українську машину по нас. В Снятині приобіцяли.

Около осмої години ще не було машини і п. Залозецький з перепусткою румунської влади пішов вздовж шляху до Снятина і мав вернутися з льокомотивою. Вміжчасі стація і сусідні будівлі наповнялися румунськими військами. Ми розуміли, в чому річ і ми дуже бажали перейти, поки пічнеться сутичка. Як довідались опісля, вже з початком травня був заключений тайний польсько-румунський договір про зафіксування границі поміж цими двома державами, розділюючої тим самим землі ЗОУНР. На підставі чергового договору, Польща мала одержати те, що тепер займає, а Прут остався надалі

*) В оригіналі: „військового авантурника".

границею. Але на підставі травневого договору Румунія одержала повновласть підійти до лінії Галич — Станиславів — Керешмезе — Марморошський Сигіт доти, поки поляки держали лінію Львів — Стрий. Поляки були дійсно тепер поза лінією Львів—Стрий, а румуни проготовляються до завтрішнього—ранішнього наступу. Не скоріше, як після обіду, одержала українська сторожа на мості документ, який зовсім дивно подобав до німецької ноти, дорученої Бельгії перед вибухом війни. Ось його зміст.

22. травня 1919.

Г. В. К. Коломийський військовий відділ. Примушений умовинами, що треба створити сполуку між буковинським та північно-семигородським фронтом і маючи на увазі, що ця сполука можлива лише, коли мається лінію Коломия—Марморошський Сигіт, наші війська, які заняли Буковину, дістали наказ в день 24-ого ц. м. заняти згаданий шлях. В тім самім часі Найвища Команда румунського війська дала накази, щоб виконуючи це, зовсім військове завдання, ми оминали всілякі сутички з Вашими військами. Маючи за честь Вас про це повідомити, прошу Вас, щоб були ласкаві зарядити відповідні заходи до відвороту укр. військ, які тепер стаціонують межи бувшою буковинською границею і залізничим шляхом Станиславів — Коломия, аж поза цю лінію. Петала

Г. В. К. Хотинська армія.

Це виповідження війни наспіло до генеральної української кватири в Снятині майже в той сам час, як п. Залозецький. Цього зовсім не сподівались і це спричинило ніби приголомшення. Пан Залозецький щиро уважав, що його головним обовязком було поладнання справи нашої місії і він напирав, щоб негайно післати льокомотиву, а сам з відвагою заявив, що буде супроводжати. Около 9-ої вечером прибув з льокомотивою до моста, та румунська сторожа почала стріляти до неї і присилувала її назад відїхати до Снятина.

Про це все нічого не сказали ні полковникові Жонз ні мені в Неполоківцях. Около півночі пустився я до мосту, беручи з собою двох англійських вояків без крісів та американську хоругов, щоб окрасити льокомотиву. Була хмарна ніч і ми довший час ішли вздовж побічної лінії, аж поки пізнали нашу похибку. Около 3-ої вранці здається ми прийшли до румунської будки. Ані один вояк не стояв на варті, ми зайшли через отверті двері і я сказав шуткуючи по німецьки (я не говорю по румунськи): „Чи хтось говорить по німецьки?“

Тут було поверх десять людей і один капраль, який роздавав ручні гранати. Вони зірвались немовби в них стрілялося. Капраль говорив по німецьки і по огляненні мого паспорту та по зателєфонованні до Неполоківців, позволив мені сумніваючись перейти міст. Тут ми знайшли укр. сторож,

яка розуміла по польськи (я говорив по польськи), мені дали змогу зателєфонувати до Снятина і поговорити особисто з п. Залозецьким. Тоді я пораз перший почув, що вже передше була льокомотива коло моста. Довідавшись, що я знаходжуся на укр. боці, він заразже предложив мені ще одну спробу.

Вже майже робилася днина. І як вже зовсім було ясно, почувся вистріл при укр. будці. Укр. сторож, яка, видавалося, що її стерегла, зараз почала відступати, залишаючи посеред залізничого тору скоростріл звернений проти мосту. Я пішов до телєфону і як саме добився сполуки зі Снятином і почув, що наша льокомотива вже відїхала, мені вирвано слухавки з рук і один румунський вояк вдарив мене крісовим прикладом в плечі, що мене зараз повалило до землі. Оба англійські вояки кинулись перепуджені до нього, кричучи: „американський, американський", почім він поточився, тяжко дихаючи.

Я розлючений болем і довгим нічним припізненням, шукав і знайшов потіху, кажучи молодому офіцерові, який надійшов, що я думав про це. Він звинявся, або я може думав, що він це зробив — і приказав одному воякові відпровадити нас до Неполоківців. Його баталіон рушив отвертим походом полями проти Снятина.

Якраз в цій хвилині зявилася наша машина ізза закруту на яких 200 метрів. Я виліз на шлях з обома вояками і розвинув американський стяг. Та запізно. Румуни отворили вогонь, убиваючи машиніста, який почав завертати. Залозецький зіскочив і зник з очий.

Кінець цього оповідання є дійсно огидний. Сторож, якій наказано, щоб нас ескортувала, не розуміла всіх наказів або може, що я не розумів молодого офіцира. В кожнім разі на жаль, виглядало, що чоловік уважав нас за своїх полонених і становище моє зовсім змінилося, бо румун мав кріс, а ані один з нас будьякої зброї. Він забрав скоростріл і присилував нас машерувати передсобою в сторону головної кватири свого баталіону. Тут ми стрінули одного рум. офіцира, що знав по французьки — бо мало хто з них її знає — і він дав нам дійсну ескортудо Неполоківців, де ми рибули помучені,п обурені і дуже зажурені п. Залозецьким. Для нашої потіхи, він зявився майже в тім самім часі. Сховався був коло ріки, поки рум. війська неперейшли через міст. Обійшов дорогу, при томуодягнув свою сорочку верх сподень, щоб виглядати на селянина.

Після цеї події я поїхав навпростець до Парижа на Мирову Конференцію. Коли мені говорять, що часто буває, що війна є люта, затяжлива і безхосенна, я пригадую собі Мирову Конференцію, як вона тоді мені видавалася і мировий установлений лад нею і тоді — тоді лютую.

О. Бн.

Степан Онуфрик

Орхестра У. С. С-ів.

Після уступлення російських військ зі Східної Галичини, під напором німецько-австрійських армій, почали творитись збірні станиці по повітових місточках для новобранців. Така збірна станиця повстала і в Рогатині, де приділено хор. Дорошенка. З дооколичних сіл зголошувались молоді хлопці, необовязані ще до бранки, в ряди УСС. З Пукова зголосилось нас пятьох. І 15. липня 1915. р. вийшли ми рано з Рогатина, з будинку гімназії, разом 30 хлопців, пішки до Жидачева, бо поїзди ще не ходили. Подорозі, де ми відпочивали, прилучувались до нас охочі, молоді хлопці. Були це здебільша ті, що перед війною належали до „Січей" чи „Соколів" і неодин з них був уже при стрільцях, але зі Стрия в 1914. р., коли його не приняли, мусів вернути домів.

До Жидачева прийшло вже поверх 50 молодих хлопців. З Жидачева поїхали ми поїздом до Сколього, а звідтам пішки до Камінки, де була тоді кадра, інакше Кіш, новобранців. Тут поділили нас на сотні і зачалась щоденна військова муштра. За тиждень перенесли Кіш до Сколього. Наша сотня закватирувалась на Дубині в неспаленій підчас боїв віллі. Там ішла дальша щоденна муштра.

Стрілець Рабій, син священика зі Самбора, почав списувати одного разу тих, що були вже при орхестрі. Записався і я. В короткому часі з Дубини перенесено нас до Боднарова і там зорганізувалась при кінці серпня 1915 р. орхестра У. С. С.-ів., при допомозі от. др. Н. Гірняка, а під орудою підх. Михайла Гайворонського, відомого пізніше композитора і капельника. Музикантів тих, що записав стр. Рабій, зібралось 25. В домі місцевої Чит. „Просвіти" капельник підх. М. Гайворонський списав нас докладно, хто на чім грав, та призначив, на чому буде грати. За кілька днів ми дістали інструменти „Січової орхестри" зі села Вовчинець під Станиславовом, ноти зі Стрия. В половині вересня зачалась основна наука. Від о. Рабія зі Самбора, батька ініціятора, дістала орхестра грошеву допомогу, докуплено деякі інструменти, так що за місяць грали ми вже кілька коломийок, вальсів та інших лекших композицій — а при переході запасного куріня з Боднарова до Гнильча, 12. X. 1915. р., грали ми вже і марші. В Гнильчу довго орхестра не була. Пішла в поле разом зі стрільцями до Вівся коло Підгаєць. Там стояла декілька неділь, поки не перейшла на фронт до Соснова над Стрипою.

В полі доповнено її новими музикантами зі сотень до стану 30. Наука поступала скоро завдяки тому, що члени тієї орхестри були здебільша студенти охочі до діла і з му-

Стрільці на могилі Шевченка в Каневі 1918 р.

Посвячення памятника в Коші УСС. в Пісочній над Дністром 29. X. 1917 р.
(Момент як після посвячення памятника митр. Шептицьким, говорить сот. Дмитро Вітовський)

зичним таланом. В тому часі репертуар наш охоплював понад 60 кусників: всякі марші, між ними два стрілецькі, увертюри (одна стрілецька, основана на народніх мотивах), концертові, коломийки, вальси, ґавоти, збірки народніх пісень, церковні і т. п. Проби відбувались що днини. Грали і стрільцям на вправах, бо стояли тоді в резерві і продовжували свій вишкіл. Ходили також до Бурканова в першу лінію концертувати мадярам.

В полі перебули ми пів року, між іншим справляли тут Різдво — зимою, в полі, у своїй маленькій хатині, яка через неувагу була тоді згоріла і нас мусіли закватирувати у землянці, зимній та мокрій. Ми знову направили свою бідну хатинку і вернули до неї. Багато цікавих споминів і переживань вяжеться з тією хатинкою; їх до смерти мабуть не забудеться.

В кожній параді, чи похороні орхестра приймала участь. З початком березня 1916. р., як УСС пішли в окопи на зміну мадярів, орхестру перенесено з поля до Свистільник, де був Кіш. У Свистільниках приготовлялась орхестра до першого прилюдного виступу — Шевченківського концерту в Станиславові. В тому часі при орхестрі дутій був вже смичковий квартет і кладено перші основи під смичкову орхестру. Після щоденних проб ходили ми ще до Липиці долішної, грати сотням на вправах.

При кінці березня, поїхала орхестра на концерт до Станиславова. Був це перший більший Шевченківський концерт підчас війни, де брали участь У. С. С., а головно орхестра. Орхестра мала найбільше точок. Грала здебільша стрілецькі пісні і тут збирала перші лаври. В короткому часі відіслано інструменти до направи. Музиканти мусіли відпочивати, а котрим було ближче, поїхали домів на відпустку.

Вишкіл 1. червня 1916. р. перенісся до Потока біля Рогатина, а з ним і орхестра. В переході йшли ми осібно, як стрілецька „стара война". Не маючи інструментів, не були звязані з ніким і нічим. Подорозі через моє родинне село Пуків, вступили до мене всі музиканти на гостину і аж на другий день пішли дальше до Потока. В Потоці мешкали під шатрами, щодня ходили оглядати околицю Рогатина, бо дійсно були якби на відпочинку. Багато розїхалось також на жнива. Ті, що залишились, довідались випадково, що в церкві є сховані ще перед приходом москалів інструменти „Січової" орхестри. Пішли до священика і він визичив їх. Інструментів всіх не було, тільки 16., так що тільки половина могла на них грати. Знову було заняття.

З початком вересня 1916 р. перенесено Кіш до Розвадова, а з ним і орхестру. Подорозі в марші грали ми на тих позичених інструментах, бо наших ще не було з направи. В Розвадові кватирували по хатах. Незадовго прийшли наші інструменти і знову почалась щоденна наука.

Проби робили ми в просторім залізничім будинку біля моста. Ходили також грати стрільцям до вправ. З Розвадова їздила орхестра грати на концерт Франка до Болехова. Часто грала в Миколаєві мадярам. Кадра У. С. С-ів була тоді у Пісочній. Як тільки відбувалась яка парада, стрілецьке весілля чи похорон, не обійшлось без орхестри. У Розвадові були ми цілу зиму, а на весні 1917 р. перенесено нас до бараків під Миколаєвом, куди перейшов Вишкіл. В той час в орхестрі було до 30 музикантів і доволі багатий репертуар. Капельник хор. Михайло Гайворонський, його заступник підх. Лесик, музиканти: Стар. дес. Іванів, віст. Головінський, десят. О. Левицький, десят. Крушельницький, віст. Біланюк, віст. О. Кухтин, віст. Форемний, десят. Чмир, віст. Демчишин, віст. Кігійчак, віст. Мороз, десят. Ярослав Скопляк, підх. Якимів, десят. Васильків, віст. Чичилович, віст. Петро Гайворонський, віст. Михайлів, віст. С. Онуфрик, ст. стр. Яцишин, ст. стр. Шпуляркевич, ст. стр. Ільків, ст. десят. Турянський, десят. Кульчицький, віст. Гловяк, віст. Шепета, десят. Капустяк, стр. Таньчак. Більша частина музикантів, були студенти або гімназисти, тільки кількох було звичайних хлопців, та вони вже передтим грали в сільських „Січових" та „Сокільських" орхестрах. Музиканти жили між собою у великій приязні — як одна рідня.

В бараках перебули ціле літо 1917 р. Часто ходили грати на двірець до Миколаєва, частинам, що відходили на фронт. В місті Миколаєві, де стояли всякі вищі команди, грали так звану „пляцмузику" майже щодня.

Восені мала орхестра їхати до Львова на привітання Митрополита А. Шептицького, вертаючого з царського заслання. Та з невідомих причин не поїхала. Зате вітала Його 27—29. жовтня 1917 р. у себе. Митрополит приїхав посвячувати прапор У. С. С. і памятник У С. С. у Пісочній, де стояв Кіш. Памятник цей запроєктував і вибудував зі стрільцями підх. Лев Лепкий і він залишився до нині. Орхестра грала тоді підчас свята. Митрополит А. Шептицький дякував капельникові та витався з кожним музикантом. З бараків їздила орхестра на похорон відомого діяча і політика посла Евгена Олесницького до Стрия.

В листопаді 1917 р. відійшли ми до Горожанної, а звідтам по кількатижневім побуті до Вереня над Дністром біля Миколаєва та Надітич і Пісочної. В тих селах стояли сотні УСС. Тут були ми цілу зиму, а як Вишкіл відійшов на фронт, весною 1918 р., перенесено нас до села Рудник, зараз в сусідстві.

З розпадом східного фронту, коли німецько-австрійські війська та У. С. С. пішли на Україну з початком квітня 1918. р., от. Гр. Коссак розділив орхестру і нас 14 музикантів мало їхати на Україну до Стрільців. Мали їхати кращі музиканти

з капельником М. Гайворонським, а ті, що залишились, підібравши нові сили, мали сформувати під проводом десят. Крушельницького нову орхестру. Та ніхто не хотів залишитись. Кожний хотів їхати у вимріяну, обіцяну землю... І так усі ті, що мали залишитись, повтікали крадьком за нами. Ми їхали поїздом до Борщева, а звідтам піхотою ішли дальше за Стрільцями. Перейшли Збруч в Скалі. Ця хвилина являлась для нас великим щастям. Всі були до краю зворушені, що сповнилась мрія дідів і батьків наших, а нам, унукам, судилось бачити її на власні очі.

Так в радості ми поспішали за своїми частинами, щоб їх дігнати. Населення витало нас, де тільки відпочивали і щиро угощувало. Через Ушицю йшли ми в глуб України і під Жмеринкою дігнали У. С. С. Але тут замісць радости стрінула нас велика несподіванка. Прийшла телеґрама від от. Коссака завернути цілу орхестру назад до Рудник, до Галичини. Приказ! І ми вернули. Їхали назад поїздом. У Волочисках пересіли і приїхали до Рудник. Подорозі я поступив на свята до дому, а як вернув до Рудник, то ті самі, призначені передтим, вже знову збиралися виїздити за Збруч. Деяких „втікачів" от. Коссак покарав. Нас 14 призначених виїхало через Волочиска до Київа, подивитися на столицю вже вільної України. В Київі була тоді Центральна Рада. В Золотоверхім перебули ми кілька днів. Оглядали Печерську Лавру, музеї, парки, Дніпро. Раділи як малі діти. З Київа поїхали не залізницею, а пароплавом вділ Дніпра, до Олександрівська, де ще від 16. квітня 1918 р. стояли У. С. С. Музиканти кватирували в Олександрівську в „Дяківській Школі". Та через нескладний поділ орхестри, мусіли ми сидіти майже безчинно. Ходили оглядати місто, околицю, та працювали у вільних хвилинах в культурно-освітній ділянці по читальнях та інших товариствах. В тім часі прийшла в околицю Олександрівська українська дивізія ґен. Натієва в повороті з кримського походу.

Тут відбулась перша зустріч козаків зі Січовими Стрільцями. Натіївці улаштували бенкет в Городському саді, на котрий запросили і нас У. С. С-ів. Прегарно виглядали ці перші регулярні частини „Центральної Ради". Типи справжніх Запорожців.

Небаром, бо вже 30. квітня 1918 р., у Київі прийшов гетьманський переворот. Німці розоружили Київських Січових Стрільців, та розігнали Ц. Раду. Події ці зробили на стрільцях потрясаюче враження.

Около 10. червня 1918. перенесено У. С. С. до Єлисаветгороду на Херзонщині. 13. червня приїхала з Галичини решта орхестри та цілий Вишкіл У. С. С. Орхестру злучено знову до купи і тоді зачалась наша безпереривна щоденна. праця. У Єлисаветгороді кватирували ми на передмісті

В день ходили на щоденні проби, а вечером грати до стрілецького театру, котрий оснувався в тому часі. Грали і в міському театрі, та в міському парку. Так минало нам літо 1918. р.

Музиканти вже давно упоминались за відпустку, бо від довшого часу через безперервне переношення та заняття не могли нею покористуватись. З початком вересня всі дістали 21. денну відпустку.

Повні цікавих, гарних вражінь, з України їхали домів. Та в Галичині відчувалось уже грядучу зміну. Висіло немов у повітрі це щось невідоме, яке має прийти небаром... Підчас нашої відпустки У. С. С-ів перенесли до Черновець і з відпустки ми повернули туди. Там і застав нас листопадовий переворот.

Орхестра У С. С-ів перестає істнувати. Музиканти покидають інструменти та беруть за кріси.

Як ми відїхали під Львів, то інструменти прийшли опісля до Старого Села, останнім ешелоном. Що сталось з ними, не знаю, бо я тоді був на Цитаделі в „Куріні Смерти".

Як опісля я довідався — ст. десят. Крушельницький заложив пізніше орхестру в Болехові і мав перебрати здається ці наші інструменти для орхестри при Вишколі І Бригади УСС. Та це вже була інакша орхестра. Старі музиканти пішли в боєві частини і не один з них наложив головою. Між іншими під Львовом згинув Демчишин з Лісник біля Бережан, а на Чортівській Скалі брат капельника Петро Гайворонський.

Михайло Бережницький.

Останній рік на Великій Україні.

(Уривок зі споминів).

Після катастрофи та розпаду Української Армії, осінню 1919 р., я опинився по довгій, повній пригод, блуканині, в Київі. Тут вдалося мені дістати від одного лікаря документи, які мали рятувати мене в скрутному положенні серед большевицького пекла. На документі стояло: „При сєм одправляється на 2 місячний одпуск червоногвардийца N. N. з 2-го Богуньського полка в Полтавську губернію, Переяславського уєзда".

Від цього лікаря дістав я дещо паперових гроший, та відїхав до Баришівки, до знайомих, де в 1915 — 1917 р. був у полоні. В тому місточку, в гімназії, управителем був один галичанин. Часто заходив я до нього і ми говорили на ріжні теми. Всі були тоді певні, що влада „червоних" не вдержиться довше, як до весни 1920 р. Від одного знайомого

довідавсь я тоді, що місцева міліція вже знає про мене і вночі в декого шукали за мною. Не було ради. Мусів покинути Баришівку. Вирішив податись на Київщину. Одного вечера прийшов до управителя гімназії місцевий заможний господар Панфиленко, якого син був старшиною в армії Денікіна. Ми пересиділи довго на балачці і тут не обійшлось Панфиленкові без гірких докорів за те, що його син служить ворогові українського народу. Тієї ночі заночував я у цього Панфиленка, а досвітком покинув Баришівку. Управитель гімназії ще вночі виготовив мені документ, що я ученик 7 кляси гімн. і відправляюсь у Київ на закупно книжок і шкільних приборів, притому дав мені трохи гроший на дорогу.

Скоро світ збудив мене Панфиленко. Пращаючись щиро, передав також харчів і гроший дещо і я рушив в дорогу. З Баришівки до місточка Боришполя коло 25 верств, тож я намагався іти скоро, щоби під ніч дістатись до Боришполя, але не вспів, бо дорога далека. Мене захопила ніч. При залізничім шляху побачив я будку. Заходжу туди і застаю жінку та пятеро малих дітий. Жінка ця, довідавшись, хто я такий, стала розказувати про свої злидні. Як була українська влада, то виплатила їм платню наперед за 3 місяці. Денікінці заставляли до тяжкої служби, обіцяли платити, пішли і нічого не дали, а тепер большевики тільки за що-небудь погрожують смертю, а плату Біг дасть — хоч гинь... Радила мені йти ще з $1^1/_2$ верстви і там заночувати на хуторі в одного заможного господаря. Згадувала, що в Боришполі нема ані міліції ані ніякої влади.

Відітхнув я лекше і пішов далі. Вже смеркало, як опинився коло гарних будинків під бляхою. Кругом високий пліт. На дворі гавкає кілька собак, видно, що злющі. Стукаю в браму, а вони ще гірше. Та в цю же мить виходить молодий мущина. Питає, чого — відганяє собаки і каже йти за ним. На подвірю бачу кілька підвод і запряжені коні. Увійшовш в хату, застаю 7—8 людей. Пють самогонку і на чомусь сперечаються.

„Добрий вечір Вам, пане господарю, і вам добрі люди".

Всі видивились на мене, а господар відповідає: „здраствуйте, товариш"!..

— Вибачте, кажу, я ніякий товариш.

Двох мущин вискочило зза стола до мене: „А хто-ж ви, як не товариш"!

— Хтоб я не був, говорю я, але не товариш...

Тоді всістали засипувати мене всякими питаннями, а я від порога не рушаюсь та вже й не знаю, що кому казати. Один більше підпитий поривається просто до бійки: „ми вам дамо нас грабить, по нашій землі ходить, а ти виспишся на один бік, я тебе живого не пущу".

— От попавсь-я, думаю собі.

Та господар, що привів мене в хату, успокоїв їх, щоб мене не займали, не роспитавши як слід, що це за чоловік. Він казав показати собі документи. Я показав йому посвідку з Баришівки. Перечитав і до всіх: „Та-ж це гімназист з Баришівки, а ви причепились чорт зна завіщо". Потім попросив роздягнутись та нічого не боятись: „Це, — говорив він, сьогодні базар у нас. Поступили знайомі і трохи підпили"...

Я відітхнув лекше. Та приявні пильно придивлялись мені і дальше сперечались. З балачки їхньої було видно, що вони проти большевиків. Молодик, що привів мене в хату, був сином одинаком господаря, укінчив баришівську гімназію. Ми розговорились з ним таки на добре. По акценті пізнав він, що я не полтавець, а я подумав, що краще сказати йому правду. Починаю розказувати, що я служив в Армії У. Н Р., що мене хорого залишили, а тепер думаю дібратись до Армії Павленка, що недавно була на Полтавщині. Та після мойого оповідання всі приявні в один голос сказали, що я шпіон. Заперечував, як міг. Розказував, де був і при якій військовій частині служив. Нараз один з них каже: „Якщо ви галичанин і з Армії У. Н. Р., то попали до своїх людий, а як те, що говорите, неправда, то вам відсіля дороги нема". Тоді котрийсь вийшов на двір, а мене покликали до стола. Дали самогонки. Я випив. Дають відразу другий раз, третій і четвертий. Вже не можу дихнути. Прошусь, що більше не всилі пити. Тепер пішла живіша розмова щодо Армії і Уряду У. Н. Р.

Нараз входить у хату високий мущина в довгому плащі, одно око завязане. Підходить відразу до мене і питає, хто я. Не знаю, чому так злякався, але став йому поволі пояснювати, що я з Корпусу Січових Стрільців з 1-шою кінного полку Бориса. Він спитав мене, які ще частини знаю. Говорю йому такі а такі, а всі прислухуються та слідкують за кожним моїм порухом. Невідомий добродій у плащі дальше випитує, де стояв Корпус С. С. на фронті і т. д. Я відповідаю. „Правда", — говорить він вкінці, дає ще кілька питань, каже, що можу заночувати а ранком господар має мене привезти на те місце, про яке вже знає.

Десь около 12-тої вночі вони порозїзджались і залишився я з господарем та його сином.

Цей син господаря оповідав мені, що в місточку Баришполі істнує тайна військова організація, а командантом її є той, що був у хаті та випитував мене. Називається сотник Степан Литовка.

На другий день рано з місточка приїхала підвода. Коло мене сіло двох людий і ми поїхали в місточко. Я ніяк не міг збагнути, що це все значить.

Ми заїхали до одного заможного господаря. В хаті застали 6 чоловіків в середному віці. Вони розпитували мене на всі боки, а я відповідав і коли довідались про мої наміри,

запропонували мені, щоб залишився в Боришполі, а роботу дадуть. За якийсь час увійшов господар, старий чоловік, літ більше 60. Він мав трьох синів. Найстарший з них був в 6-тій стрілецькій дивізії, другий був старшиною в російській, а опісля в укр. армії, а третій наймолодший скінчив гімназію. Цей господар був незвичайно милий, — великий патріот і походив з козацької родини.

В Боришполі було ще двох галичан: сотник Гарасимович і один військовий дяк. Я був третій. Місточко обходилось без влади, а порядок удержувала місцева військова організація, яка числила до 400 людий. Вони звичайно сиділи по домах, а службу несло 20—30 з них. Базар відбувався що тижня в понеділок. За гроші мало хто продавав, або купував. Переважно ішов товарообмін, а як приймали гроші, то лише українські. Раз на добу, ходив мішаний потяг з Полтави до Київа і до того потягу висилали стежі з метою перехоплювати підозрілих та всяких большевицьких агітаторів та передавати їх до штабу в місточку, який складався з 8-ох людий.

По двох тижнях мого побуту в Боришполі, входив я вже до штабу як девятий. Інструкції одержувано через окремого післанця з Київа. Мені була доручена 3-та сотня, в якій було около 40 боєвиків. Ми всі три галичани входили до штабу.

Одного разу, перед Великодними Святами, з большевицької армії, що стояла на польському фронті, приїхав до Боришполя якийсь большевицький інжінєр і зажадав, щоби з боришпільської волости дати йому 120 людий до копання окопів. Та людий не дістав і сам з Боришполя не вийшов.

Так пережили ми спокійно ще 5 тижнів по Великодних Святах.

Місточко Боришпіль в тому часі мало яких 5—6 тисяч мешканців і дві церкві. Лежить воно на лівому березі Дніпра, у віддалі яких 30 верств від Київа, при шляху, що веде з Київа на Переяслав. До залізничої стації 2 верстві.

Положення гарне. Коли в місточку було спокійно, тоді робилася лише варта для порядку, а як заходила яка небезпека, то зараз дзвонили в обох церквах на трівогу і тоді все населення збігалось до місточка на майдан. Хто мав яку зброю, то брав зі собою, а хто не мав, ішов без нічого. В штабі було около 60 резервових крісів, які в потребі роздавалось місцевим людям, що належали до тайної військової організації.

Одної днини, десь 5 тижнів після Великодня, в стороні Київа загули глухо гармати. Була 11-та перед полуднем. В обох церквах задзвонили на трівогу. В місточку счинилась метушня. Говорили, що з Київа йдуть большевики. Я побіг до штабу. Там великий рух. Хто прибіжить зі зброєю, того зараз відсилають на київський шлях.

За якої пів години вже припроваджено яких 70 большевиків.

Був це 60 полк піхоти, мабуть 14 большевицької дивізії. Полонені віддали зброю і ми розмістили їх по кватирах. З тої нагоди настала в місточку велика радість. Та не на довго. Бо вже на другий день рано знало ціле місточко, що вночі всі ті полонені повтікали

Ходили всякі вістки. Дехто говорив, що большевики навмисне вислали цей відділ, щоби знати, що з ним зроблять боришпільці. Ми зібрались у штабі на нараду. Вона тривала до пізної ночі. Галичани були тої гадки, що краще булоб виступити з місточка над Дніпро, або піти в ліс і напасти від заду на частини большевицької армії. Більшість членів штабу була за тим, щоби з місточка нікуди не йти, а на випадок чого боронити його до останку. Найбільше числили ми на гімназистів, яких було більше сотні. Всіх спосібних до оборони ми начислювали до 400 душ, та зброї було замало, а набоїв виходило яких 10 штух на одного. Цей відділ, що його розброїли, здав всього 23 кріси 5 — набойових, та 50 — однонабойових, 9 пар коний, дві підводи і кілька ватованих кабатів.

Через цілий тиждень перед Зеленими Святами видно було в місточку якесь напруження. Ніхто не міг передбачити, що принесуть найближчі дні. В зелену суботу випало мені дижурити від полудня в штабі. Штаб містився в давнім волоснім управлінню. Там застав я сотника Гарасимовича і місцевого члена штабу Михайла Губаря (згинув у зелену неділю).

Почали ми розмову, яка чомусь не клеїлася. Кожний передчував щось непевне і погане, та ніхто не міг нічого знати. Чекали ми на післанця з Київа, який мав нам принести ріжні інструкції, але вже більше як тиждень його не було. Нараз наша стежа, яка ходила по місточку, помітила двох кінних, що їхали від сторони Київа. Стежа зараз дала нам про це знати. Біжимо в тім напрямку, а вершники махають руками, щоби йти до них. Підходимо ближче, кожний з нас з револьвером в руках і питаємо, що то за люди і чого хочуть. Перший з них сказав, що він є комендантом бригади червоної армії і хоче в Боришполі „созвать сход, а ви должні дать мнє двох сваїх заложнікоф і тагда я вєду в Боришполь".

На першого заложника зголосився добровільно сотник Гарасимович, а на другого Михайло Губар. Зараз післали по коні і так наші заложники відїхали до Київа, а нас 15-тьох супроводжало їх аж за місточко.

В місточку насходилось повно місцевих, а большевицький комендант бригади казав дзвонити на „сход". Коли зачали дзвонити в дзвони, тоді люди почали бігти, — хто

з чим мав. Посходились старші, всі молодші, жінки, а навіть і діти. В міжчасі запровадили ми тих непрошених червоних гостий до свого штабу і тоді кожний з нас, кому було це доручено (навмисне), голосили перед сотником Литовкою і другими членами штабу, що така а така сотня стоїть в такому то, а такому місці і жде дальших наказів.

Тоді большевицький „командір" обрушився: „що то — каже по кацапськи — у вас появились якісь бандицькі сотні"? Сотник Л... відповів йому на це різко, що вони не є бандити, а мирні люди, які боронять свою землю і своє добро перед грабіжниками та чужими зайдами. „Командір" трохи успокоївся, але більше вже нічого не говорив. Він був запеклий москаль і називався Демідов. Другий большевик був таки з наших перевертнів — волиняк (назвища не памятаю), призначений комісаром „червоної" бригади і говорив чисто по українськи, про всякі „буржуазні" лади та порядки. Нарешті увійшло кількох старших господарів і спитали, за чим ті непрошені гості прийшли. „Командір" бригади спитав, чи вже много людий. Хтось відповів, що людий вже є досить і тоді ми всі вийшли на місце, де мав бути „сход". Перший почав говорити „командір", що мав відомости про те, що в Боришполі завелись якісь бандити і якщо до вечера вони не будуть видані, то він вжиє усіх сил, щоб знищити це гніздо. Тоді піднявся крик боришпільців: „злазь, сукин син, бо як ні, то ми тебе на шматки пірвемо"...

Хто знає, чи воно так і не булоб, якщоби сотник Литовка не був їх вгамував, заявляючи, що в червоноармійців є наших двох заложників.

Народ гукав, що більше слухати не буде і щоб зайди геть забірались! І „командір" також сказав своє, що з бандитами більше не буде „разгаварівать". Тоді почав комісар „червоної" бригади. Говорив по українськи, плів усякі большевицькі теревені про „визволення" трудящого народа і т.д. Люди почали розходитись і він, помітивши, що слухати його не хочуть, закінчив якимись революційними, „рабочо-пролєтарськими" гаслами. „Командір" бригади сів на коня і вже хотів відїздити, та комісар поговорив щось із ним і цей задержався; комісар узяв тоді сотника на бік і про щось переспрaвляв з ним. Ми бачили, що сотник дав на щось свою згоду. Він опісля пояснив нам, що „червоний командір" любить попити та що хоче самогонки, а при тій нагоді комісар приобіцяв поговорити з „командіром", щоб його бригада не йшла нищити спокійного населення.

За хвилину приніс один штабовець 5 фляшок самогонки, дав комісареві і вони оба відїхали.

За годину вернули наші заложники. Ми стали роспитувати, що там бачили. Оповідали, що в недалекому селі стоїть 600 кінноти, крім цього мають ще два куріні піхоти і 2

батерії артилерії. Це все стягнене з польського фронту для боротьби з „бандітами"...

Настрій тих частин бадьорий. Хваляться, що вмить рознесуть гніздо „бандитов".

Зараз після приїзду наших заложників, ми всі зібрались на нараду. Заряджено поготівля, а до нічної варти призначено більшу кількість гімназистів, бо це був надійний елемент. Також усі члени штабу залишились ночувати разом з людьми, яких було в штабі около 200.

Ми всі при зброї і кожний ночує, де може. Я, дяк і Губар, як сиділи при столі, так і заснули.

Вночі, десь так около 12-тої год., счинилась у штабі велика метушня і крики, що не можна визнатись, що діється. Небаром прибіг член штабу Іван Варонуха (бувший військовий старшина) і крикнув, що большевики окружили місточко.

Треба було негайно щось рішати.

Всі люди в місточку вже не спали. Метушня велика.

Сотник дає приказ, щоби всі гімназисти під командою Івана Варонухи відійшли в сторону сусідного села і в крайних хатах місточка боронили полуднево-східний район, 50 чоловік з М. Губаром в сторону стації, 30 людий зі мною на київський шлях обсадити цвинтар та боронитись за всяку ціну до останнього. Наказав також у всіх церквах дзвонити в дзвони на трівогу. На відході ми всі попращалися, а дяк сказав жартом, щоби я завтра співав „упокой" за большевиків.

Ми рушили на призначені місця. Подорозі з моєї трицятки 3-ох втекло до дому. Як прийшли на цвинтар, вже починало свитати — дивимось, а київським шляхом йде розстрільна большевицької піхоти.

Засіли по обох боках дороги. Большевики побачили і їхня розстрільна впала на землю у віддалі 700—800 кроків. Та не стріляють. Ми також. Тихо.

Нараз дістаю посланцем зі свого штабу записку, що колиб не вдалось здержати большевиків, то можна почати з ними переговори, бо допомоги зі штабу не буде ніякої, притому в стороні села Іванкова, стоїть великий відділ большевицької кінноти з 15 скорострілами. Якщо переговори до нічого не доведуть, то треба відходити до будинку гімназії, бо він мурований, довгий і тут можна ставити опір.

Я ходжу по цвинтарі та заохочую, що треба боронитись до останку, бо пощади не буде ніякої. Між моїми боєвиками всякі нарікання, а один докинув, що я сидів у штабі, маю здорову і мудру голову, тож можу битись та — пішов до дому. Решта людий здорово вилаяли того труса, а мені заявили, що головами наложать і з місця не уступлять.

В цю мить я кинув оком в сторону большевицької розстрільної і бачу — як один червоноармієць середнього росту ходить по дорозі і махає руками, щоби хто від нас підійшов до нього.

Виходжу на дорогу і також махаю рукою.

Він йде до мене, а я до нього.

Як ми вже зійшлися на яких 50—90 кроків, тоді він гукає: „Слиш, хазяй, падайді бліжей, что то у вас какії то бандіти завєлісь".

„В нас нема ніяких бандитів — відповідаю — а є самооборона з місцевих селян для оборони рідної землі перед грабіжниками".

Підчас нашої розмови я побачив, що далеко полем, зі села Іванкова їде вершник в найбільшому гоні і прямує сюди, до большевиків. Я зрозумів, що це звязковий. Прошу тоді того большевицького „ротного командіра" (так він себе представив), щоби вони не уживали проти мирних селян зброї, а вкінці додав, що іду і з кількома місцевими селянами принесу їм хліба та сала. На це дав він слово, що зі зброєю не виступить проти селян, а я чимскорше відійшов, бо вже недалечко був цей звязковий. Як прийшов на цвинтар, то застав там лише 9 людий...

Нічого було діяти. Збираюсь іти з ними до будинку гімназії. Думав, що там збереться більше. Нараз від сторони села Іванкова почалась сильна стрілянина, а скорострільні клекотять безперервно.

На полуднево-східній частині місточка повний наступ большевицької кінноти і піхоти.

Оглядаюсь, чи і за нами не підходить піхота.

Та розстрільна стоїть на місці. Лише той „командір роти" дивиться льорнетою в сторону села Іванкова.

В місточку, в обох церквах почали дзвонити на трівогу. Большевицька артилєрія прямо бє по церквах і по цілому місточку.

Піднялось чисте пекло. Московські наїздники, як колись татарва, несли зі собою смерть і загладу нещасній Україні...

Почало сходити сонце. Заповідався прегарний день.

Це була неділя Зелених Свят 1920 року.

Большевицька кіннота наперла на один відтинок нашої оборони, доскочила крайних хат і почала їх палити. В місточку метушня. Крик, плач, рев худоби, гавкіт собак, іржання коний, випущених зі стаєн господарями. Одні кричать давати борони на дорогу, щоби спинити наскок кінноти; інші запрягають коний до возів, забирають сплячих дітий та втікають в сторону стації, бо в тому напрямку був одинокий вихід для нас. Деякі кричать, що не треба викидати борін, а тут горить уже половина місточка.

Большевицька кіннота, випираючи ізза хат оборонців, палить зараз. Одною вулицею кіннота вдерлася в середину місточка, пожежа поширилась ще більше. Большевики не щадять нікого. Кого допадуть коло хати, рубають і стріляють.

Добігаємо до будинку гімназії, до нашої головної точки оборони, а кіннота вже і тут. Бємо сальвами на віддаль яких 10 кроків. Тут ми скрились за огорожею. Один большевицький вершник поцілений кицнув з коня, трьох завернуло.

Вбігаємо до будинку гімназії.

Тут ані духа.

Три четвертини місточка вже в руках большевиків. Всі хати в огні. Люди кричать, благають пощади, але даремно.

Большевики мордують без розбору. Принесли Україні московську волю і пролєтарську „свободу".

Боришпіль догоряє, а на його згарищах в передсмертних судорогах докінчує життя „трудове населення"...

Ми звернули в сторону залізничого шляху. Біжимо через городи, а большевицька кіннота гонить за нами і стріляє.

Вже ось ось допаде. А тут не стає сил. На наше щастя зявився зі своїми людьми Михайло Губар.

Він біг до дому забрати жінку й діти, але вже не вспів. І виручив нас. Сипнув сальвами по кінноті і вона завернула, залишаючи на вулиці декілька трупів.

Та всежтаки не дали вони за виграну. Пустився за нами більший загін кінноти з вереском — „здавайся, бандіти". Ми відбивалися до останку. Знали, що пощади не буде. Нас було разом 13. Большевики були вже кількадесять кроків від нас. Тоді Михайло Губар прицілився ізза угла одної хати і поклав 4-ох вершників.

Втікаємо дальше за сільсько-господарську школу, що недалеко стації, надіючись застати там своїх. Відстрілюємось, а кіннота вже ось, ось... Тоді Михайло Губар — боєвик з пекла — залишається на місці зі своїми вірними людьми і з віддалі ледви кільканацять кроків — палить просто в товпу кінноти; один з його хлопців кидає ручну ґранату...

На хвилину заметушились большевицькі їздці, декілька з них паде, а решта далі гонить за нами.

До школи нема вже нам дороги. Хіба в став, що біля стації. Нічого діяти. Скачемо у воду. Большевики на конях за нами. Один доскакує Михайла Губара, що стояв на місці, та одним махом зрубує голову найзавзятішого боришпільця.

Михайло Губар був сином селянина. Служив у царській армії і за відвагу на німецькому фронті дослужився степеня „фельдфебля" та ґеоргіївської відзнаки.

І з нами булоб сталось те саме, якщоби зі школи не вискочило було коло 40 гімназистів. Вони сипнули по большевиках, і ці кинулись у ростіч. Усіх вистріляли. Ніодин не вийшов живий.

Ми повилізали зі ставу мокрі, як хлющ. Підходимо до гімназистів та питаємо, де сотник Гарасимович й інші члени штабу. Кажуть, що були в бою під селом Іванків, де поділись, невідомо. Наказ був такий, що, як ворог займе місточко, то всі мають відступати за залізничий шлях і там чекати дальших доручень.

Вбитого Михайла Губара занесли ми на якийсь город, щоби не тратували його коні, а самі заразже рушили на призначене місце.

Тут застали яких 130 боєвиків. Та з членів штабу не було нікого.

Відітхнули, бо місточко залишилось від нас позаду яких дві верстві, а зараз був великий і старий ліс, що тягнувся далеко аж у Чернигівщину — власність б. гетьмана Скоропадського. Ми відпочали з пів години. З місточка доходили відгуки поодиноких стрілів. Це большевики вилапували поодиноких людий, що не вспіли вивтікати і їх розстрілювали.

Багато з них із дітьми, жінками, кіньми, худобою та всяким добром, скривалося в тому лісі.

Між нашими боєвиками почались суперечки.

Одні кричали, щоби йти назад в місточко й не дати загибати безборонним мешканцям, інші, щоб утікати дальше в ліси й ратуватись від загибелі.

Та гімназисти якось те все втихомирили.

Була 8-ма рано. Місточко догоряло.

Ми обчислили, кілько в нас людий. Було ще 137.

Більшість напиралась, щоб ще раз відбивати місточко. Аж тут від сходу показалась большевицька кіннота. Прямувала до залізничого шляху.

Ми скрились.

Підпустили їх ближче. На кільканацять кроків.

Була це сильна стежа. Вона наближалась ось, ось до насипу і коли вже була дуже близько, ми сипнули по ній сальвами — раз, другий, третій...

Большевикам не було вже куди завертати. Валились коні і їздці долів один за одним. Вискочивши за насип, кинулись ми на них та перебили до решти крісовими прикладами. Коний, що ще залишились, розсідлали і пустили в поле.

Була це справжня масакра.

Вертаємо знову за насип і тут починається давна історія — колотнеча, чи йти на місточко, чи ні.

Вкінці зібралось 70 боєвиків, що вирішили спробувати ще раз щастя. Між ними і я.

Наближалось полудне, як ми городами дібрались туди. Зараз один з наших вискочив на дзвіницю і став дзвонити на трівогу. Та в місточку не було вже ні духа. На дворі стояла страшенна жара. Большевики пустили тепер ріжними вуличками свою піхоту. Ми пускаємось назад, а тут на одній маленькій вулиці біжить відділ піхоти в сторону залізної дороги. Вискакуємо з городів і гукаємо: „руки в гору". Нім вони опамятались, мало хто лишився в живих.

Якийсь червоноармієць, командант того відділу, з мапкою і револьвером, почав благати помилування. Беремо його зі собою, розпитуємо, і випускаємо.

Без ніяких втрат вертаємо назад. Чекати вже немає чого, а боронитись дальше неможливо.

З усіх боків суне на нас большевицька піхота. Відступаємо тоді у ліс — большевики спинили дальшу погоню. Мабуть вже було їм досить...

Настав вечір. Збираємось у лісі на нараду, що дальше діяти. Треба було змінити напрям, щоб нас не обійшли. Зі штабу, крім мене, нема нікого. Одні казали, що решта погинули, другі, що відступили в сторону Дніпра. Рушаємо лісом в сторону Дніпра. Голодні, перемучені, не знаючи, що буде дальше.

Так ішли ми до 10-ої год. вечером. Ліс ставав що раз густіший і ми рішили заночувати. Розставили варти, а решта хто де впав під яку деревину чи корч, там і заснув.

Другої днини ранком вийшли знову на край ліса, щоб розвідати, чи большевики ще в Боришполі.

Попід ліс ходили жінки, дівчата, принесли нам трохи харчів, та сповідали, що в місточку розстріляли большевики більше, як 300 чоловіків, а між ними і багато старців. В місточку їх нема. Розтаборились поза ним. Розказували також про всякі погрози, між іншими, що нас усіх вистріляють. Вони оголосили всім дооколичним селам, що коли десь зловлять когось з Боришполя, таке село спалять до тла, а людий повистрілюють. Хоч як дооколичні села нам сприяли, доносили харчів, остерігали перед большевиками, та переночовувати боялись. В лісі просиділи ми цілий тиждень.

Одного дня, як вийшли на край ліса, довідатись, чи є большевики в котромусь з поблизьких сіл над Дніпром, побачили, що дорогою, яка веде у ліс, їде 4-ох большевиків на конях. Ми зараз скрились у лісі, а вислали до них двох малих хлопців, що пасли худобу. Вони мали спитати тих їздців, куди їдуть, а якби вони допитувались за нами, мали сказати, що ніде не бачили.

І дійсно, як тільки большевики наближились, стали питати пастушків, чи не бачили де „бандітоф". Ми лежали тихенько в корчах.

„Яких бандитів" — почали до них пастушки.

„А з Боришполя"...

„Ні — відповідають пастушки. — Ми бачили людий, з рушницями, але чи це бандити, не знаємо"...

Тоді большевики в ліс.

Ми вискочили і до них: „Руки в гору"!

В одну мить обскочили їх наші довкола.

Большевики позлазили з коний, віддали кріси, а ми розсідлали їхніх коней та понаганяли в ліс. Питаємо, яких бандитів шукають та з якої вони губернії. Один був з Чернигівщини, а три москалі. Чернигівець почав проситись, що його большевики силою забрали з дому і він мусів у них служити. А москалі забондючились і ще стали погрожувати нам. Дістали по кулі на місці. Чернигівця, хоча дуже просився, щоб залишити його у нас, ми нагнали домів.

Треба було за всяку ціну добитись до села над Дніпром, щоби звідтам переправитись на другий бік. Київ вже був тоді занятий польськими військами.

Стали ми радитись, що діяти. Вночі тільки можна перебратись за Дніпро. Рада в раду і тільки нас 6-тьох вирішило тікати на другий бік. Двох з юнацької школи, трьох селян і я шестий.

Зараз вечером рушили в дорогу. Йшли навмання.

Вже почало світати й далі йти було вже годі.

До села, що ми до нього прямували, було ще 6—7 верств. Нараз побачили ми хутір. Підходимо осторожно туди. Не видно нікого. Господарі ще сплять. Заходимо до стайні, вилазимо на стрих і від перевтоми починаємо дрімати.

Аж тут виходить господиня. Кличемо її — розказуємо, що за одні, та питаємо про большевиків. Каже, що большевики заїзджають і тут. Візьмуть, що попаде, і їдуть назад; в тому селі, куди ми пустились, то їх нема.

Господиня дала нам дещо зісти, і ми заснули. Не знаю, як довго булиб ми спали, та збудив нас крик на подвірю.

Приїхало 5-тьох кінних большевиків, побили господаря і господиню та забрали ялівку. Ми бачили те все, та не мали ні сил, ні способу помогти. По відїзді большевиків прийшла господиня з плачем до нас, розказує — як вона їх нагодувала, а нічого не помогло: скатували і ялівку забрали.

День минав і стало смеркатися. Господар дав нам трохи гроший, а господиня їсти, і ми рушили в дальшу дорогу.

Нічю прийшли до села над Дніпром. Мої товариші подорожі мали там своїх знайомих. Ми переспали там знову в стайні на стриху, а вечером господарі побудили нас вечеряти. За їдою розказували, що большевики заїздять сюди двічі в день. За Дніпром стоїть польська піхота, а на горах артилєрія. Говорили, що їзда лодками через Дніпро остро заборонена і, як де покажеться яка лодка, то польська артилєрія зараз стріляє. Про поляків пустили большевики пого-

лоску, що вони як спіймають кого, то розстрілюють. Мої товариші, почувши такі новини, знеохотились йти далі. З тяжким трудом мені вдалось їх переконати.

Одної днини ми таки вирішили переїхати на правий беріг Дніпра. Життя стало вже неможливе. Большевики могли нас в кожній хвилині захопити. Найшли одного перевізника, що погодився нас лодкою перевезти, але жадав заплати. Ми зложили гроші, які мали, годинник, я дав свій золотий ланцюшок та револьвер, а один з наших російську шинелю. Він сказав, що човен має добрий, та що о 2-гій год. перевезе нас через Дніпро.

Після обіду ми зійшли до Дніпра і зробили 3 білі прапорці. Сіли в човен. Кожному забилось серце. Не знали, що станеться з нами. Рушили. Дніпро-славута поніс наш легкий човен. В тому місці, де ми переїздили, т. зв. Козацький Острів ділить Дніпро на дві струї. Ми вже мали переїхати до Козацького Острова, аж нараз — човен закрутився, ані взад, ні вперед. Попали на якийсь вир. Крутіж ухопила нас, вже з 10—15 хвилин колотить нами, а тут весел лише двоє. Збирав жах. Пропадемо. До того насунула ще чорна хмара і зірвався страшенний вихор. На щастя до берега було вже недалечко. Перевізник казав нам гребти руками. Не знаю, що нас спасло, — чи филя перта вітром, чи ця наша допомога.

Як ми опинились на Козацькім Острові, став лити дощ. Вітер гнав цілі гори розбурханих Дніпрових филь. За якої пів години злива ущухла. Випогодилось. Тоді перенесли ми човен на другий беріг Острова, щоб їхати дальше. Аж з другого берега Дніпра, чуємо крики. Бачимо, збігає в низ коло 50 вояків, а між ними багато старшин, що придивляються льорнетами. Як ми тільки добили до берега, тоді наїжилось до нас кілька багнетів, а якийсь офіцир спитав, що ми за одні. Я знав польську мову і пояснив. Пропустили та стали роспитувати про події в Боришполі; вже знали про все, а нас питали тільки тому, щоби переконатись, чи говоримо правду.

Вкінці один з офіцирів казав нам відпочати в селі, тут таки над берегом, а другої днини відішлють нас до міста Василькова, де вже була Українська Військова Команда.

Були це частини з 3-тої армії, здебільша познанці і поводились з нами по вояцьки. Між іншим пропонували користуватись їхньою кухнею. Та на нічліг пішли ми до одного господаря, і цей вже погостив нас як слід.

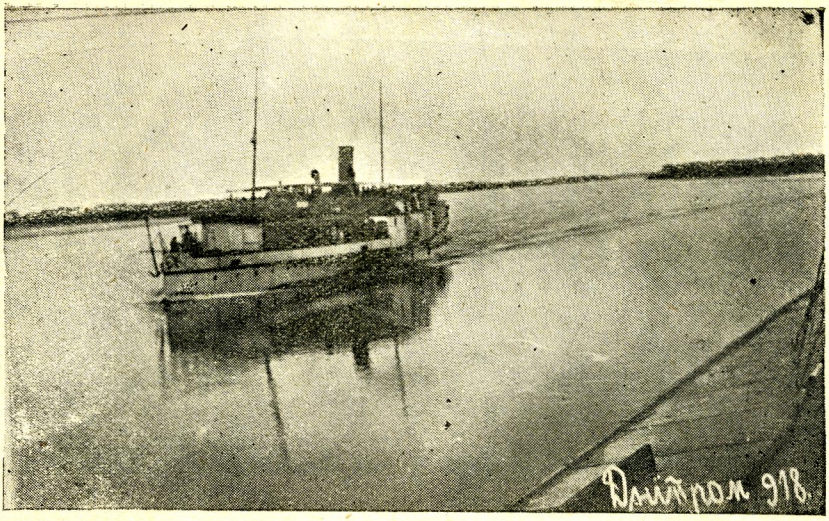

Пароплав зі Стрільцями їде Дніпром під Олександрівськ 1918 р.

Командант трупи до якої 1918 р. належали УСС. Архикнязь Вільгельм (Василь Вишиваний) в Соколівці на Україні.
(На лодці праворуч — арх. Вільгельм, в середині ,чет Гриць Голинський, ліворуч, підх. Ясеницький).

Сходини старшин УСС. з нагоди 4-ої річниці сформування УСС. у Вишколі — Грузьке біля Єлисаветгороду на Україні 31. VII. 1918 р.
(В середині кмдт. Вишколу от. Гриць Коссак).

Орхестра УСС. відпочиває після проби серед ліса в Миколаєві над Дністром.
(До статті на стор. 28).

П. К. О.

Почтова Каса Ощадности

Централя: Варшава, Ясна 9.

Відділи: Катовиці, Краків, Львів, Лодзь, Познань, Вильно.

Заграничні експозитури: Париж, Буенос-Айрес, Тель-Авів.

Ощадностевий оборот є головним напрямком діяльности П. К. О., і має на меті уможливити в доцільний спосіб найширшим верствам суспільности ощадність, забезпечуючи вповні зложений капітал.

П. К. О. завело для вигоди ощадників кілька родів ощадностевих вкладок.

Т. зв. звичайні вкладки, котрі, від 1 золотого починаючи, приймають каси П. К. О., як рівнож всі почтові уряди, видаючи на них ощадностеві книжочки. З цих книжочок каси Відділів П. К. О., як рівнож почтові уряди на терені цілого краю, виплачують квоти до 100 золотих денно.

Премійовані вкладки обосновуються в тому, що кождий, хто систематично складає кождого місяця по 8 золотих на премійовану книжочку ощадности П. К. О., одержує по 10 літах капітал 1.000 золотих. Квоту цю можна одержати скорше в дорозі льосування. Льосування відбувається що кварталу, причому на 1.000 книжочок вильосовується 6 книжочок.

Вкладки в золотих в золоті приймають тільки каси Централі і Відділів П. К. О.

Крім форм звичайної ощадности веде П. К. О. рівнож обезпечення на життя без лікарських оглядин, на квоти від 500 до 10.000 золотих в золоті двох родів.

При мішаних обезпеченнях сума обезпечення платна з хвилиною дожиття обезпеченим означеного речинця або зараз на випадок вчаснішої його смерти.

При посагових обезпеченнях сума обезпечення є платна у згори означенім речинці без огляду на те, чи обезпечений дожиє цього речинця чи помре вчасніше, причому оплата складок устає з хвилиною смерти обезпеченого.

На випадок смерти обезпеченого П. К. О. виплачує його родині цілу суму обезпечення, а на випадок смерти обезпеченого з причини нещасного випадку, П. К. О. виплачує подвійну суму обезпечення. Кождий обезпечений по 3 літах тревання обезпечення має можність одержати позичку під застав поліси.

Висота місячної складки починається вже від 3 зол.

Мирон Заклинський.

Відворот.

(Фрагмент із львівських боїв 1918. р.)

Впродовж цілого дня — після скінчення тридневого перемиря — були ми, як завсіди вдень, відрізані від світу та не знали, яке положення на інших відтинках Львова. На нашому було краще, як колинебудь давніше.

Ми пристарали богато муніції та вперше вживали піхотних охоронних щитів. Під їх захистом засипували камяниці при вулиці Бема. Вперше примусили противника замовкнути.

Крім того дістав я з муніційного складу Начальної Команди міномет, вишукав між обсадою касарні ще двох мінометників і обстрілював увесь день вулицю Янівську та Бема.

Настрій залоги був бадьорий, бо вона відпочивала.

Вечером о 10. годині прийшов від Начальної Команди наказ строгого поготівля залоги, та щоб зараз післати до Начальної Команди чету добрих вояків, яких кинуть ще тієї ночі в наступ на Личаків.

Поручник Петро Франко, що був від кількох днів комендантом касарні, видав потрібні зарядження.

Тепер прийшли до нас вісти „зі світу", що противник, який сильно хоч безвислідно атакував Замарстинів, здобув горішний Личаків і є вже і на початку вул. Пекарської. Ця вістка дуже занепокоїла нас.

Якої пів години пізніше приніс посланець другий наказ. Нас кількох сиділо в кімнаті команданта. Поручник Франко перебіг очима приказ і сказав щось таким зміненим голосом, що ми схопились з місць, щоби прочитати, що сталось. Приказ був короткий. Було сказано, що: на випадок відвороту залога касарні відступатиме вулицею Казимирівською, майданом Краківським, вул. Театинською, через Знесіння до села Підбірці. А при кінці було вже й рішення. Залога вийде з касарні о год. першій уночі.

Ми були зовсім прибиті цим несподіваним зворотом у воєнному положенні. Ми невсилі були зрозуміти, як могло воно за одинь день так погіршитися.

Але перед нами лежав приказ. Покидаємо Львів. Це значить, що добуватимемо його з такими жертвами, як їх досі бачили у противника. Найбільше жалко було наших сильних становищ. Оборонність касарні більшала за кожним наступом, завжди ми щось поправляли, щоби лекше було відперти черговий наступ. Та й інші нездобутні становища: почта, цитаделя, сойм, пропадуть завтра без вистрілу.

Важко було думати про це і я схопився й почав збирати свої речі.

Вся залога також одержала наказ збиратися і вона скоро довідалась, що ми касарню покидаємо.

Щодо порядку, в якому мали ми виходити, видав пор. Франко приказ, що залога виходить четами по черзі. Ті чети, що ще остались, мають виставляти стійки, які обстрілюватимуть вулиці Бема, Янівську та Городецьку. Один скорострільник повинен весь час, доки виходитиме залога, стріляти на вул. Бема, а міномет повинен кинути кілька мін на вул. Янівську, щоби противникові відібрати сміливість здержувати нас.

Коло години пів до першої уставилася на коридорі перша чета, готова до дороги.

Я пішов з мінометниками на другий поверх, відки стріляли ми впродож цілого минулого дня. Вперше трапилось мені стріляти з міномета ніччю, не бачучи цілі. Та я знав свою мету. Міна сяла через момент, летючи вгору, а за хвилину чули ми важку експльозію з вул. Янівської, з тієї околиці, де по тамтому боці був один зі скорострільників.

Стрілянина нашого скорострільника та вартових нагадала мені, що наші з касарні виходять, що нас тут раз-у-раз меншає та незабаром лише жменька останеться.

По довгому коридорі, червоному від цегляної пилі, валялись у безладді цегли, рями вікон і тинк. Він дихав пусткою й руїною. Освічувало його ясне сяйво місяця. Здовж коридора двері до саль стояли отвором. Їхні стіни були поорані кулями та поруйновані гранатами, всякі вояцькі речі валялись по землі всуміш із цеглою і вапном. Німі свідки зусиль противника і нашої витривалости.

Ще одну міну повинен був я вистрілити, коли з долини явився біля мене посланець з повідомленням, що один старшина взиває мене до чети. Я залишив міномет і пішов. Стрільці-мінометники вистрілили ще одну міну та загвоздили міномет, щоб ніхто більше не міг його вживати.

Мене призвали до чети, бо мої стрільці непокоїлись. Знали, що ми виходитимемо останні й тому побоювались, що дорешти загородять нам дорогу.

Я розмовляв із ними дуже спокійно та намагався підбадьорити їх і розвіяти їхні побоювання. А зачоловий моєї чети знайшов іншу раду: Приніс їм горівки. Потім набрав зі старшинського складу хустинок і роздавав кожному, хто лише бажав. Далі стрільці й самі почали ходити по кількох до складів і виносити, що кому припало до вподоби.

Коли так моя чета заспокоїлась, пішов я подивитись, як виходять другі чети.

Вийти з касарні було трудніше, як здавалося спершу. Ніч була ясна, місячна, а ще до того противник знав добре

наші ходи. В останні ночі перед перемирям обстрілював дуже цільно тих стрільців, що ходили по харчі. Щоночі був хтось ранений.

Тепер, як тільки почала виходити наша перша чета, дорога була зівсім відрізана. Бив скороструіл в те вікно від вулиці Янівської, а крісовий огонь не втихав від вул. Бема.

Пускалися в небезпечну дорогу лише найсміливіші. Вискочив жваво один старшина, за ним кількох стрільців, густіше посипалися кулі й уже ніхто не рушається.

Перебігла вже більшість старшин, між ними комендант, а з першої чети стояла ще велика частина стрільців і ані руш вийти. Здержувались, хоч до тієї пори був лиш один ранений — зараз за вікном; він вернувся до касарні.

Тепер проводив четар Зінюк, дуже відважний і досвідний старшина, що був найдовше комендантом касарні у найважчих часах. Наступи відбивались об його воєнний досвід і незломну волю вдержати позицію.

Щоби прискорити вихід, призначив він кількох стрільців, що повинні були виломити залізні ґрати у вікні в другій стіні — від Католицького Дому.

Нераз думали ми, що з того боку треба зробити вихід, одначе відстрашували від цього грубезні та глибоко вмуровані ґрати. Також не хотілось ослаблювати оборонности касарні на випадок нових, іще сильніших наступів.

Чверть години працювали пильно ці стрільці з молотками, долотами і залізними дрючками, заки позагинали й виломали ґрати.

Знову почали одинцем переходити стрільці. Противник не зорієнтувався в цій переміні та невпинно дальше обстрілював тамте вікно. Тимчасом дальше клекотів наш скороструіл; стійки почали густішу пальбу. Оскільки по тамтому боці ще досі не знали, що тут діється щось важне, то ця жива стрілянина звернула їх увагу.

Я повернув до своєї чети. Старався не думати про дві речі: як перейдемо через роздоріжжа і як добудемося з міста, в якому вже очевидно нема ні одного нашого вояка.

Час минав. Касарня пустіла. Глухо лунали коридорами вистріли наших стійок. Декотрі стрільці викидали із наплечників усе, що вибрали собі зі складу. Викидали необачні навіть найпотрібніше, щоби мовляв лекше було у потребі бігти.

Було чверть на третю по півночі, як третя чета кінчила виходити і прийшла черга на мою, четверту чету. Я відкликав останніх вартових та привів чету до вікна. Тоді наш скороструіл також перестав стріляти — трохи передчасно — його обслуга зійшла на долину до нас.

Це вже решта обсади. Настала тепер — після довгого гамору й тріскоту стрілянини — понура зловіща тиша. Касарня вже безборонна.

— По одному виходити! — кажу.

Напереді стояв жвавий зачоловий чети. Він скочив із вікна й побіг. За ним іще кількох.

Але далі щось не йде. Старший дядько, що на нього прийшла черга, заглядає крізь вікно в сторону вул. Янівської й каже:

— А-во, вже підсуваються...

Дивлюся туди, нема нікого.

— Щось вам привиджується — кажу. — Скачіть, бо других здержуєте!

Та він дивиться в долину, що дуже високо скакати. (Було всего півтора до два метри.) А другі дядьки боязко заглядають у вікно зза його плечей; бояться навіть наблизитись.

— Не будемо тратити часу, бо добра тут не дочекаємось. Тепер я йду, а ви скачіть зараз за мною.

Я зістрибнув і кількох за мною. Ми побігли задом попри Католицький Дім і подвірями до костела св. Анни. За нами зараз прибули туди скорострільці.

Тут застали таке, чого не сподівалися. Коридор у костелі непрохідний. Цілий натовп стрільців — зо дві четі — стояв у вузькому коридорі й на сходах.

На роздоріжжа густа безладна стрілянина. Це противник обсадив кілька близьких камяниць при вул. Янівській, уставив на поверсі скоростріл і не дає переходу. З тих, що перебігли, два ранені.

Протискаючись вперед почув я від дверей костела голос четаря Зінюка:

— Ручні ґранати сюди!

З рук до рук помандрували ручні ґранати в його сторону. Четар Зінюк вислав з ними десятника У. С. С. Павла Меркуна.

Цей обережно підкрався попід паркан. Ми затаїли віддих. Якщо помітять його, заки кине першу ґранату, пропаде він і в нічому не поправить нашого скрутного положення. Але за хвилину почули ми три вибухи і скоростріл замовк.

— Тепер стріляти! — приказав четар Зінюк і випхав із сіней кількох найближчих. Вони почали зперед костела сильну стрілянину до вікон, із яких найбільше обстрілювано роздоріжжа.

Перед костелом зустрів я санітарку Якубовську; вона була єдина жінка в нашій понурій касарні. Тепер була дуже бліда, але рішилася зараз перебігти.

Як лише крісова стрілянина з Янівської вул. трохи притихла, пустилось нас кількох перших в коротку, небезпечну дорогу і вона з нами. Позривані трамваєві дроти лежали скручені на вулиці й гадюками обмотувались довкола ніг, а інші нависли над вулицею цілою сіткою на висоті приблизно одного метра. Важко було перелізти понад них і не легко пропхатися попід них із важким наплечником. Ми перебралися через ці дротяні перепони на вул. Городецьку — між дротами одного стрільця ранено — та бігли попри доми, щоби противник не запримітив.

Через хвилину були ми вже біля поліції. Тут ждав із стрільцями пор. Франко. Він улекшував четам перехід таким робом, що стрільців, які вже перейшли, уставляв на розі Янівської вулиці й вони густо стріляли в її глибину. Тоді пальба з тамтого боку ослабала і стрільці, що зібралися перед костелом, могли щойно думати про перехід.

Тепер за короткий час перебігло богато стрільців; з одна чета. Коли знову настала якась затримка, заявив пор. Франко, що мусимо вже вирушати, дарма, що ще не всі прийшли з костела, бо дуже спізнились і моглиб потім не видістатись.

Була вже година три на третю. Спізнились майже на дві години. В ратуші й у „Народнім Домі" віддавна вже не було нікого.

У чвірках відійшов наш відділ дорогою, назначеною в приказі. Ми зустріли стежу жидівської міліції та зчаста подибували цивілів, які цікаво нам приглядалися. Видно Львів завважив, що діється щось незвичайне тієї ночі.

На вул. Театинській, стрінули одного вояка, який сказав нам, що горішна частина цієї вулиці обсаджена. Пор. Франко вислав кількох У. С. С-ів, як передню сторожу, а цілий відділ із крісами на гостро посувався обережно за ними, щоби, як буде треба, пробоєм видобутися з міста. Та на вулиці не було нікого.

Ми скрутили попри Високий Замок і пішли доріжкою вдолину, попід стрімчастий горб, до села Знесіння. По дорозі надибали якусь нещасливу батерію нашої артилєрії, що заблукалась на цю вузьку доріжку, яка кінчалася стрімким збочем. Тут вона й застрягла.

За Знесінням вийшли ми на чисте поле. Там дігнали ще декілька наших відділів, що повагом ішли туди, куди й ми.

— — — — — — — — — — — — — — —

Не один із нас оглядався позад себе. Там залишився Львів, з морем камяниць, де кожна могла стати твердинею і сіяти смерть.

А перед нами безмежні снігові поля та глуха тиша зимової ночі.

П. Околот.

З пекла на волю.

З весною 1920 р. галицько-большевицькі взаємини на одеському грунті стали гіршати. Причин було багато. Та безпосередною причиною тієї зміни було підчинення галичан большевицьким приказам. Сталося це якраз 14 березня, в дні, коли Одеса святкувала роковини Тараса Шевченка.

Вечером 13 березня відбувся в міському театрі великий концерт, на якім соліст відспівав надпрограмово точку (на bis) „Гетьмани-Гетьмани", за це покарали його високою гривною. На другий день, т. є. 14-го, мав відбутися маніфестаційний громадянсько—військовий похід через місто з промовами під імпровізованим, на однім з одеських майданів, памятником Шевченка. День перед тим (13). одержали гал. частини з команди большев. дивізії приказ, що в поході можна брати участь тільки з червоними прапорами. Приказу не виконано. Галицькі частини взяли в поході участь під жовто-блакитними прапорами, до яких привязані були на горі лише вузенькі червоні стрічки. Одеське зорганізоване українське громадянство (Просвіти) явилось також із національними стягами. З понад сотки прапорів більшість була українських. Не помогло й те, що на майдан перед собором, звідки рушав похід, приїхав самоходом адютант дивізійного команданта і відчитав щераз цю заборону. У відповідь йому заграли рівночасно три орхестри „Ще не вмерла".

Участь в поході брали всі галичани, які не були тифом приковані до ліжка. При допомозі палиці, поплентавсь і я. Та ще не стало сил після недуги, так що не міг бидержати до кінця свята і ледви заволікся назад до приюту.

Не вспів ще віддихнути, як у приют явилися відпоручники одеської „Чрезвичайки" з письменним приказом перевести в моїй кімнаті ч. 5. ревізію. По докладному перетрясенні кімнати (що спричинило цей наказ і зачим шукали, до нині не догадуюсь) забрали мене разом з трьома товаришами до „Чрезвичайки". Була вона у великім домі, недалечко памятника Катерини II.

Вивели нас на другий поверх і темними коридорами запровадили в кімнату, в якій урядувала слідча комісія. За столом у футрі і кримській шапці сидів головний суддя, — бувший австрійський поручник-авдітор з Буковини (такі ходили слухи), а перед ним, на столі, лежав револьвер. На розі стола сидів моряк з неприємно хижими очима і олівцем в руці. — В куті кімнати, під вікном, стояв другий моряк зовсім, як здавалось, байдужий до окруження та бавився револьвером. Але його байдужність і непричасність була

тільки поверховна — в дійсности слідкував за кожним порухом мускулів на лиці переслухуваного. Допитували нас про всячину, без звязку, притому хаотично. Вкінці відпустили. Тільки що другий день мали ми зголошуватись у цього судді. Наприкінці допитів, що тривали біля двох годин, був він навіть в дуже доброму настрої, жартуючи з нами в німецькій мові. Це переслухання гал. старшин в „Чрезвичайці" викликало серед галичан прикре вражіння. Та не тривало довго, бо вже другої днини прийшов наказ, що більша часть галичан має негайно відійти з Одеси до своїх частин. В день чи два пізніше, внаслідок строгого наказу, знято національні прапори, а далі пішли арештування поодиноких галицьких старшин під усякими замітами. Пор. Б. Загайкевича арештували за те, що мав підготовляти контрреволюцію (як бібліограф збирав всякі брошури й оголошення). Інших арештували за те, що нібито торгували чужою валютою, а з початком квітня арештували всіх галичан виздоровців під замітом порозуміння з повстанчими віддїлами під Тирасполем.

Мені й декільком товаришам удалось оминути першого арештування тільки тому, що не було нас підчас арештувань в приюті. Ми через кілька день переховувалися в одній українській родині, опісля, за стараннем тієї родини, приняла нас одна українська установа за робітників та вислала до обробітки поля за Одесу, де як австрійські полонені, німецької народности, копали і виконували звичайні земні роботи.

Важко було працювати в голоді, та ми були вдоволені, що живемо на волі і працюємо на полі, яке притикало до мурів одеської тюрми, в якій сиділи наші товариші.

Під впливом побід І. Гал. Бригади УСС. на польському фронті 26. квітня, звільнено галичан з тюрми. З тим днем скінчилась і моя праця з лопатою в руках. Ховатися не було вже чого і я вернув до приюту, щоби приготовитися до виїзду до своєї частини. Відїзд галичан призначений був на 27. квітня вечером. Кожний галичанин, що тільки міг тягнути за собою ноги, прямував на вантажну стацію, де стояв приготований потяг. Раді, що вириваємось із цього одеського пекла, завантажились ми — а було нас поверх чотири і пів сотки — і нетерпеливо вичікували відїзду потягу. А він ніяк не хотів відійти. Раз льокомотиви не було, другий дерева не доставало — то знову все було вже готове, тільки обслуги не мож було віднайти. Та ми нічого не передчуваючи спокійно позасипляли у вагонах.— Нагло, десь коло год. 2. по півночі, почув я крізь сон крісову пальбу. Або напад бандитів на стацію, або повстанці Тютюнника підсуваються під стацію — мигнула мені думка. Зірвавсь я на рівні ноги, відчинив двері і зрозумів: Стріли були проти нас. Інстинктовно упав на долівку вагону. В тій хвилині

почув страшний стогін мойого молодшого раненого брата. Сотка червоноармійців окружила потяг і без одного слова почалась жахлива масакра сплячих, в нічому неповинних, людей. Щастя, що в тім самім потягу було богато місцевих цивільних: Їхні прохання і зойки перешкодили большевицьким садистам докінчити своє пекольне діло. — Це мала бути пімста за перехід гал. частин на фронті на сторону Петлюри. Убитих і ранених було богато. Хто мав щастя вийти ціло — помандрував у тюрму.

Серед тяжких фізичних терпінь і неописаних душевних потрясень пересиділи ми там більше місяця. Чотирох захоріло на нервовий розстрій, один збожеволів. Що години являлися нові трівожні чутки, повторювано шепотом імена людей, що мають бути розстріляні; щоденно ми бачили, як заїзджав на тюремне подвіря самохід з агентами Чека, по тих, які призначені були на розстріл. Бачили цих людей в хвилині останнього прощання з товаришами. Бачили в тюремній каплиці потрясаючу сцену передсмертного прощання старого полковника з життям і з рідною подругою-жінкою, яка своїм спазматичним плачем заразила всіх присутніх. І кождий з нас рано встаючи зі своїх дощок питався себе: а може це мій останній день?! Але доля ощадила нас. Бо колиб загрожений був не Київ, а Одеса — з нас ані один не залишився б у живих. Це між іншим, відчувалось з приватних розмов большевиків. А й так в дні нашого перепроваджування з одеської тюрми на потяг пятьох галичан розстріляли. З розстріляних — оскільки пригадую собі — було двох німців, а трьох українців. Призвища знаю тільки одного: от. Гарабача. Потягом через Миколаїв—Харків вислано нас в табор інтернованих до Кожухова біля Москви.

Підчас переїзду з Одеси до Кожухова вартові, переважно одеські жидки, зараз за Одесою обдерли нас до нага. Більша частина залишилась босо і тільки в підштанках.

Мої штани зволив узяти собі сам тов. комендант варти. А його люба наречена, з револьвером, подобала собі мої чоботи. Її бажання дістати їх було таке недвозначне, таке виразне й висказане з таким темпераментом й так переконуючо — що я таки недовго міг противитись цій солодкій спокусі, і негайно зробив із них любий „даруночок".

Ночі були доволі холодні — ми напів нагі. По дводневній їзді вивагонували нас на стації „Хатки" та під свіжою, з Миколаєва присланою охороною, пігнали піхотою до Миколаєва, 28 верств. По дорозі ночували ми в одній з німецьких кольоній. Там всі ми заспокоїли свій голод, а деякі й бажанню волі, бо користаючи з темної ночі утікли в степ. До Миколаєва прибули ми на другий день вечером. Там загнали нас наніч до касарні. Рано мали ми вагонуватись і відїхати в напрямі Харкова. В ночі, дарма, що в кожній

кімнаті стояло при дверах по двох вартових з крісами — удалось сот. Гаврилюкові якимсь чудом утечи. Задля недостачі вагонів задержали нас в Миколаєві 4 дні. Вже на другий день відбувся мітінг, на якім агітатори старались оплювати все, що до тепер було стрільцям дороге. Мітінг закінчився відспіванням інтернаціоналу. Ніхто з галичан гимну інтернаціонального співати не вмів. Тільки аранжери мітінгу рятували положення і тягнули, аж їм на шиї жили синіли.

Я вирішив пробувати утечі, хочаб довелось і головою наложити. Порозумівся з тов. Скрипчуком і Шустикевичом. При найближчій нагоді хотіли ми видертись поза касарняні мури. То була ще досить легка справа. Але, що дальше?! В Миколаєві не мали знайомих, в яких можнаб було переховатись, а вирватись з міста переходило всяку можливість. Про те, що дальше — ми не хотіли й думати. Побачимо, що дальше! — На самі Зелені Свята, о год. 3. по полудні, попросили вартового на брамі позволення, купити собі в перекупок, що продавали недалеко вихідної брами, бубликів. Вартовий згодився. Бублики купували ми досить довго. Вартовий заговорився з іншими й забув про нас. Користаючи з хвилини ми незамітно зникли з його очей і подались до поблизького саду (парку). Ідучи парковими алеями стрінули на лавці двох молодих людей в студентських уніформах. Сіли на сусідній лавочці і завели з ними розмову. Вичувши з розмови їхній ворожий настрій до большевиків, тов. Скрипчук звернувся до них вже отверто за допомогою в утечі. Они заявили, що хоч співчувають і хотілиб нам помогти, то сумніваються, чи навіть при їхній допомозі це вдасться, бо на мості через Інгул стоїть сторожа, яка перепускає на другий бік лише за перепустками. Човном в день ніяк пускатись, а в ночі неможливо, бо тоді човни миколаївських чекістів увихаються по Інгулі. Можна пробувати хіба цілком простого, але одинокого способу, а саме: В городі недалеко моста на Інгулі, нині при святі і гарній погоді, грає орхестра. Можливо, що мостова сторожа слухає музики; а якби навіть й була на своїм місці — то в такій порі дня та при такому настрої не дуже то вартує. Отже плян такий: Они ідуть яких 100 кроків наперід. Ми ідемо за ними не спускаючи їх з ока. Коли удасться їм перейти міст не виказуючись посвідками, — ми повинні також іти на міст і ніби придивляючись грі риб в Інгулі непомітно пересуватись через міст.

Ми радо погодились. Они заразже встали з лавки і пішли в сторону моста, а опісля ми. І дійсно штука вдалась.

Вони не виказуючись посвідками поволеньки переходили міст. З биттям серця зближились ми до моста та

зачали наслідувати рухи наших провідників, приглядаючись з якнайбільшою „цікавістю“ рибкам в чистому зеркалі води. Ще найскорше увагу звернути на себе міг „своїми“ австрійськими штанами сот. Гаврилюк, але якось обійшлось. Міст переходили ми справді якої пів години, та всежтаки перейшли. На другому боці тільки зором подякували нашим помічникам. І немає, здається, в людській мові слів, які так вірно моглиб виразити вдяку, як виражував її тоді наш зір.

На другому боці Інгула прискорили кроку й рушили здовж берега в західному напрямку. Нараз бачимо, їде напроти кількох їздців. Щоби не наражуватись на всякі допити і ще дещо більше, нагло „захотілось“ нам купелі. Вмить скидаємо одяги, а вже найскорше я свої австрійські штани і як тільки проминула „охота“, скоренько вдягаємось і гайда дальше.

Під захід сонця прибули до невеликого села над Богом — Червона. З немалими трудношами за всі гроші, які мали ще при собі, наймили якогось підпитого перевізника — звався він Письменний — та щасливо дісталися на другий беріг. Бігцем пустилися степом у сторону німецьких кольоній і досвідком прибули до першої з них. Та наш вигляд не зумів викликати до нас довіря німецьких кольоністів. Ми виглядали як справжні тюремники. Всежтаки завдяки німецькій мові удалося нам переконати одну німкиню, що вона повинна дати нам, своїм братам, бодай по склянці молока і дозволити переспати день в своїй стодолі. Вечером пішли на другу кольонію. Там нанялись за тимчасових наймитів. Тов. Скрипчук і Шустикевич в одного, а я в другого кольоніста. Мої господарі люди молоді й інтелігентні, підозрівали, що я не виглядаю на бувшого звичайного вояка і відповідно поводилися зі мною. Їв гарно, разом з ними, а робота була легка. Сапав кукурузи, обгортав бульбу, або пас корови і кілька свинок. Життя моїх товаришів було дещо твердше. Большевикам я сміявся в очі, коли питались мене на полі, чи немає тут „галічан“. А коли більша їх скількість приходила на кольонію, то ми счезали на день-два в степу. Вилазили на першу-ліпшу стирту торічного збіжа і перечікували небезпечний час

На кольонії пробули пять тижнів і 4 липня пустились в дорогу. Було нас девятьох. Змовились ще з іншими товаришами недолі, які крились по поблизьких хуторах.

Ми прямували за Збруч. Йшли тільки ночами, днями ховались. Та не всі видержали. Вже по однонічнім марші двох далі йти не могло і залишилась на одній з кольоній. Тов. Скрипчук і Шустикевич десь згубились по дорозі. В товаристві чотирох дійшов я під Балту. Під Балтою знову трьох незмогло і осталось. Тільки з одним, старшим десят-

ником з Бучаччини пустився дальше. По дорозі стрінулись з трьома іншими нічними мандрівниками. Дорога була важка. Я йшов босий. Ноги попухли до колін. Днями переховувались в соняшниках, в кукурузах — або по цвинтарях в голоді і холоді.

Вкінці дійшли в прифронтову полосу над Збручем.

Одного ранку вибрався я до села за поживою. Мої товариші мали чекати за селом. Та вернувши на умовлене місце, їх вже не застав. Зловила їх, як довідався пізніше, принагідна большевицька розвідка. Пригноблений і апатичний поплентався сам пільними межами. Над вечір зійшов на битий шлях.

Від заходу чути було виразний тріскіт скорострілів. Я йшов дальше в село. Аж нараз побачив фіру з дровами, що застрягла в рові. Підійшов і став помагати, а опісля, не питаючись, поклав свій клуночок на віз і, при возі зайшов аж на подвіря цього господаря. В селі було повно большевицького війська, а на тому обійстю кільканайцять піхотинців. На подвірю поміг я скинути дерево з воза, випряг коні, напоїв; господарюю як в себе дома. Селянин не каже ні слова, тільки позирає зпід лоба. По роботі входимо в хату. Просять мене не вечеру. Якийсь час мовчанка. Опісля господар став питати хто я і що.— „Австрійський полонений з Відня"... — кажу. „А з котрогож бецирку"? „З XVIII" — відповідаю ніяково... „А улиця?" — Я замнявсь. „Währingergührtel". — говорю так на вгад. Господар аж крикнув. — „То ви певно син цього склепаря, що мав такі добрі оселедці?" „Та син"... — притакую... — „А так — врадувався господар. — Яж там два роки працював у фабриці челядником на Währingergührtel ч. 15 а до вашого батька часто приходив на оселедці. Говорили нераз про Вас!.. Алеж ви гарно навчились по нашому говорити"... — „Біда всього навчить" — кажу...

Зачалась розговірка і гостина. Користаючи з такого щасливого випадку став я висказувати своє бажання найскорішого повороту до дому. Господар потішав мене, що через фронт легко дістатися, бо австрійських полонених большевики перепускають, а виловлюють тільки петлюрівців та „галічан", притому радив заразже зголоситись в большевицькій команді на другому селі в цій справі.

Після вечері пішов я спати на сіно з його сином. Перед спанням позакурювали ще на подвірю, на возі. До нас приступив тоді сусідський парубчак і слово по слові признався, що він часто ходить через границю до Мельниці за товарами.

Я вже не йшов спати і став його просити, щоби перевів мене. Зразу не хотів, бо не мав потреби туди іти, а я не мав чим йому заплатити. Розмова рвалась. Та в допомогу прийшов син господаря і сам зобовязався заплатити. Провідник погодився, а о 4. годині ранком я вже був по другому боці Збруча.

Заклади хемічно-технічних виробів **„COLUMBIA“ Львів, Панєнська 9 Тел. 21-97**

Тектурові пуделка звичайні і люксусові **„Декоро“, Львів, ул. Потоцького 58.**

ТОРГОВЕЛЬНИЙ ДІМ Централя кіс і серпів **Др. Кароля Лілієнталя насл.**

ЛЬВІВ, пл. Марійська 7. Телєфон 25—47 і 53—40

поручає усі артикули зелізної ділянки як: цвяхи, штифти, дріт, замки, вила, лопати, будівельні окуття і т. д.

головний склад кіс і серпів Редтенбахера

Для Повітових Союзів і Кооператив **тільки за посередництвом „Центросоюза“**

Так то ми робимо! І ми, як зрештою поступають всі люди заки утвердяться в переконанні, пробували і сего і того. Тепер нарешті залишили ми раз на все наші проби, бо ми вже не перший раз переконались, що в нашім домі, не сміє забракнути Феллєра „ЕЛЬЗА-ФЛЮІДУ“. Ми не хочемо катару, хрипки, зафлєґмлення — ми не кашляємо, добре спимо і легко віддихаємо, маємо здорові мязи і стегна, сильні члени, але ми стало уживаємо Феллєра ЕЛЬЗА-ФЛЮІД“, можна набути у всіх аптиках. Від часу, як стали ми заживати правдиві прочищуючі Феєлєра Рабарберові пастильки марки „Elsapillen“, маємо добрий апетит, здоровий жолудок та правильне травлення.

Польська станиця висилкова Ельза препаратів ч. 311. Бєльско, Аптикар А. Ґутвінські, Ринок 15.

Не словом **але ділом!**

будьте українським дисциплінованим громадянином і

КУПУЙТЕ

Цукорки та ріжнородні **Цукрові вироби**

в УКРАЇНСЬКІЙ ФАБРИЦІ

„ФОРТУНА = НОВА“

Домагайтеся по усіх кооперативах, складах „Народної Торговлі“ і крамницях

ВИРОБІВ ФОРТУНИ НОВОЇ

Шановній українській львівській Громаді і для ПРИЇЗШИХ у відвідини до своїх дітей поручаємо:

нашу солодку пристань РУСЬКА 20. у дністровому домі.

Торговельне підприємство **ЙОСИФ ҐЕРТНЕР** Львів, пл. Марійська 8. меш. 47.

С. Л. ДАХЕС Торговля товарів кольоніяльних, Львів, пл. Стрілецька 3

Росман Гілєль Торговля артикулів споживчих і віктуалів **Львів, пл. Стрілецька 7.**

ОРІЄНТ, Львів, **пл. Марійська 6.** Міжнародне товариство перевозове Торговельні звязки з ‚Центросоюзом' і ‚Нар. Торговлею'

Хем. косм. фабрикака **„ALOE"** Львів, Генінґа 16. Тел. 6-24 поручає: **Пасту і порошок до зубів. Креми**

Наші жінки і дочки вже нераз переконались, що найбільше користи для їх здоровля приносить вживання до плекання тіла і краси гіґієнічно чистих і основноділаючих препаратів „ЕЛЬЗА", аптикаря Феллєра. Для цери, охоронююча скіру Феллєра помада до лиця „ЕЛЬЗА-КРЕМ". Для волося Таннохінова помада на поріст волося. Феллєра мила краси і здоровля „ЕЛЬЗА", а ім. „ЕЛЬЗА - ЛЕЛІЙНО - МОЛОЧНЕ мило, ЕЛЬЗА БОРАКСОВЕ мило.

В Польщі: Польська станиця висилкова Ельза препаратів ч. 311. Бєльско, Аптикар А. Ґутвіньскі, Ринок 15.

Машини до шиття

„SINGER" по найнижчих цінах! **машини до писан-** **польським складом** поручає:

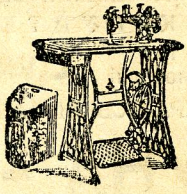

„KAYSER" на догідні сплати! **ня з українським та всіляких системів** —

Юліян Ломаґа, Львів, Валова 11. Тел. 28—70.
Одинока українська фірма в тій ділянці.

Есенцію оцтову 80%, спіритус до паленя, деревний уголь

Телєфон 77—36 **„ДЕСТИЛЬОДЖЕВ"** **Львів, Рутовського 1**

— спілка для продукції і продажі перетворів дестиляції —

Клішарня

„ЦИНКОТИП“

Львів, площа Стрілецька. 6.

Тел. 88-42.

Виконує по конкуренційних цінах одно і много барвні

друкарські кліші

Рік оснув. 1831.

Італійська Акційна Спілка

„Загальна Асекурація“ в Тріесті

Assicurazioni Generali Trieste

Ґенеральна аґенція у Львові, Коперника 3 (власна каменица)

Тел. 21-43, 24-19.

Приймає на дуже корисних услівях обезпечення на життя, від наслідків при нешасливих випадках, публично правної відвічальности, вогня, крадежі із вломом, транспортів і вальорів.

Акційний капітал Спілки — 60.000.000 лір. Ґарантійні фонди — лірів 1.,623,182.872.21 Загальна сума виплачених шкід від хвилі заложення Товариства лірів 9.,430,400.349.55.

ДЕНТИСТИЧНЕ ЗАВЕДЕННЯ

ЯКОВА НАССА

Львів. Сикстуська 17. тел. 65-73.

Приймає від 9—1 і від 3—6 год.

„АРАС“

львівська споживча ґуртівня

С-ка з обм. порукою

Львів, Корняктів ч. 3.

поручає всілякі

корінні та кольоніяльні товари, спеціяльно **Олії до їдження**

по конкуренційних цінах.

ЧАЙ

В. ВИСОЦЬКИЙ і СКА

ПЮТЬ В КОЖНІЙ ХАТІ

Жадайте по всіх кооперативах і складах „Народної Торговлі"

Чоколяда **ANGLAS** **Какао**

The Anglo-Asiatic Company Ltd. London
Філія: **Danzig, Ketterhagergasse 3.**

Родичі! **Родичі!**

не забудьте про часопис для своїх наймолодших

ДЗВІНОЧОК

ілюстрований часопис для українських дітей

якщо дбаєте про освіту
та добро своїх діточок шліть негайно передплату
тільки 2 золоті річно

Адреса: „ДЗВІНОЧОК", Львів, Руська 18 П. К. О. 501. 510.

Нова Зоря

виходить 2 рази тижнево:

в четвер на 8 сторін, під неділю 8 сторін.

Передплата в краю:

чверть-річно 6 зол.
місячно . . . 2 зол.

за кордоном:

чверть-річно 1 ам. дол.
ціна числа 20 грошів.
П. К. О. Криків 406.867.

Адреса:

Львів, Сташіца 8 І. п. Тел. 105-72

ЗА УКРАЇНУ

БЕЗПАРТІЙНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДВОТИЖНЕВИК

РЕДАКЦІЯ І АДМІНІСТРАЦІЯ

ЛЬВІВ, Руська 3. II. п.

Конто. П. К. О.
Львів ч. 503.110.

ВИДАННЯ
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ВИДАВНИЧОЇ КООПЕРАТИВИ З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ

у Львові, ул. Підвалля 7. III. п.

МОЖНА НАБУТИ:

Ukrainian Legion, P. O. Box 2121. — Winnipeg, Man, Canada. Myron Surmach, 103 Avenue A. New York, N. J. Association Ukrainienne en France 81 Rue, des Cordelieres Paris 13. Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45. В краю: Книгарня Наук. Т-ва Ім. Шевченка, Львів, Ринок 10. Книгарня „Просвіти", Львів, Руська 1. Книгарня У. П. Т. Львів, Сикстуська 20. Українська Книгарня, Львів. вулиця Рутовського ч. 22. Українська Книгарня Чортків. Українська Книгарня, Станиславів. вул. Собіського ч. 22. Народний Базар, Сокаль. Кооп. „Будучність", Тернопіль, вул. Руська II. Українська Книгарня, Бучач. Книгарня „Червоної Калини", Золочів, вул. Колійова ч. 1.

„Українська бібліотека“

Виходить у Львові, (Руська, ч. 18.) накладом Івана Тиктора й від січня 1933. р. видала, що-місячними випусками, такі твори:

(Січень) — Д. Мордовець: ГАЙДАМАКИ. Історична повість, з передмовою Миколи Голубця. Частина 1. Обгортка рисунку Павла Ковжуна. — (Лютень) — Д. Мордовець: ГАЙДАМАКИ. Історична повість. В додатку істор. начерк М. Голубця: „Гайдамаччина“. Частина II. Обгортка рис. П. Ковжуна. — (Березень) — Микола Гоголь: СТРАШНА ПОМСТА та інші оповідання. З передмовою М. Голубця. Обгортка рис. Іванця. — (Квітень) — Василь Радич: МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК. Історичний роман. З передмовою М Голубця. Частина І. Обгортка рис. Едварда Козака. — (Травень) — Василь Радич: МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК. Історичний роман. Частина II. Обгортка рис. Е. Козака. — Червень — Сергій Даушків: ОПАНАС ТЯТИВА. Історичне оповідання. З передмовою М. Голубця. Обгортка рис. Е. Козака. — (Липень) Осип Турянський: СИН ЗЕМЛІ. Роман. З передмовою М. Голубця. Чрстина І. Обгортка рис. Е. Козака. — (Серпень) — О. Турянський СИН ЗЕМЛІ. Роман. Ч. II. Обгортка рис. Е. Козака. — (Вересень) — Горишівський: ПІД ПРАПОРИ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. Історичне оповідання з 1648. р. З передмовою М. Голубця. Обгортка рис. Е. Козака. — (Жовтень) — Г. Журба: ЗОРІ СВІТ ЗАПОВІДАЮТЬ. Роман. З передмовою М. Голубця. Обгортка рис. Е. Козака. — (Листопад) — Микола Голубець: ВЧОРАШНЯ ЛЕҐЕНДА. Оповідання з недавноминулого. З передмовою. Обгортка рис. Павла Ковжуна. — (Грудень) — Павло Свій: СТЕПОВІ ОПОВІДАННЯ. Переклад і передмова М. Голубця. Обгортка рис. Е. Козака.

Усі ті книжки одержали БЕЗПЛАТНО постійні ПЕРЕДПЛАТНИКИ „НАШОГО ПРАПОРУ“, та постійні Передплатники „Української Бібльотеки“. Хто хоче дешевим коштом придбати собі цінну книгозбірню, цей передплачує „НАШ ПРАПОР“, або „УКРАЇНСЬКУ БІБЛІОТЕКУ“.

П. ҐОЛІҐЕР Склад муки і віктуалів **Слонечна 6.**

Купуйте і уживайте

СИНКУ

з фабрики

ПЛОЦЬКИЙ, ВАССЕРМАН І С-КА В КАЛІШІ

з маркою **„СЛОНЬ“**

до набуття у всіх Повітових Союзах і Кооперативах.

Товар який постійно є добрий

Заклади промислу товщевого „Шіхт—Левер“ С. А. є найбільшим підприємством в Польщі. В їх фабриках у Варшаві, Тшебіні під Краковом працює сотки робітників та урядників. Кромі відомого усім мила Олень і Радіону виробляють заклади фірми Шіхт—Левер С. А. слідуючі маркові артикули: „порошк Шіхта до мочення біля перед праням, „Люкс“ до прання делікатних матеріялів, „Вім“ ідеальне средство до чищення і шурування. „Церес“ кокосовий товщ до варення, смаження і печення. Олії їдомі „Мунерва“ і „Нельсон“ ґліцерина до технічних цілий і фармацевтичних. Усі вироби фірми „Шіхт – Левер“ С. А. мають великий попит з огляду на свою доброту і мають велике признання у широких кругах населення.

Видавництво „РЕКОРД“ в Коломиї

НОВІСТЬ! Др. Демидецький **НОВІСТЬ!**

НАЙНОВІША МЕТОДА ПРИРОДНОГО ЛІКУВАННЯ

На основах теорії і практики Кнайпа, Вільца, Плятена і т. д. поверх 800 стр. друку, 600 ілюстрацій і кольорових таблиць. Оправлена в полотно з відтисками тільки зол. 32. — даємо на догідні місячні сплати.

Комплєтуємо цілі бібліотеки і даємо на догідні сплати. Великий вибір театральних пєс, повістей, оповідань ітд.

ОСОБЛИВОСТИ: **ОСОБЛИВОСТИ:**

Григорченко: Підручник лічення звірят . . . зол. 30 опр
О. Франко: Перша Українська Кухня . . . . зол. 18 опр
Е. Нараївський: Правовий порадник . . . . зол. 28 опр

Всі історичні повісти А. Чайківського на складі.

ЖАДАЙТЕ КАТАЛЬОҐІВ.

Передше: інж. К. Котецький і С-ка

КЕРОС фабрика СВІЧОК

— і других хемічних перетворів —

ВЛАСНИКИ

ПАВЛО ДУРБАК І СИНИ — Львів, вул. Окружна 108 а

Повітовим Союзам Кооператив доставляє через **Центросоюз.** Складам Народної Торговлі і міським кооперативам через **Народну Торговлю.**

Жадайте по усіх кооперативах, складах Народної Торговлі і крамницях **Купуйте**

ЧАЙ ЧАЮ ЕВІҐА ЧАЙ

ДЛЯ ПОВІТОВИХ СОЮЗІВ КООПЕРАТИВ ДОСТАВЛЯЄ

фірма Е. В. І. Б. ТІЛЬКИ за посередництвом „ЦЕНТРОСОЮЗА“

ТІ, ЩО ПРИЇЗДЖАЮТЬ У ЛЬВІВ, ПОВИННІ ПАМЯТАТИ, ЩО НАЙЗДОРОВІША Й НАЙДЕШЕВША РЕСТАВРАЦІЯ

РОГЕРА і ЗАЙДЛЯ

давнійше Р. ФЛІСЕРОВОЇ

вулиця Ягайлонська ч. 11. тел. 28-25.

РОБІТНЯ АРТИСТИЧНО-РІЗЬБАРСЬКА

ІВАНА ТЕРПЛИВЦЯ

СТАНИСЛАВІВ, вул. СНЯДЕЦЬКИХ ч. 8.

Виконує всякі роботи церковні, входячі в обсяг різьбарства як: іконостаси, престоли, ріжного рода меблі так в чисто **українських старинних мотивах**, як і в ріжних інших стилях модерних.

На бажання П. Т. можемо служити взорами і плянами.

Виконання солідне. **Ціни умірковані.**

„Літопис Червоної Калини“

Річна передплата	13·—	зол.
Піврічна „	7·—	„
Чвертьрічна „	3·50	„
Ціна поодинокого числа . .	1·20	„
Для Членів „Черв. Калини“ чвертьрічно	3·—	„

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA· — В Канадії The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. — В Чехословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha Vrovice Brozikova ul. c. 390.

Конто П. К. О. ч. 410-185.

АДРЕСА:

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ Львів, Зіморовича 3.

З друкарні Ю. Яськова Львів, вул. Хорущина 23

ЯКЩО
ХОЧЕМО
МАТИ
СПРАВЖНІЙ

!!!

МОЛОЧАРСЬКИЙ ПРОМИСЛ

то мусимо його розбудувати тільки через свою одиноку кооперативну молочарську організацію

КРАЄВИЙ МОЛОЧАРСЬКИЙ СОЮЗ

МАСЛОСОЮЗ

ЛЬВІВ, ВУЛ. Б. ҐЛОВАЦЬКОГО ч. 23.

Телеф. 43-86, і 81-04, Телеґр. Маслосоюз — Львів.

Звертайтеся по всякі поради в справі оснування молочарень, закуповуйте першорядні машини і молочарські прилади, збувайте весь свій набіл тільки через МАСЛОСОЮЗ та його відділи у більших містах краю.

1. СТРИЙ Шевченка 5, тел. 26,
2. СТАНИСЛАВІВ, Собіського 24, тел. 6—54
3. ПЕРЕМИШЛЬ, Костюшка 3, тел. 340,
4. ТЕРНОПІЛЬ, Міцкевича 41, тел. 234,
5. САМБІР, Костюшка 11 а, тел. 43,
6. КОЛОМИЯ, Костюшка 11, тел. 38,
7. ДРОГОБИЧ, Пілсудського 11, тел. 285,
8. ЛУЦЬК, Ягайлонська 13, тел. 239,
9. ЧОРТКІВ, Ринок 5.
10. РІВНЕ, 3. мая, тел. 79,
11. РУДКИ, Ринок,
12. КАТОВИЦІ, Шопена 11, тел. 4—29,
13. БЄЛЬСЬКО, 3. мая 1 а, тел. 27—05.

Т-во Взаїмних Обезпечень

„ДНІСТЕР“

у Львові, вул. Руська ч. 20.

Обезпечує в долярах і золотих:

1. Від огню: будинки, хатні й господарські движимости, худобу, [пашу й збіжжа, товарі і т. п.
2. Від крадіжки з вломом готівку, вартісні напери, дорогоцінности, хатню обстанову, товарі, вклади, як також від рабунку при переношенню готівки.

Кооперативний Банк

„ДНІСТЕР“

у Львові, вул. Руська ч. 20.

Уділяє позички векслеві й гіпотечні, зачети на підклад акцій і т.п.

Приймає під найкориснішими умовинами вкладки в краєвій і заграничній валюті.

Переводить купно й продаж всякого рода цінних паперів.

Переводить торговельні операції.

Приймає вплати на рахунок третих осіб.

Попирає діяльність других кооператив.

Адреса для телеґрам: „ДНІСТЕР“, ЛЬВІВ.

Тел.: чч. 5-47 і 80-50.

Інформації в справі обезпечування і пожичок уділюють аґенції „Дністра“.

НАЙСТАРША ФАБРИКА УЛЬТРАМАРИНИ В ПОЛЬЩІ

SETZER i WERNER S. A. Warszawa, Solec 39

вирабляє вибагливі роди ультрамарини до білля, вапна — — — — — — і промисл. цілей — — — — — —

ПРОСИМО уважати на фабричну марку „Кінь“, бо появилися фальсифікати оманно подібні до нашого опакування.

Народ, котрого громадяни засвоїли собі ощадність як привичку, будує своє господарство на найтревалішій основі!

(През. Річипосполитої, Ігнаци Мосціцкі).

Міська Комунальна
КАСА ОЩАДНОСТИ

У ЛЬВОВІ, ВУЛ. ВАЛОВА ч. 7 і 9
(Дім власний).
ВІДДІЛ І. вул. Городецька 60.
ВІДДІЛ ІІ. вул. Жовківська 75.

приймає ощадностеві вкладки щоденно від год. $8^1/_2$ до 1-шої і від 5—$6^1/_2$ пополудні. Вкладки на книжочки „Святочні, Посагові і Вакаційні" опроцентовує вище як звичайні.

ОЩАДНОСТЕВІ СКАРБОНКИ що дають змогу заощадити і найдрібнішу квоту, видає безплатно до дому за зложенням вкладки 6.— зол.

Після розпорядження през. Річипосп. про Комунальні Каси Ощадности, вкладки ощадностеві на книжочки каси, мають ХАРАКТЕР ФОНДІВ УЛЬОКОВАНИХ ІЗ ПРАВНИМ ЗАВЕЗПЕЧЕННЯМ (ПУПІЛЯРНИМ)

Забезпеку ощадностевих вкладок, дають ЗАПАСНІ ФОНДИ КАСИ У ВИСОТІ майже зл. 4,500.000, а також за вкладки та їх опроцентування ручить Громада Міста Львова цілим своїм майном.

ЗАВЕДЕННЯ SOLVAY У ПОЛЬЩІ

Т-ВО З ОБМЕЖ. ПОРУКОЮ

ВІДДІЛ у ЛЬВОВІ — ВЛАСНІ СКЛАДИ у ЛЬВОВІ

площа Смольки 5. **вул. Компєльна 4.**

доставляє в кожній кількости від 100 кг. почавши:

СОДУ КРИШТАЛЬНУ для господарських потреб.
„ АМОНЯКАЛЬНУ для господарських і технічних потреб
„ КАВТИЧНУ для технічних потреб і фабрик мила
„ БІКАРБОНАТ їстну соду — для господарських і технічних потреб
„ БІКАРБОНАТ СИРИЙ для технічних потреб
„ ХЛЬОРОК ВАПУ для технічних потреб

Запамятайте число дому 3 (над Ставропігією).

Товар солідний і дешевий.

склад і робітня знарядів церковних

Володимира Устєнського

Львів, вул. Руська число 3.

А. ВЕАСОСК наслідник А. ЛОПУШАНСЬКИЙ

Львів, пл. Марійська ч. 8. Тел. 16-16.

поручає по конкуренційних цінах **фарби, лякери, покости й господарчі артикули, прибори до білярдів, кулі й круглі.** — Понадто богато заосмотрений відділ артистично-фарбовий.

ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА СПОРТОВА СКЛАДНИЦЯ

Кооператива „ПЛАСТ“

ЛЬВІВ, вул. ГОРОДЕЦЬКА ч. 95.

поручає все руханково-спортове приладдя і виряд, краєвого та загран. виробу з таких ділянок спорту:

ЛІТНІЙ СЕЗОН: Легкоатлєтика, спортові гри і забави, мячеві гри (копаний мяч), ситківка (теніс), наколесництво, мандрівництво, водні спорти.

ЗИМОВИЙ СЕЗОН: Лещетарство, совгарство, гаківка, санки. — Бокс, шерм.

СПОРТОВІ НАГОРОДИ: Дипльоми, жетони, чаші і відзнаки. — Спортова літєратура.

Домагайтеся оферт і цінників!

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК

Краєвий Союз Кредитовий

У ЛЬВОВІ, 3-го МАЯ Ч. 15.

акредитує українські кооперативи всіх видів, — приймає вкладки ощадности в золотовій і чужій валюті та опроцентовує їх на 7, зглядно 8 проц.

Резервові фонди має ульоковані в каменици при вул. 3-го Мая ч. 15 і в реальности при вул. Кордецького у Львові.

Ч. телєф. 4-33. Чек. конто П. К. О. Варшава 143.465.
Жирове конто в Польськім Банку.

Адреса для телєґрам: „ЦЕНТРОБАНК“, Львів.

„НАРОДНА ТОРГОВЛЯ“

Споживчі й кольоніяльні товари — вина — насіння господарських ростин — городовини й квітів

ПРОДАЄ У СВОЇХ СКЛАДАХ:

У ЛЬВОВІ: РИНОК 36, ЛИЧАКІВСЬКА 155, БІЛЬЧЕВСЬКОГО 3, ГОРОДЕЦЬКА 23; СТАНИСЛАВОВІ: РИНОК 23 і ГОЛУХОВСЬКОГО 20; ПЕРЕМИШЛІ: КОСТЮШКА 7; ТЕРНОПОЛІ: 3-ГО МАЯ 3; ДРОГОБИЧІ: ПІЛСУДСЬКОГО 12; КОЛОМИЇ: РИНОК 48; СТРИЮ: РИНОК 37; САМБОРІ: РИНОК 27 і ТОРГОВИЦЯ; РОГАТИНІ: ЛЬВІВСЬКА 674; БРОДАХ: РИНОК 6 а; СЯНОЦІ: 3-го МАЯ 3; ГОРОДЕНЦІ: ГОЛОВНА 29; БОРЩЕВІ: ШЕВЧЕНКА 861; ЗОЛОЧЕВІ: СОБІСЬКОГО 15; ЗБАРАЖІ: РИНОК 72; КОСОВІ: РИНОК 85; МОСТИСЬКАХ: ПЕРЕМИСЬКА 571; СНЯТИНІ: РИНОК 60; СОКАЛІ: КОСТЮШКА 63; ТУРЦІ н/Стр.: РИНОК; ЛУЦЬКУ: ЯГАЙЛОНСЬКА 56 і БЕРКА ЙОСЕЛЬОВИЧА 13; ОЛИЦІ (ВОЛИНЬ): 3-ГО МАЯ 42 і ВОЛОДИМИРІ (ВОЛИНЬ) 3-ГО МАЯ 6.

Найліпші дзвони і церковні предмети

в найбільшім виборі і найдешевше продає одинока українська кооператива

„ДОСТАВА"

В СВОЇХ СКЛАДАХ: ЛЬВІВ, ВУЛ. РУСЬКА Ч. 20.

Перемишль, вул. Костюшка ч. 5., Тернопіль, вул. Пілсудського ч. 6.

Направляє старі ризи, позолочує чаші і пр.. бере на себе малювання церков, виготовлення іконостасів і ручить за солідне і стилеве виконання по приписам обряду. Письменно за цінами взертатися до Дирекції: **Львів, Домініканська 11, 1. п.** Звертаємо увагу Всч. Духовенству, що всі прочі фірми з церковними річами є або у ворожих нам руках, або є приватними підприємствами, а „ДОСТАВА" є одинокою кооперативою, де членами є три наші Архієреї, многі священники і церкви.

З сих причин заслуговує на повне довіря і попертя.

Дентист ЯКІВ НАСС Львів, вул. Сикстуська, число 17. II. п. Телєфон 65-73. — Пльомбування й винимання зубів, без болю. Скріплювання хитаючихся зубів. Штучні зуби з кавчуку і золоті після найновішої системи. Пацієнтів з провінції полагоджується в найкоротшому часі. П. Т. урядовцям і студентам значна знижка.

Найліпше КАДИЛО італійсько - королівське і ЛАДАН ріжних сорт — доставляє:

Й. КУРИЛКО, ЛЬВІВ, вул. НА БЛОНЄ 36.

Замовлення виконуються негайно.
При замовленню покликуйтеся на це оголошення.

Готель НАРОДНА ГОСТИННИЦЯ у Львові, вул. Костюшка ч. 1.

Перестанок трамваєвий біля готелю.

Для вигоди П. Т. Гостей вінда і в кімнатах телєфони. Для селян осібні убікації. Доїзд трамваями: ч. 1 з Головного Двірця.
Телєфон: 8-88

Вольох Н. торговельний дім і імп. товщів і хемікалії **Львів,**

Бюро: пл. Краківська „. 8. Маґ. Кентшинського 11 а. — Тел. 13-43

Заприсяжений судом перекладач мови: української, польської, чеської, німецької **Др. Олександер Бариляк** ЛЬВІВ, ТЕАТИНСЬКА 31

Ви нині здорові, що буде завтра з Вами, не знати, тому вже нині подбайте про забезпечення Вашого майбутнього, Вашої Рідні в одинокім українськім Товаристві Обезпечень на життя і ренти

„КАРПАТІЯ“

Львів, Ринок ч. 38.

Прошу подати рік уродження — і квоту, яку бажаєте дістати по роках... а ми Вам подамо, скільки Ваша річна премія виносить.

НАЙБІЛЬША В КРАЮ ПАКІВНЯ ЧАЮ

„E. W. I. G."

Спілка Акційна

Варшава, Лєшно 10.

Поручає:

в оригінальнім фірмовім опакованню свої добірні роди

Чаю і Кави

які всіх вдоволяють

видайністю,

смаком

і ароматом

Безпосередний імпорт з плянтацій і власна палярня кави.

ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА І НАЙЛУЧША ПАСТА ДО ОБУВИ

Львів. Кордецького. 51.

ВСІ купують: Скло, порцеляну, тарілки та всяку іншу посуду і столове накриття лише в одинокій фірмі

Олександер ОНИСЬКО

ЛЬВІВ, ГАЛИЦЬКА ч. 20.

Фабричний склад артикулів технічних і господарських, хемікалія, фарби і матеріяли

МАВРИКІЯ ГАКА ВДОВА ЛЬВІВ, вул. Ягойлонська 20. Тел. 13-139
Філія: Жовківська 10.
Доставець, „Народної Торговлі"

Синка Шварц Чорнило помадкова і коронова **„ЗОРЯ"** виробляє одинока Українська кооперативна фабрика Львів, Богданівка

Контес і Ска Гуртівня товарів кольоніяльних Стрілецька 7. ЛЬВІВ

Портляндський цемент з фабрик синдикату цементового цемент непромакальний **„Siccofix" доставляє за посередництвом „Центросоюз".**

Протоколована Краєва фабрика

Оцту спіритусового, винного, овочевого в бочках і фляшках **і Муштарди**

Й. Б. Сіґель і Ска

ЛЬВІВ, ЗНЕСІННЯ 227. Стація ПІДЗАМЧЕ

Повітовим Союзам доставляє **тільки** через „Центросоюз"

Фабр. Хем. П. ШТРАЛЬ і Ска, Шопєніце

Знова осягнули Спеціяльности

„Альборіль" найвисшу нагороду!

На II. Мінародній Виставі Комфорту Мешканевого (II-me Exposition Internationale Du Comfort Daes L'habitation) в Леодіюм, Бельгія — вироби **„Альборіль"** відзначені Великим хрестом і золотою медалею

До набуття по усіх складах „Народної Торговлі"

„САМООСВІТА"

видає від 1930 р. дуже цікаві і поучаючі наукові книжочки щомісячно по одній.

Всі вони разом дадуть малу приступну енцикльопедію знання.

Хто добре прочитає всі ті книжки, то так, якби скінчив **народній університет.**

Книжки Самоосвіти за роки 1930—1933 уложені по окремим предметам науки.

1) **НАУКА СУСПІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ** — 3 кн. в ціні 88 сот.
2) **СВІТОВА ІСТОРІЯ** — 10 книжок за 2·85 зол.
3) **ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ВІЙНИ** — 2 книжки 72 сот.
4) **ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ** — 5 кн. за 1·80 зол.
5) **ІСТОРІЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В РОСІЇ** — 3 книжки за 1 зол.
6) **НАУКА ЕКОНОМІЇ** — 1 книжка 45 сот.
7) **НАУКА АСТРОНОМІЇ** — 1 книжка 45 сот.
8) **НАУКА ПРО ЗЕМЛЮ** 4 книжки і Атляс — збірник мап — за 1·60 зол.
9) **НАУКА ПРО ЖИТТЯ** — 3 книжки 92 сот.
10) **НАУКА ПРО ЛЮДИНУ** — 2 книжки 84 сот.
11) **НАУКА ПРО ЗВІРІВ** — 3 книжки 88 сот.
12) **НАУКА ХЕМІЇ** — 2 книжки 80 сот.
13) **НАУКА ФІЗИКИ** — 2 книжки 75 сот.
14) **НАУКА ПРО ІСТОРІЮ УКРАЇНИ** — 2 кн. 80 сот
15) **НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ** — 1 книжка 80 сот.

разом 45 книжок, а до кінця 1933 р. вийде ще 3 кн.

Книжки виходили по 12 чисел річно. **Хто купує один річник,** платить 4 зол.

2 річники 7·50 зол.
3 річники 10·— зол.
4 річники 12·— зол.

Хто купить чотири річники і заплатить передплату на 1934 рік, яка виносить 3·50 зол., то видавництво додасть даром одну цікаву кн. вартости 4 зол.

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА: ЛЬВІВ, МІЦКЕВИЧА 7. „САМООСВІТА"

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.872.

ПАРОВА ФАБРИКА
Деревляних кілків і копит
Г. БЕЛЬКЕС і С-ка
Семятичі
(Воєвідство Білостоцьке)
Рах. біж. в Банку Польському.
Конто чекове П. К. О. 80.011.
Кооперативам доставляє тільки через Центросоюз.

ЕЛЄКТРИЧНІ ІНСТАЛЯЦІЇ
виконує скоро і дешево і на догідні сплати укр. концесіоноване елєкртичне заведення
ЛЕВ НАДРАҐА
Валова 23. тел. 59-49
Направки світла, лямп і дзвінків числимо 50 сотиків.
Монтаж антени дахової 5 зол.
Жарівки 110 і 120 Вольт, батерії і електричні матеріяли найдешевше у Львові.

УКРАЇНСЬКА ГУРТІВНЯ
паперового ділу поручає українській клієнтелі приладдя до писання, рисования і малювання. Зшитки, брулійони, пера, олівці, чорнило „ЧАЙКА", листові папері, струни, музичне приладдя, артистичні листівки, відзнаки, і т. п. по конкуренційних цінах
„СОЮЗНИЙ БАЗАР"
кооператива з обмеж. порукою.
Львів, вул. Руська ч. 20.

БРАТТЯ ГАЛЬПЕРН
Фабрика свічок і мила
гуртівня паперу
Львів, Карна 2.

Зайденфрау Броня
ЛЬВІВ,
пл. Ґолуховських 1.
ГУРТІВНЯ **шкла • порцеляни**
КООПЕРАТИВАМ
доставляємо тільки через
ЦЕНТРОСОЮЗ

ДІЗЕНДОРФ С.
Львів, Слонечна 5.
тел. 13-62.
синій камінь
лякери
фарби
артикули хемічні
покости
в сезоні мухолапки „СФІНКС" і тарілки

!!!! Купуй у фабриці, а купиш найдешевше !!!!

Наплечники від зл. 2·—
Валізки . . . . „ „ 3·75
Торбинки жіночі „ „ 1·80
Теки скіряні . . „ „ 3·60
Нецесери скір . „ „ 11·50

Леопольд
РОЗЕНЦВАЙҐ
Львів, СИКСТУСЬКА 5.

Насіння цвітові, яринні, пільні, господарські
Едмунд РІДЛЬ
Львів, вул. Рутовського 3.
Кооперативам через „Центросоюз"
На жадання висилаємо безплатно цінники.

Фарби, — Лякери, — Покости, — Олії, — Хемікалія, — Вироби домово — господарські, — Косметика.

Альойзи ГІБНЕР
Львів, Ринок 38. Телєфон. 25—13.

Барвік & Божемскі
ФОТОҐРАФІЯ і РАДІО
Львів, Коперника, число 18. Телєфон 18-60.
Поручає усі новини — просимо жадати цінника.

ШАНУЙТЕ І БЕРЕЖІТЬ ВАШЕ ЗДОРОВЛЯ!

Наші предки мали рацію, коли радили нашим батькам держатися старого правила, що людина через щоденні старання мусить учинити тіло відпорним, щоби могло легко перемогти появляючіся хороби. — Подаємо тут кілька таких рад для **ХОРИХ І ЗДОРОВИХ**, яких належало би все перестерігати, бо усе показуються успішними.

РАНО, як тільки встанете з ліжка, натріть всі частини тіла, мускули і виски правдивим флюідом Феллєра „Ельза", усмирюючим болі, бо це ділає додатно на організм, скріплює його, зміцнює і робить відпорним на перестуду, катар і т. д.: кілька крапель флюіду, змішаних з водою до полкоання уст і горла, береже перед болем горла, хрипкою, зафлєгмленням і удержує зуби в здоровлю, завдяки своїм дезінфекційним свійствам.

В ПОДОРОЖІ, усмирюючий болі флюід Феллєра „Ельза" ужитий внутрішно або зовнішно, є рівнож знаменитим охоронним средством. Кілька крапель на цукрі має дуже приємний запах-смак і усмирює жолудкові болі, помагає при ослабленнях, як рівнож в морській хоробі. Рівнож знаменитим є флюід „Ельза" при болях голови, зубів і т. д.

ВЕЧЕРОМ, перед спанням, натирання флюідом „Ельза" є правдивим добродійство для змученого, ослабленого тіла, головно для людей, які зле сплять, терплять на дертя в членах, боці лиця і т. д. Такий масаж побуджує приємний обіг крови і побільшує загальне почуття здоровля.

В ДОМА, від 35 літ флюід Феллєра „Ельза" в сотні случаїв віддає неоцінені услуги, як випробуваний домовий середник. До окладів в случаях скалічення і всюди де треба скорої помочі, є все певною охороною.

Флюід Феллєра „ЕЛЬЗА" з правною охоронною маркою **„ЕЛЬЗА-ФЛЮІД"**, той знаменитий домовий середник, набути можна в усіх аптиках в подвійних фляконах, або спеціяльних.

Як доброчинно ділає Ельзафлюід при терпіннях ревматизму і гіхту, свідчать численні листи похвальні, з яких можна щоденно переконатися, що Ельзафлюід поборює з легкістю зовсім і найбільш застарілий ревматизм.

Місця набуття: Правдиві препарати „ЕЛЬЗА" аптикаря **Е. Ф. Феллєра** можна замовляти: Для Польщі: **Польська Експедиція 311. Препаратів „ЕЛЬЗА", аптика Гутвінського Бельско, Ринок 15.** Для всіх інших країв: **Аптика Евгена Ф. Феллєра, Stubica Donja 311 (Juhosławja). Ціни:** Сталих цін подати не можна, але числиться кождочасно ціни можливо найнижчі. Обширні цінники можна дістати на жадання.

К. І. Р.

Кооператива Інженерських Робіт

Львів, вулиця Льва Сапіги ч. 53. Тел. 80—88.

К. І. Р. виконує плями — Народних домів, читалень, церков, житлових та промислових будинків, фабрик.

К. І. Р. будує дешево — у власному заряді та провадить всякі інженерські роботи під сталим фаховим наглядом.

К. І. Р. інсталює — воду, електричне світло, центральне огрівання, машини, уряджує фабрики.

Дбайлива й точна обслуга. **Совісні поради даром.**

Все актуальний! Для всіх необхідний!

Перший Річник УКРАЇНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО БЮРА у Варшаві

під редакцією:

Е. Чеховича, Л. Лукасевича, Ю. Липи

якого „циферні ілюстрації тексту роблять подекуди враження ревеляцій навіть на людей, що пильно слідкують за динамікою нашого національного життя". (інж. В. Н—ич, „Діло").

Ще можна набути останні примірники у всіх українських книгарнях по ціні тільки зл. 1·25

Другий Річник в приготованні під редакцією визначних українських економістів і публіцистів.

D 28155.

3,10

ПРОВЕРЕНО
С/Ф. 9 87

III
Д 28.155
1934